

TYB AKADEMİ

Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Türkiye Yazarlar Birliği

TYB AKADEMİ

DİL Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl:1 Sayı: 2 Mayıs 2011

Evliya Çelebi

İmtiyaz Sahibi

TYB Vakfı İktisadi İşletmesi adına
D. Mehmet Doğan

Genel Yayın Yönetmeni

Serkan Yorgancılar

Yazı İşleri Müdürü

Mustafa Ekici

Yayın Kurulu

Osman Özbahçe, Ercan Yıldırım, Münir Tireli, İskender Gümüş
Yusuf Turan Günaydın, Talip Işık, Atilla Mülayim, Mehmet Kurtoglu

Danışma Kurulu

İbrahim Ulvi Yavuz, Muhsin Mete, Nazif Öztürk
Ahmet Fidan, Celil Güngör

Yönetim Yeri

Millî Müdafaa Cad. 10/13 Kızılay-Ankara
0.312 417 34 72 - 417 45 70
www.tybakademi.com
tybakademi@gmail.com

Tasarım

mtr tanıtım görsel hizmetler

Baskı

Özel Matbaası

ISSN: 2146-1759

Fiyatı

15 TL

Abone Bedeli

30 TL

Kurumlar için 60 TL

Hesap No

Vakıfbank Başkent Şb.

IBAN: TR34 0001 5001 5800 7297 391004

Ziraat Bankası Başkent Şb.

IBAN: TR23 0001 0001 6835 001199485001

*TYB AKADEMİ hakemli bir dergidir. Dört ayda bir yayınlanır.
Dergide yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yazılar yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen, basılamaz, çoğaltılamaz ve
elektronik ortama taşınmaz. Yazıların yayımlanıp yayımlanmamasından
yayın kurulu sorumludur.*

HAKEM HEYETİ

Advisory Board

- Acar, Mustafa (Prof. Dr. Aksaray Üniversitesi)
Acar, Rahim (Doç. Dr. Marmara Üniversitesi)
Açıkgenç, Alparslan (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Açıkgöz, Ömer (Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi)
Akın, Mahmut H. (Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Aktay, Yasin (Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Atan, Murat (Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi)
Aydın, Mustafa (Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Baybal, Mustafa Sami (Yard. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Bayraklı, Bayraktar (Prof. Dr. Marmara Üniversitesi)
Birgül, Mehmet Fatih (Yrd. Doç. Dr. Muş Alpaslan Üniversitesi)
Bostancı, Naci (Prof. Dr. Gazi Üniversitesi)
Bulut, Mehmet (Prof. Dr. Başkent Üniversitesi)
Cebeci, Suat (Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi)
Ceyhan, Nesime (Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Ceylan, Yasin (Prof. Dr. ODTÜ)
Çalış, Şaban (Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Çelik, Yakup (Prof. Dr. Başkent Üniversitesi)
Çelik, Yakup (Yard. Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi)
Dilaver, Hasan Hüseyin (Prof. Dr. Gazi Üniversitesi)
Dilek, Kaan (Stratejik Düşünce Enstitüsü)
Duralı, Teoman (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi)
Düzgün, Şaban Ali (Prof. Dr. Ankara Üniversitesi)
Elmas, Nazım (Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi)
Emiroğlu, İbrahim (Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi)
Fidan, Mehmet Akif (Dr. MEB)
Gencer, Bedri (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Gündoğan, Ali Osman (Prof. Dr. Muğla Üniversitesi)
Karakuyu, Mehmet (Doç. Dr. Fatih Üniversitesi)
Keleş, Hamza (Prof. Dr. Gazi Üniversitesi)
Kemikli, Bilal (Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi)
Kırlangıç, Hicabi (Prof. Dr. Ankara Üniversitesi)
Koç, Turan (Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi)
Ocak, Ahmet Yaşar (Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi)
Okay, Orhan (Prof. Dr.)
Okumuş, Ejder (Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi)
Orçan, Mustafa (Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi)
Öcal, Şamil (Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Örs, Derya (Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Özsoy, İsmail (Prof. Dr. Fatih Üniversitesi)
Özkarıcı, Mehmet (Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Özsoy, Osman (Prof. Dr. Fatih Üniversitesi)
Perşembe, Erkan (Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Poyraz, Hakan (Prof. Dr. Gazi Üniversitesi)
Saatçi, Suphi (Prof. Dr. Mimar Sinan Güz. San. Ün.)
Sarioğlu, Hüseyin (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi)
Subaşı, Necdet (Doç. Dr. Osman Gazi Üniversitesi)
Tekin, Mustafa (Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Topakkaya, Arslan (Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi)
Törenek, Mehmet (Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi)
Yelken, Ramazan (Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Yıldırım, Ergün (Doç. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Yıldız, Alim (Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi)

İçindekiler

Sunuş: Edebiyatımızın “Evliya”sı 400 Yaşında / 7
D. Mehmet Doğan

Evliya Çelebi'nin Hayatı / 9
Atilla Mülayim

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Anadolu'daki Gayrimüslimler / 15
Mustafa Sami Baybal

Evliya Çelebi'nin Konya'sı / 29
Serkan Yorgancılar

Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar / 45
Nurettin Gemici

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Mersin / 79
Ejder Okumuş

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Şairin Yeri / 113
Bünyamin Taş

Oryantalizm, Seyahatnameler, Evliya Çelebi ve Urfa / 123
Mehmet Kurtoğlu

Menkibevî Seyahatname:
Seyyah-i Âlem Evliya Çelebi'nin Zihin Dünyası Üzerine / 141
Asım Öz

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Ahiler ve Ahilik / 157
Münir Tireli

Özgeçmişler / 176

Sunuş

Edebiyatımızın “Evliya”sı 400 yaşında

Rüyası mutlaka hayra yorulacak mübarek insanlardandır Evliya Çelebi... Çünkü Peygamberimizi görmüş rüyasında! Heyecanlanmış tabiatıyla, “şefaata ya Resullullah!” diyeceğine, “seyahat ya Resullullah!” demiş”. Hem şefaata nail olmuş, hem de bu dil sürçmesi sebebiyle ömrü seyahatle geçmiş!

Seyahatlerini yazmasını rüyada Hz. Peygamber’in yanında gördüğü cennetle müjdelenmiş sahabeden *Sa’d bin Ebu Vakkas*’ın tavsiyesine bağlar...

Ailesi Kütahya’dan gelmiş, o İstanbul’da doğmuş. Derviş Mehmed Zillî, yani “Evliya Çelebi” iyi ki böyle kutlu bir rüya görmüş, iyi ki dili sürçmüş! Ve iyi ki de cennetlik Sa’d ona yazmasını tavsiye etmiş! Böylece gerçek güzelliğinde rüya veya rüya şirinliğinde gerçek muhteşem *Seyahatname* ortaya çıkmış.

Bir düşünün, Evliya Çelebi olmasa ne kadar çok şeyden yoksun kalırdık! Osmanlının tanımlanamazlık katsayısı ne kadar yüksek olurdu. Binlerce ülkenin, şehrin, kasabanın, köyün, yaylanın, yazının, dağın, tepenin, suyun, çayın, derenin, ırmağın, gölün, denizin... renkli tasvirleri, binlerce evin, sarayın, kalenin, hanın, hamamın, caminin, medresenin, türbenin... evsafı ve o andaki durumu hakkında onun verdiği bilgileri nerede bulabilirdik?

Zamanın varlarını anlatıyor Evliya Çelebi. Bunların birçoğu bugünün yokları!

O muhteşem sarayların, konakların, köşklerin, hisarların, şeddadi binaların... bir çoğunun yerinde yellere esiyor şimdi. Evliya Çelebi “var” dediği için onları var sayıyoruz!

Ulaşabildiği üç kıt’anın şehir şehir, köy köy, mezra mezra insanları, günlük hayatı, dili, edebiyatı, müsikisi...Dinleriyle, mezhepleriyle, meşrepleriyle rengarenk şahsiyetleri...

Osmanlının klasik sonrası yüzyılı, IV. Murat, İbrahim ve IV. Mehmet devirleri.. Bu dönemin güçlü birikimini onsuz kavrayamazdık, o kadar canlı hayatını, dinamizmini anlayamazdık. İktisadını, sanatını, mimarisini, yapma ve yaşatma azmini, camilerinin, tekkelerinin maneviyat esintisini, çarşılarının civıltısını, hanlarının, kahvelerinin şıkrısını bilemezdik. Bütün bunlara hayat veren Osmanlı ruhunu asla hissedemezdik.

UNESCO 2011’i Evliya Çelebi yılı ilan etmiş. Ünlü seyyahımız 1611’de doğduğuna göre, doğumunun 400. yılı...

Doğum tarihi kesin olarak biliniyor. Onda şüphe yok. Fakat ölümü hakkında hiç bir bilgimiz yok. Tahminleri bir yana bırakalım: Evliya Çelebi yaşıyor, hem de dört yüz yaşında!

Evliya Çelebi seyahatlerinden birinde Ankara’dan İstanbul’da doğru yola çıkar. İlk menzil: İstanos (Zir, şimdi “Yenikent” olmalı). Sonra Ayaş, Beypazarı, Nallıhan, Göynük ve nihayet Taraklı’ya gelir. Beypazarında üç gün, Göynük’te bir gün kalır.

Taraklı kalesi virandır; fakat bağlı ve bahçeli, akar sulu bir dere içinde cümlesi kiremitli veya tahta örtülü bin beşyüz mamur haneli bir “kasaba-i şirin”dir. On bir mihrabı vardır, yani cami ve mescide sahiptir ve yedi mahallelidir. Dağları safi şimşir ağacıdır; halkın cümlesi şimşirden kaşık ve tarak işlediklerinden Taraklı denilmiştir. Arap ve aceme kaşık buradan gider, ab-ı havası gayet lâtiftir...

İşte Ankara’dan İstanbul’a doğru bir sefer, dört asır evvel...Rengi, kokusu, sesi, güneşi, bulutu, rüzgârı, yağmuru, karı ile beş asır öncesi. Yol farklı, menziller farklı, şehirler aynı. Hiç bir aynı, aynı değildir zaten. Her an bir başka olmaktan başka çare var mıdır?

Evliya Çelebi’nin muhteşem eserini yazmasının üzerinden kaç yüzyıl geçti, fakat onun anlattıklarının izleri hâlâ sürülmeye değer. Bursa’yı Bursa yapan sırrı, İstanbul’un İstambol olmasının hikmetini, Trabzonun Trabzon oluşunun sebebini, önemsiz sanılan Ankara’nın ehemmiyetini, Erzurum soğunun “er”e yaptığı zulmü... O bilir ve anlatır. Anlatmaz, zihinlerimize kazır! Erzurum’a her gidişinizde, eğer soğuk bir zamana rastlamışsa bu seyahat, çatıdan çatıya atarken kedilerin donmasını beklersiniz!

Şehir denilince, şehir tarihi ve kültürü denilince ilk akla gelen isimimiz o. Dört asır sonra, hangi şehrimizi yazsak, hangi sanatımızdan bahsetsek, nüfus ve ekonomi ile ilgi tarih arkaplanı olan ne yazsak, Evliya Çelebisiz asla olmaz.

O mübalağa etse de biz abartmıyoruz: *Evliya Çelebi edebiyatımızın gerçek evliya-sıdır!*

Dört asır sonra tasarrufu devam eden ulu bir Evliya!

O yazmasa idi ne kadar eksik kalırdık!

TYB Akademi’nin 2. Sayısını dört yüzüncü yılında Evliya Çelebi’ye ayırdık. Dört asır önce iyi yetişmiş, yani medrese ve enderunda tahsil görmüş bir Osmanlının birikimi, hayat kavrayışı, varolma iradesi ve gördüklerini kavrama-yorumlama tarzı nasıl bir gerçek aydınlık karşı karşıya olduğumuzu apaçık gösteriyor. Kültürlü, edebiyattan, sanattan, mûsikiden anlar, nüktedan, musahebeti tatlı, iyi ata biner, iyi cirit atar ve iyi silah kullanır...

Evliya Çelebi’ye binlerle rahmet!

D. Mehmet Doğan

Evliya Çelebi'nin Hayatı

Atilla Mülayim

1. Hayatı

Evliya Çelebi hakkındaki bilgilerimiz Seyahatname ismindeki on ciltlik kitabında bize aktardıklarından ibaret. Hayatını seyahatnamesinden öğrendiğimiz Evliya Çelebi 10 Muharrem 1020¹ (25 Mart 1611) yılında İstanbul'un Unkapanı semtinde Sağrıcılar camiinin vakıf evinde dünyaya geldi. Aslen Kütahyalı olan ailesi, İstanbul'un fethinden sonra buraya yerleşmiştir.

Babası saray kuyumcusu Derviş Mehmet Zilli ağadır. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatında, babasının otuz beş yaşında olduğunu yazar. Buna göre doğum tarihi 1531'dir. Yüz on yedi sene yaşadığını bildirdiğine göre de, vefat tarihi 1648 olması gerekir. Derviş Mehmet Ağa Kanuni'nin son seferine iştirak edenlerdendir. Oğlu Evliya'nın anlattıklarına göre Mehmet Ağa hoş sohbet, şairliği olan, savaşçı bir ihtiyardır.

Evliya, anne tarafından da saraylıdır. Annesi Birinci Ahmet zamanında görev yapan Melek Ahmet Paşa'nın kız kardeşidir. Defterdarzade Mehmet ve İspir Mustafa Paşa gibi o devrin büyük paşaları ile yakın akrabalık bağı vardır.

Evliya Çelebi'nin Ayasofya Camiinde Kadir gecesinde okuduğu mukabele IV. Murat'ın çok hoşuna gider ve çevresindekilerden sorarak Evliya Çelebi hakkında bilgi alır. Evliya, Silahtar Melek Ahmet Paşa aracılığıyla sarayda muhasip olarak göreve başlar. Silahtar Melek Ahmet Paşa, Evliya Çelebi'nin teyzesinin kocasıdır.

Evliya ilk eğitimini babasının yanında tezhip, hat ve nakış sanatlarını öğrenerek alır. Evliya daha sonra medresede eğitimine devam eder. Sesinin gü-

1 Dr. Meşkure EREN "Evliya Çelebi Seyahatnamesi birinci cildinin kaynakları üzerine bir araştırma" adlı eserinde kaynak göstermeden doğum tarihi için 25 Mart 1614 olarak göstermiştir. (Hicri takvimden miladi takvime çevirisi ise yanlıştır.) Yüksel Yoldaş Demircanlı "İstanbul Mimarisi için kaynak olarak Evliya Çelebi seyahatnamesi" adlı eserinde de aynı çeviri yanlışı görülür.

zelliği nedeniyle musikiye ilgisi, hafızlık eğitimi, medresedeki klasik İslami ilimleri öğrenmesi, geleneksel sanat dallarını icra edebilmesiyle Evliya Çelebi dönemi için iyi yetişmiş bir şahsiyet olarak temayüz eder. Önemli gecelerde, büyük camilerde maharetlerini sergilemesi başta padişah olmak üzere birçok kişi üzerinde tesir bırakır, tanınmasını sağlar. Bütün bu meziyetlerine Latince ve Yunanca bilgisini de ekler; kuyumcu babasının yanında çalışan Simyon Usta'dan dil öğrenerek.

Birçok yer gezen, sayısız insanla muhatap olan Evliya Çelebi'nin ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Yaklaşık tarih vermekte bile zorlanılmaktadır. 1682 – 1690 gibi geniş bir aralıkta öldüğü söylenebilir. Araştırmacıların genel kanısı Mısır'dan dönerken ya da Mısır seyahatini tamamlayıp, İstanbul'a döndükten sonra yaklaşık olarak 72 - 73 yaşında 1683 - 1684 yılında İstanbul'da öldüğünü kaydederler.

2. Evliya'nın Rüyası

Evliya Çelebi'nin seyahat aşkı çok ilginç bir olaya, rüyaya dayanır. Kendisinde uzun zamandır biriken seyahat aşkı Peygamberimize (s.a.v) olan muhabbetiyle birleşerek hakikate kavuşur. Benliğini kaplayan ve zaman zaman dillendirdiği, “bana da Medine'ye varıp Efendimizin Ravza-i Mutaharrası'na yüz sürmek nasip olur mu?” aşkıyla görür rüyasını.

Rüyasında bulunduğu yer Yemiş İskelesi'nin yanındaki Ahi Çelebi Camii; zaman 1040 yılı Muharrem ayı, Aşure Gecesi'dir. Cami kapısı açıldığında içeriye nurlara garkolmuş bir cemaat dolar. Sabah namazı kılınmaktadır. Cemaat namazın sünnetini bitirmiş salâvatı şerife ile meşguldür. Bu manzaraya hayran kalan Evliya, yanında bulunan zata ismini sorar.

Yanında sahabe-i kiramdan Saad bin Ebi Vakkas oturmaktadır.

Saad bin Ebi Vakkas namazın sünnetini kıldıklarını, birazdan Peygamber Efendimizin teşrif buyuracaklarını; müezzinliği Bilal-i Habeşi ile birlikte yapmasını; Peygamber Efendimizin elini öpüp şefaata talep etmesini söyler.

Saad bin Ebi Vakkas sözünü bitirir bitirmez cami kapısından “bir nur çıkar”; cami içine dolar. Cümle cemaat ayağa kalkıp hazır vaziyete geçer. Peygamberimiz belinde kılıcı, sağında İmam Hasan, solunda İmam Hüseyin ile içeri girer. Mübarek sağ ayaklarını cami içerisine koyup, “Esselamü aleyküm ya ümmet” buyurur. Cümle cemaat “Ve aleyküm selam Ya Rasulallah” diye selamı alırlar.

Peygamber Efendimiz mihraba geçip sabah namazının iki rekât sünnetini eda ederler. Hilye-i Hakani'de yazdığı gibidir. Mübarek sağ eliyle dizine vurup Evliya'ya “İkamet eyle!” der. Evliya Çelebi hemen Saad bin Ebi Vakkas'ın talimi üzere segâh makamında ikamet edip, tekbir getirir. Peygamber Efendimiz segâh makamında hazin bir ses tonuyla Fatiha-i Şerif okuyup namaza başlar.

Namaz bittiğinde Ebi Vakkas Hazretleri Çelebi'nin elinden tutup huzura götürür: “Ya Rasulullah Evliya kulun sizden şefaata rica eder!” der.

Evliya, Peygamberimizin “mübarek eline küstahane dudak vurup” heybetlerinden heyecanlanıp, şaşırarak “Şefaata Ya Rasulullah” diyeceği yerine “Seyahat Ya Rasulullah” deyiverir.

Efendimiz tebessüm ederek “Şefaata ettim, sıhhat ve selamete seyahat eyle!” diye mukabele eder.

Uykusundan kan ter içinde uyanan Evliya Çelebi ilk iş olarak zamanın büyük rüya yorumcusu Kasım Paşa Mevlevihanesi Şeyhi Abdullah Dede'ye giderek rüyasını anlatır. Yorumlamasını ister. Tabi ki Abdullah Dede'nin rüya yorumundan bahtına seyahat çıkar. Bu rüyadan sonra yola çıkan Evliya Çelebi ölümüne kadar yaklaşık elli yıl seyahat eder.

3. Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Evliya Çelebi seyahat kararını bir rüyaya, Peygamber Efendimizin “şefaati-ne ve onayına” dayandırır. Aslında bu usul neşir tarihimizin önemli bir geleneginden gelir. Eserin sebep-i telifinde yazar kitabını bir rüyaya bağlayan açıklamalar yapar. Yücel Dağlı'nın belirttiği gibi Evliya Çelebi seyahati için Padişaha rapor sunacaktır. Huzura çıkmadan önce böyle bir rüya gördüğünü anlatarak seyahatini peygamberimize bağlaması; şefaata dileyeceğine seyahat istemesi hem olaya güzellik katar hem de eski geleneğe uygun olarak yapacağı işi kimsenin karşı çıkamayacağı bir referansa hasreder. Böylece doğabilecek muhalif sesleri de erkenden kesmiş olur. Bu da Evliya Çelebi'nin basit bir insan olmadığını, akıllı ve yapacağı işin maliyetine dair derin bilgi birikimine sahip olduğunu gösterir.

Seyahatname Peygamber izniyle kaleme alınır ancak Müslümanların bundan haberdar olmaları bir Oryantalist olan Hammer sayesinde olmuştur. Evliya Çelebi'nin nüshalarını inceleme fırsatı bulan Hammer, Seyahatnamenin çok önemli bilgileri içeren bir kitap olduğunu keşfeder. Seyahatnamenin kıymetini 18. yüzyılda takdir eden Hammer'a karşılık, Türkiye'de değerinin anlaşılması ve ilim literatürüne yerleşmesi ancak yirminci yüzyılın sonlarında olmuştur.

Osmanlı devlet yapısına dair eserler büyük oranda vakanüvislerin yazdıklarına bağlıdır. Fakat imparatorlukta yaşayan halkın sosyal hayatını anlatan onların giyim-kuşam, yiyecek-içecek, eğlence gibi hayatın sosyal tarafıyla ilgili olacak tüm düzenlemelerin nasıl yapıldığını bizlere aktaracak kaynaklar yok denecek kadar azdır. Bu vaha içinde Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi vahayı sulayan muhteşem bir ummandır. Evliya Çelebi'nin on ciltlik eseri bize Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayanların sosyal hayatlarıyla ilgili bilgiler verirken, gündelik hayatın seyrini canlı sahnelerle sunması bakımından da hazine değerindedir.

Araştırmacılar İçin Temel Kaynak

Halil İnalçık Seyahatnamesinin girişinde Çelebi'yi "Seyyah – ı âlem ve nedim – i beni âdem" diye tanıtır. "O, meslek itibariyle bir nedim ve musahibdir. Yani sosyal ve kültürel işlerde uzman, bir danışmandır. Pek çok paşanın hizmetinde bulunarak üç kıtayı dolaşmış, imparatorluğun muazzam bir tablosunu bırakmıştır." der. Buradan da anlaşıldığı gibi Evliya Çelebi Osmanlı topraklarını gezerken aynı zamanda devlet görevini de ifa etmiştir. Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin gelecek nesiller için yapmış olduğu bu eşsiz hizmetin altında "Ufukların Efendileri"nin Osmanlı İmparatorluğunun imzası vardır. Çağdaş Fransız gezgin Tavernier (öl.1689) Tournefort (1708) Fransız Kralının finansmanında gezi yaparken bizim Çelebimiz, devletin Paşalar, Sadrazamları ve Valilerinin arkasında, kâtiplik – müezzinlik gibi görevlerle seyahatnamesini tamamlamıştır.

Evliya Çelebi ile ilgili yetkin araştırmalara imza atan Robert Dankoff Evliya konusunda Halil İnalçık'tan çok şey öğrendiğini belirtir. Dankoff İnalçık'tan Evliya Çelebi'nin "Nedim" olduğunu öğrenir. Dankoff bu bilginin ufuk açtığını Evliya Çelebi ile ilgili yazı yazarken, konuşma yaparken bunu merkeze aldığını ifade eder.

Osmanlı'da gündelik hayat üzerine çalışmalarda bulunan Suraiya Faroqhi'de Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin "eşsiz bir tarih kaynağı" olduğunu vurgular. Bu alanda çalışma yapanların, Osmanlı toplum yaşamı ve ekonomisi üzerine çalışanların temel başvuru kaynaklarının başında Seyahatname gelir. Hususen şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalarda da referans olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi gösterilir.

Seyahatnamenin Ciltleri

Evliya Çelebi Seyahatnamesi on cilttir.

Eserin birinci cildinde İstanbul'un tarihi, İstanbul'a yapılan kuşatmalar ve fetih, İstanbul'da bulunan kutsal mekânlar, camiler, mescitler, türbeler, tekkeler, imaret, hastane, kervansaray, hamam ve sebiller; Fatih zamanından itibaren yetişen vezirler, âlimler, nişancılar, İstanbul esnafı ve sanatkârları anlatılır.

İkinci ciltte ise Mudanya ve Nilüfer'den başlayıp, Bursa ve Osmanlı Devletinin kuruluş tarihine dair kısa bilgiler sunularak Padişahlar tanıtılır. Daha sonra, Bolu, Amasra, Sinop, Samsun, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım ve Girit üzerinde durulur.

Üçüncü ciltte, Üsküdar'dan yola koyulan Evliya, Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa Maraş, Sivas, Gazze, Sofya Şumnu ve Edirne hakkında geniş bilgi verir.

Dördüncü cilt, Malatya, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, İsfahan, Tebriz, Musul ve Van'a tahsis edilmiştir.

Beşinci ciltte, Tokat, Sarıkamış ve Avrupa'ya kadar çeşitli eyaletler hakkında bilgi verilir.

Altıncı ciltte yine Avrupa kentlerinden İştib, Vidin, Budin, Estergon, Macaristan, Venedik, Mostar, Kanije hakkında geniş malumata yer verilir.

Yedinci cilt yine Anadolu dışını; Eflak – Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Çerkezistan, Dağistan, Moskova izlenimlerini aktarır.

Sekizinci ciltte Kırım, Selanik ve Rumeli'deki olaylardan bahsedilir.

Dokuzuncu ciltte Evliya bu ciltte Hac farizasını yerine getirmek için gittiği Mekke ve Medine hakkında bilgiler verir.

Son ciltte Evliya Mısır hakkındaki izlenimlerinin yarısını aktarabilir.

Seyahatname, Evliya Çelebi'nin 1630/31 yılında İstanbul'u baştanbaşa gezip bu muhteşem şehir hakkında notlar tutmasıyla başlar. "Kırk bir yıldır seyyah-ı âlem", "elli bir yıldır seyyah-ı âlem" ibareleri dikkate alınır, Çelebi bu notlarını sanki imparatorluğu baştanbaşa gezeceğini hesaplamış gibi alır. İlk günden itibaren takip ettiği metodoloji üzerine eserini ihtiyarladıktan sonra peyder pey kaleme alır.

4. Seyahatname Nüshaları

Seyahatnamenin nüshaları konusunda Diyanet Vakfı'nın yayınladığı İslam Ansiklopedisi'nde Evliya Çelebi hakkında doyurucu bir makale yazan Mücteba İlgürel, Seyahatname'nin asıl nüshalarının Topkapı sarayı müzesinde olduğu kaydını düşer.

İlk sekiz ciltlik kısmın müellifin elinden çıkıp çıkmadığı konusunda tartışma devam eder. Zira Evliya Çelebi Seyahatnamesini kaleme alırken birçok yardımcı kullanmıştır. (Robert Dankoff, 2011) Sekiz cildin yazımında yardımcıların kullanıldığını söyleyenler olduğu gibi umumi kanaat eserin büyük oranda Evliya'nın elinden çıktığını gösterir.

On ciltlik Evliya Çelebi Seyahatnamesinin son iki cildi kaybolmuştur. Elimizde olan ciltler ise asıl nüshadan yapılan üç adet kopyadan oluşmaktadır, orijinal değildir. Muhtemelen dokuz ve onuncu ciltler yıpranıp çürümüştür. (Tezcan, 2009)

5. Seyahatnamenin Yazımı ve Dili

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi yalnızca tasnifi, özgün bilgileri ile değil dili ve üslubuyla da ilgi çekicidir. "Evliya Çelebi'nin dili zamanın klasik Türkçesinden

ayrı, yalnız ona mahsus bir dildir, seven bir insanın yapmacıksız, içten konuşan dili.” (Tezcan, 2009)

Evliya Çelebi gezdiği yerleri tasvir ederken mübalağa sanatını çok sık kullanır. Öyle ki abartmaları neredeyse fantastik ve gerçek dışıdır. Ancak bu mübalağalar metin içerisinde sivrilmaz. Okuyanı gülümseterek metnin ve şehrin içerisine tam anlamıyla yerleşmesini sağlar. “Damdan dama atlarken donan kedi” en bilinen abartmadır. Bunun yanında Çelebi, gezdiği yerlerdeki halk hikâyeleri, efsane ve masalları da anlatır. Ancak onun anlattığı hikayelerde yine tasvirleri gibi gerçeküstü ve abartılıdır. “Fıl doğuran kız”, “Ölülerini bir ağaç kovuğuna, bal içinde gömen Çerkezler” gibi nice hikâyeyi de kaleme alır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Orhan Şaik Gökyay’ın himmetiyle daha yeni yayımlandığı göz önüne alınırsa, Türk fikir hayatının bu konuda ne derece zayıf kaldığını görebiliriz. Çelebi’nin 400. Doğum Yıldönümü vesilesiyle yetkin araştırma, konferans, sempozyumların yapılmasıyla Seyahatnamenin kıymeti takdir edilmiş olur.

Kaynakça

- Robert Dankoff – Nurcan Tezcan. (2011) Evliya Çelebi’nin Nil Haritası. YKY
Robert Dankoff . (2010) Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi’nin Dünyaya Bakışı. YKY
Nuran Tezcan (Haz.) (2009) Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi. YKY
Mücteba İlgürel. (1995) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Sayı: 11
Mehmet Aksoy, Server İskit. (1962) Evliya Çelebi. İskit Yayınevi
Meşkure Eren. (1960) Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerine Bir Araştırma. Nurgök Matbaası.
NTV Tarih Dergisi. 2011 “Evliya Çelebi’nin Gerçek Yaşamı”. Sayı: 26

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Anadolu'daki Gayrimüslimler

Mustafa Sami Baybal
Doç. Dr., S.Ü. İlahiyat Fakültesi

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamış (1611-1682) ve yazdığı büyük Seyahatname ile dünya çapında şöhret kazanmış bir Türk seyyahıdır. Yaşadığı dönemin entelektüelleri arasında dikkat çeken özelliklere sahip bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Evliya Çelebi, tüm hayatını, benliğini adeta kuşatan seyahat arzusunu gerçekleştirmeye adanmış ve bunu da başarmıştır. Dolayısıyla seyahat etme imkânı bulduğu pek çok yerde çok enteresan olaylarla karşılaşmış, her çeşit insanla bir arada yaşama fırsatını bulmuştur. Bütün bu birikimlerini ve kişisel gözlemlerini, daha geniş bir ifade ile yaşadığı dönemin kültürel mirasını, gördüklerini nakletme ve hattâ değerlendirme yeteneklerini kullanmak sûretiyle kayıt altına alarak, yani XVII. yüzyılın en kapsamlı Osmanlı Ansiklopedisi diyebileceğimiz Seyahatnamesi'ne aktararak daha sonraki nesillere paha biçilmez bir hazine bırakmıştır. Bu açıdan Evliya Çelebi, bugün birçok bilim dalı adına incelenmeye değer bir şahsiyettir.

Seyahatname, her ne kadar ileri derecede bazı mübalağalara yer verse de Osmanlı toplumundaki müslim-gayrimüslim münasebetlerinin Evliya Çelebi'nin yaşadığı dönemde nasıl cereyan ettiğini anlatması bakımından da çok önemlidir. Yine o dönemde gayrimüslim toplulukların yaşayış tarzları, sosyal, kültürel ve ekonomik durumları, nüfusları ve mahalleleri, kılık-kıyafetleri, ibadet ve âyin yerleri, inanç ve itikatları hakkında bu eserde dikkate şâyan bilgiler bulunduğu gibi, söz konusu dinî zümrelerin dinler tarihi açısından incelenebilmesine fırsat verdiği için yine Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi değerli bir kaynak eser durumundadır.

Evliya Çelebi'nin, Seyahatnamesi'ni yazarken temel amacı, Osmanlı Devleti'nin tam bir tasvirini ve seyahatlerinin tam bir dökümünü ortaya koy-

maktı.¹ İşte bu tasvirin içinde Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler de vardır. Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerler ve oralarda ikamet eden halklarla ilgili olarak çok şey bilmesinin sebepleri arasında, devrinin devlet ricâliyle çok yakın ilişkiler kurmasını, içinden geçtiği devletlerin resmî görevlileriyle, aynı zamanda yaşlı ve bilgili insanlarıyla görüşerek birtakım sorular sormasını, aynı zamanda birçok mahkeme kayıtlarını ve evkaf dökümanlarını incelemesini, bütün bunların dışında da yazılı kaynaklar arasında sık sık coğrafi ve tarihi çalışmalara ve kitabelere de başvurmasını saymaktadır.² Evliya Çelebi'nin bu kaynakları ne derece güvenilir ve eleştirel kullandığı ayrı bir tartışma konusudur.

Biz bu çalışmamızda, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde verdiği bilgilerle konumuzu sınırlandırarak ve buna göre değerlendirerek Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerin sosyal ve dinî durumlarını tahlil etmeye çalışacağız. Elbette bu hususta söylenmesi gereken ve Seyahatname'de eksik bırakılan ya da Evliya Çelebi'nin gözünden kaçan çok şey vardır. Evliya Çelebi'nin zikrettiği bilgilerin değeri ve diğer kaynaklarla mukayesesinin yapılması, belki başka bir tebliğin konusu sayılabilir.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki çeşitli toplulukları, din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine “millet sistemi”³ denildiğini ve bu sistemin esasının İslâm hukukuna dayandığını⁴ belirtmeliyiz. Sultan Fatih'le başlayan söz konusu sistem, Evliya Çelebi'nin yaşadığı devir olan XVII. yüzyılda da geçerliliğini korumuştur. Osmanlı'nın himayesini kabul ederek, İmparatorluğun topraklarında sürekli yaşayan gayrimüslimlere “gayrimüslim tebaa” ya da “reaya” deniliyordu. Reaya başlangıçta Müslüman olsun olmasın bütün tebaayı ifade ettiği halde, sonraları yalnız gayrimüslimler için kullanılan bir kavram hâline gelmiştir.⁵ Çok farklı etnik köken ve kültürlere sahip insan toplulukları milliyetlerine göre değil, dinlerine veya mezheplerine göre adlandırılmışlardı. Kısaca gayrimüslimler Osmanlı devlet organizasyonu içinde yer almışlardı.

İşte Anadolu'yu adım adım dolaşan ve burada yaşayan gayrimüslimlerin dünyasına giren Evliya Çelebi'nin, Seyahatnamesi'nde anlattıklarından hareketle makalemizde şu noktalara dikkat çekmek istiyoruz:

1 Robert Dankoff, “Evliyâ Çelebi ve Seyahatnâmesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı” (Çev. Nasuh Uslu), *Türkler*, Ankara 2002, X, 291.

2 Daha geniş bilgi için bk. Dankoff, a.g.m., *Türkler*, X, 277.

3 “Millet Sistemi” ile ilgili geniş bilgi için bk. İlber Ortaylı, “Osmanlılarda Millet Sistemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, 66-70.

4 Gülnihâl Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s. 9.

5 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 18-19.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde, XVII. yüzyıl Anadolu'sunda yaşayan gayrimüslim unsurlar olarak en çok Ermenilerin, Yahudilerin ve Rumların adını zikretmiştir.⁶ Örneğin, Bursa ve Adana'da her üç topluluğun da bir arada yaşadığı bilgisi⁷ Seyahatname'de karşımıza çıkmıştır. Evliya Çelebi, nadir de olsa bir dinî azınlık olarak Kıptilerden⁸ söz etmekte ve Bursa, Ankara ve İzmir gibi yerleşim merkezlerinde onların az bir nüfusa sahip olmakla birlikte yaşadıklarını ileri sürmektedir.⁹ Anadolu topraklarında seyahat ederken sadece bir yerde farklı bir dinî zümreye işaret eden Evliya Çelebi, Bitlis eyâletinde kayıtlara göre 43000 Yakubî¹⁰ reayasına dikkat çekmekte, söz konusu eyâlette 11 kadar Arap ve Yakubî mahallesinin olduğunu yazmaktadır.¹¹ İleride tekrar vurgulayacağımız gibi, Evliya Çelebi Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerle ilgili olarak genelde mahalle sayısı verirken, sadece Bitlis şehri için mahalle sayısı ile birlikte fert sayısını belirtmiştir. Yine Kayseri halkını anlatırken, şehrin halkının çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiğini, bu beldede Ermeniler ve Rumların da yaşadığını, fakat Rumların asla Rumca bilmeyip Türkçe konuştuklarını söylemektedir.¹² Ayrıca Antalya'nın varoşunun 20 Müslüman, 4 de kesinlikle Rumca bilmeyen Rum keferesi mahallesinden oluştuğunu¹³, Alanya'da ise sadece 1 Rum mahallesinin gözüne çarptığını, onların da Rumca bilmediklerini ifade etmektedir.¹⁴ Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği bu Rumlar, anlayabildiğimiz

6 Örnek olarak bk. Mehmet Zillioğlu (Evliyâ Çelebi), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran - Necati Aktaş - Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, II, 362 (Not: Tebliğimizde faydalandığımız Seyahatnâme'nin 1-2,3-4 ve 8. ciltleri yukarıda isimlerini zikrettiğimiz şahıslar tarafından sadeleştirilmiş, 1-2 ve 3-4. ciltler 1966 yılında İstanbul'da, 8. cilt ise 1982'de yine aynı yerde basılmıştır. 5-6. ciltler 1984 yılında, 7. cilt 1985'te, 9-10. ciltler ise yine 1984'te İstanbul'da basılmış ve söz konusu bu ciltlerin tashih ve sadeleştirilmesi Mümin Çevik tarafından yapılmıştır); V, 42; IX, 43,139.

7 *Seyahatnâme*, II, 362; IX, 139.

8 Kıpti Kilisesi: Monofizit akideyi benimseyen geleneksel Mısır kilisesi. Geleneksel inanca göre Mısır'a Hıristiyanlık, İncil yazarı Markus ile girmiştir. M.S. 4. yüzyılda Aziz Antony ve diğer bazı kişilerce Mısır'da monastisizm akımı geliştirildi. 451 Kadıköy Konsili'nde monofizit akidenin (bu arada İskenderiye patriği Dioscurus'un) mahkum edilmesiyle diğer monofizit kiliseler gibi Mısır kilisesi de ana vücuttan kopmuş oldu. Sonraki dönemlerde (7. yüzyılda) Mısır'ın Müslümanlarca fethi üzerine çok sayıda Kıpti Müslüman olmuştur. Geniş bilgi için bk. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 219; Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya 2005, s. 380-382.

9 *Seyahatnâme*, II, 362,656; IX, 43.

10 Yakubîlik: Süryanilik'in bir koludur. Süryanilik, İsa'nın şahsıyla ilgili tartışmalar sırasında Cyrill'in Monofizitizm doktrinini kabul eden ve 451 Kadıköy Konsili'nde aforoz edilen Doğu Hıristiyanları 6. Yüzyılda Yakub Baradaeus (Yakub Bardai) isimli bir Süryani piskoposun çalışmalarıyla Süryanilik yaygınlaşmış, bu nedenle Süryaniliğe Yakubîlik adı da verilmiştir. Ancak Yakubîlik ismi 787'ye kadar kullanılmamıştır. Daha geniş bilgi için bk. Ekrem Sarıçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 2002, s. 378; Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s. 304; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 349; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s.126.

11 *Seyahatnâme*, IV, 1162-1163.

12 *Seyahatnâme*, III, 836.

13 *Seyahatnâme*, IX, 120-121.

14 *Seyahatnâme*, IX, 124-125.

kadarıyla “Karamanlı Ortodoks Türkler” diye bildiğimiz, Hıristiyan zümredir.¹⁵

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde sıralamaya çalıştığı gayrimüslim unsurlar arasında yeri geldiğinde Frenk ifadesine de yer vermekte; örneğin, İskenderun’da Rumlarla birlikte Frenklerin ikamet ettiğini¹⁶, İzmir’de ise 10 Frenk mahallesinin bulunduğunu ve şehrin yarısının Frengistan’ı andırdığını¹⁷ zikretmektedir. Evliya Çelebi’nin Frenkler olarak vasıflandırdığı demografik unsurun, Venedik ve Fransa kökenli Hıristiyan Katolikler olması büyük ihtimal dâhilindedir.¹⁸

Evliya Çelebi Anadolu’da uğradığı yerlerin halkıyla ilgili bir takım bilgiler verirken zaman zaman Hıristiyan terimini de genel bir ifade olarak Seyahatname’de kullanmıştır. Örneğin, İzmit’in 23 mahallesinden 19’unun Türk, 3’ünün Hıristiyan, 1’inin de Yahudi mahallesi olduğunu¹⁹, Amasya’da 48 Müslüman, 5 tane de Hıristiyan mahallesinin göze çarptığını²⁰, 42 mahalleden oluşan Afyon’daki 5600 kadar ev ve konağın 1000 kadarının Hıristiyanlara ait olarak bilindiğini²¹ vurgulamıştır. Bize göre, O’nun Hıristiyanlar şeklinde ifade etmeye çalıştığı topluluk, büyük bir ihtimalle Rumlar ve Ermenilerden oluşmaktadır.

Evliya Çelebi, Seyahatname’nin pek çok yerinde gayrimüslimlerden söz ederken, “kefere” tabirini kullanmıştır.²² Biz, bu tabirin, Müslümanların dışındaki bütün dinî grupları kapsadığı kanaatini taşıyoruz.

Evliya Çelebi’nin gayrimüslim gruplarla ilgili olarak verdiği bütün bu dö-kümanlara göre, Anadolu’daki pek çok beldede tam bir dinler kompozisyonu kendini göstermektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse, Bursa’da söz konusu dönemde 176 Müslüman, 7 Ermeni, 9 Rum, 6 Yahudi ve 1 Kiptî mahallesinin mevcut olması²³, bütün bu unsurların birlikte ve âhenk içinde yaşamayı başa-

15 Karamanlı Hıristiyan Türkler’in soylarının nereye dayandığı, Anadolu’ya ne zaman ve nasıl geldikleri konusu oldukça tartışmalıdır. Bu zümre, kendilerine verilen “Karamanlı” ismini kullanmazlar, kendi kendilerini yayınlarında “Anadolu Hıristiyanları”, “Anadolu Ortodoks Hıristiyanları”, “Grekçeği bilmeyen Anadolu Hıristiyanları”, “Anadolulular” diye adlandırılırlar. Karamanlıca adı verilen bir dili kullanan söz konusu topluluk milliyetlerinin tespitini güçleştirecek şekilde Türkçe konuşup Türkçe ibadet ederler... Geniş bilgi için bk. Yonca Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara 2003, kitabın tamamı; Mehmet Eröz, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983, s. 1-29; Semavi Eyice, “Anadolu’da Karamanlıca Kitabeler”, *Belleten*, Ankara 1975, sy. 153, s. 25-48.

16 *Seyahatnâme*, III, 733-734.

17 *Seyahatnâme*, IX, 43.

18 Mehmet Aydın, “Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnamesine Göre, İstanbul’daki Gayr-i Müslimlerin Sosyal ve Dini Durumları”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Konya 2010, sy. 10, s. 11.

19 *Seyahatnâme*, II, 400.

20 *Seyahatnâme*, II, 484.

21 *Seyahatnâme*, IX, 17-19.

22 Örnek olarak bk. *Seyahatnâme*, III, 920-921; V, 204; IX, 120-121.

23 *Seyahatnâme*, II, 362.

rabildiklerini göstermektedir. Yine 2000 kadar evi kale bayırlarına inşa edilen, mamur binaları genelde deniz kıyısında olan İzmir şehrinin 10 Müslüman, 10 kefer, 10 Frenk ve Yahudi, 2 Ermeni ve 1 Kıptî mahallesinden oluşması ve bu mahallelerde 10300 kadar büyük ve güzel konağın yer alması²⁴, yine bir dinler kompozisyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'daki bazı yerleşim birimlerinde ise Müslüman nüfusun hiç olmamasına karşın yalnız bir veya birkaç gayrimüslim topluluğun yaşamını sürdürdüğü, bir bilgi olarak karşımızda durmaktadır.²⁵

Evliya Çelebi'nin yaşadığı XVII. yüzyılda Anadolu'da gayrimüslim nüfusun Müslümanlara göre daha az, Müslümanların ise Rumeli'de azınlıkta oldukları; Ermenilerin büyük bir kısmı Anadolu'da yaşarken Yahudilerin ekseriyetinin de Rumeli'de varlıklarını sürdürdükleri bazı araştırmalarda dikkatimizi çekmekte²⁶, bu bağlamda Seyahatname'de nüfusla ilgili verilen bir takım rakamlar da yukarıdaki ifademizi teyit etmektedir.²⁷ Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Anadolu'daki gayrimüslimlerin nüfusunu kişi sayısını esas alarak değil, genelde mahalle sayısı vererek zikretmiştir. Örneğin, 23 mahalleden meydana gelen İzmit'te 3 mahallenin Hıristiyan, 1 mahallenin Yahudilerden oluştuğunu²⁸, Amasya'da 5 tane Hıristiyan mahallesinin mevcut olduğunu²⁹, Erzurum'da 7 Ermeni mahallesinin göze çarptığını³⁰, Bayburt Kalesi'nde yine 7 Ermeni mahallesinin karşısına çıktığını³¹, Ankara'nın sadece Yahudilerinin 12 mahalle oluşturduklarını³², Yahudi bulunmayan Malatya şehrinde toplam 32 mahallenin 7'sinin Ermenilere ait olduğunu³³, 8800 hâne- li büyük bir şehir olan Van'da ise sadece 3 mahallede Ermenilerin yaşadığını³⁴ yazmıştır. Fakat nadiren söz konusu coğrafyadaki bazı beldelerde gayrimüslimlerden, "şu kadar kişi" şeklinde sayı vererek³⁵, ya da hâne sayısını belirterek söz etmiştir. Örneğin, Afyon'daki 5600 kadar ev ve konağın 1000 kadarında

24 *Seyahatnâme*, IX, 43.

25 Örnek olarak bkz. *Seyahatnâme*, II, 358, 411, 492-493, 510, 582; III, 925; IV, 1136, 1162-1163; V, 22, 218-219, 221.

26 Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 71-78; ayrıca gayrimüslim nüfusla ilgili olarak krş. Hrand D. Andreasyan, *Pollonyah Simeo'nun Seyahatnâmesi (1608-1619)*, İstanbul 1964, s. 12, 169; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1983, XII, 167,170.

27 Örnek olarak bk. *Seyahatnâme*, II, 362, 400, 484, 500, 593; III, 836, 1100-1102; IV, 1234; IX, 88, 120-121, 124-125.

28 *Seyahatnâme*, II, 400.

29 *Seyahatnâme*, II, 484.

30 *Seyahatnâme*, II, 500.

31 *Seyahatnâme*, II, 593.

32 *Seyahatnâme*, II, 656.

33 *Seyahatnâme*, III, 1100-1102.

34 *Seyahatnâme*, IV, 1234.

35 *Seyahatnâme*, IV, 1162-1163.

Hıristiyanların oturduğunu³⁶, Sivas sınırlarına dahil olan Ulaş Kasabası'nın 500 hâneli bir Müslüman ve Ermeni kasabası olduğunu³⁷, gezi notlarına ilâve etmiştir. Ayrıca bir takım köy ve kasabalar hakkında bilgi verirken de hâne sayısı vermeyi tercih etmiştir.³⁸

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler genellikle şehrin kenar semtlerinde, Rum, Ermeni ve Yahudi mahallelerinde gruplar halinde yaşıyorlardı. Şehirlerde kendi mahallelerinde, kırsal kesimde ise kendi köylerinde yaşayan gayrimüslimlerin Müslümanlarca kutsal sayılan bazı bölgelerde yerleşmeleri ise fermanlarla yasaklanmıştı. Örneğin, 1581 tarihli bir fermanla zımmîlerin İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi civarında oturmaları yasak edilmişti.³⁹ Bu durum, XVII. yüzyıl için de geçerli idi. Seyahatname'den öğrendiğimiz kadarıyla deniz kıyısında yer alan Hıristiyan mahallelerinin⁴⁰ yanı sıra sahillerde ikamet eden dinî gruplar içerisinde en çok Rumlar dikkat çekmektedir.⁴¹ Yine örneğin Sivas kalesinin çevresinde mevcut beş kapı arasında Kayseri kapısı mahallesi Ermenileri barındırmakta, ayrıca burada Rum mahallesi de göze çarpmaktadır.⁴² Diğer taraftan Erzurum'un 3 adet kale kapısından biri ve büyük bir varoş olan Erzincan kapısında çoğunlukla Ermeni reayası ikamet etmiştir.⁴³ Bütün bu bilgiler, Anadolu'daki bir takım yerleşim birimlerinde Müslümanlarla gayrimüslimlerin, her ne kadar ayrı mahallelerde ikamet etseler de aynı sosyal yaşamı paylaşabildiklerini ve gayrimüslim unsurların kesinlikle tecrit edilmediklerini ortaya koymaktadır. Ashında Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerinde oturabilme hakkı olduğu gibi Müslümanların da gayrimüslimlerin yerleştiği mahallelerde oturma hakları vardı. Fakat Müslümanlar gayrimüslim teb'anın oturduğu mahalleleri fazla tercih etmezken, buna karşılık gayrimüslimler Müslüman mahallelerinde meyhane bile açmaya muvaffak olmuşlardır. Hiçbir gayrimüslim zorla bir mahallede toplanmamıştır.⁴⁴ Ashında Müslüman mahallelerinde Yahudi veya Hıristiyanların yaşamaları konusunda genel bir yasak olmamasına rağmen uygulamada bunun hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁵

Evliya Çelebi Anadolu'daki şehirleri gezerken, bazı mamur kiliseler ve manastırlar gördüğünden ve bunların gayrimüslimler açısından öneminden

36 *Seyahatnâme*, IX, 17-19.

37 *Seyahatnâme*, III, 847.

38 *Seyahatnâme*, II,492-493,496; V,26,218.

39 Geniş bilgi için bk. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 18-19.

40 *Seyahatnâme*, II, 407.

41 *Seyahatnâme*, II, 410-411, 593; V, 196-197, 209.

42 *Seyahatnâme*, III, 849.

43 *Seyahatnâme*, II, 504.

44 Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, Ankara 1997, s. 16-17.

45 Geniş bilgi için bk. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 18-19.

bahsetmiş; hattâ yerine göre söz konusu beldelerde gayrimüslimlere ait kaç tane ibadet yeri olduğunu zikretmeyi de ihmal etmemiştir.⁴⁶ Bu bağlamda ilâve olarak şunu da söylemeliyiz ki Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde bir takım kiliselerden söz ederken, özellikle "Çanlı Kilise" adını taşıyan bir yapıyı oldukça uzun sayılabilecek kadar bahis konusu yapmıştır. Ona göre Muş sahrasının kuzeyinde sık bir orman içinde iki yüksek kubbeli büyük bir kilise olan Çanlı Kilise, bütün milletler arasında şöhret bulup senede bir defa 100.000 kişinin bir araya gelerek yedi gün yedi gece çadırlar kurup alışveriş yaptıkları bir mekândır. Evliya Çelebi, kiliseyi kimin yaptırdığını bilmediğini, Çanlı Kilise'nin dört yanında yüzlerce patrik ve rahip odalarının yer aldığını ifade etmiştir. Ayrıca 300'den fazla rahip ve hizmetçileri olan kilisede bilhassa yortu günlerinde misafirlere büyük ikramlarda bulunulduğu, buranın büyük bir vakıf olduğu ve her yıl kiliseye gelen şahıslardan pek çok gelir elde edildiği, hattâ papazların tüm Hıristiyan memleketlerine giderek Avrupa'dan bile adaklar topladıkları, binlerce kişinin adaklarını getirip kiliseye girerek yerine getirdikleri ve ne gibi dilekleri varsa dua edip dışarı çıktıkları, bilgisini vermeyi de ihmal etmemiştir.⁴⁷ Evliya Çelebi, bütün bu ma'lûmâtın hemen arkasından yedi iklimde gördüğü 7 büyük kiliseyi sıralamış, bunlar arasında Anadolu topraklarında yer alması hasebiyle Van yakınındaki kiliselere dikkat çekmiştir.⁴⁸ Bütün bunlar, Anadolu'daki gayrimüslimlerin yaşadıkları her yerde kilise, manastır, sinagog veya havra gibi ibadet mekânlarını inşa edebildiklerini ve buralarda rahat ve huzur içerisinde âyin ve ibadetlerini gerçekleştirebildiklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla XVII. yüzyılda da Anadolu'daki gayrimüslimler beklediklerinden daha üst düzeyde bir dinî hürriyet ve ibadet ortamı bulabilmişlerdir. Bu konuda ek bilgi olarak bir noktaya işaret etmek istiyoruz: Osmanlı yönetimi, yeni kilise ya da havra yapılmasına, çok sınırlı düzeyde izin vermiş; mevcutlarının tamiri konusunda da Padişah'tan ya da Bâb-ı Âlî'den izin alınmasını şart koşmuştur. Resmî ve şer'î görüş, fetihten sonra, gayrimüslimlerin kendilerine bırakılanların dışında yeni bir mabet yapılmasına izin verilmemesi yönündedir. Ancak, buna rağmen, XVIII. yüzyıldan sonra iç ve dış etkilerle olsa gerek, yeni bazı kiliselerin yapılmasına izin verilmiştir.⁴⁹

Seyahatname'de, XVII. yüzyıl Anadolu'sunda karşımıza çıkan gayrimüslim toplulukların kendilerine has birtakım kıyafetler giydiklerine de şahit oluyoruz. Örneğin, Evliya Çelebi Erzurum'dan söz ederken, bu beldenin 3 kale kapısından biri olan Erzincan kapısının büyük bir varoş olduğunu ve bu varoшта çoğunlukla Ermeni reayasının ikamet ettiğini, âyinleri üzere söz konusu reayanın ileri gelenlerinin mavi çuka giydiklerini ve başlarına da peşkir sardıklarını,

46 Örnek olarak bk. *Seyahatnâme*, II, 394, 504; III, 925, 1100-1102; IV, 1234, 1297; V, 42, 196, 201, 214, 218-219, 221; IX, 135.

47 *Seyahatnâme*, III, 871.

48 *Seyahatnâme*, III, 871-872; Ayrıca krş. *Seyahatnâme*, IV, 1234, 1297.

49 Bk. Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 39-40.

aşağı tabakada olanların şal, kebe ve ayaklarına ince çarık giydiklerini, Ermeni kadınların ise yassı başlı olup beyaz çarşaf örtündüklerini⁵⁰ ileri sürmektedir. Yine yaşadığı dönemde bir kaza olan Apolyond Hisarı'nı anlatırken, havasının güzel olduğuna vurgu yaparak, ipek fistanlı güzel Rum kızlarına dikkat çekmektedir.⁵¹ Diğer taraftan Seyahatname'den öğrendiğimize göre, reayası içinde az da olsa Rumların bulunduğu Alanya Kalesi'nin ahalisi külâh üzerine sarık sarıyorlar ve ayaklarına, dizlerine kadar dikişli postal giyiyorlardı. Evliya Çelebi'nin anlatımıyla beli kılınçlı, eli tüfenkli, gayet cesur eşkıya yiğitlerdi.⁵² Son olarak Evliya Çelebi, Adana halkının çoğunun Bele, yani Oğuz taifesi olduğunu, hepsinin külâh üzerine destâr ve taylasan sarkıttıklarını, çuha, ferace ve elvan boğası kaftan, kadınlarının ayaklarına sarı çizme giydiklerini ve sivri takke üzerine beyaz çarşaf büründüklerini Seyahatnamesi'nde belirtmektedir.⁵³ Yalnız şu hususa dikkat çekmeliyiz ki; Osmanlı toplumunda zimmîlere kılık-kıyafetleri açısından İslâm hukukuna uygun olarak çeşitli kısıtlamalar getirilmiş; örneğin, gayrimüslim kadınların Müslüman tarz ve kıyafetinde giyinmeleri yasaklanmıştır. Bu kıyafet sınırlaması getirilirken, gayrimüslimleri dışlama, sindirme ve toplumdan tecrit etmek hedeflenmemiş aksine toplum düzeninin sağlanması amaçlanmıştır.⁵⁴

Bunların dışında Evliya Çelebi Anadolu'yu gezerken uğrak verdiği her yerde varlıklarını tespit ettiği gayrimüslimlerin meslekleriyle ilgili bilgileri de Seyahatnamesi'ne aktarmıştır. Örneğin, Erzurum reayasının rençber olduklarını, bu beldenin Gürcü kapısı varoşunun dört tarafında Arap, Acem, Hind, Sind, Hatay ve Hitem bezirgânlarının hanlarının yer aldığını⁵⁵, Ankara'nın halkının çoğunun kara ve deniz tüccarı olduğunu⁵⁶ söyleyen Evliya Çelebi, İskenderun Kalesi'nde çok sayıda meyhanenin göze çarptığını, kış mevsiminde bazı gelip gidenlerin bu meyhanelerde kaldıklarından dolayı âdetâ bir han gibi işlediklerini⁵⁷ yazmaktadır. Seyahatname'den öğrendiğimize göre, Fırat Nehri kenarında bir tepe üzerinde kurulan Eğin şehrinin halkının çoğu kemancı (okçu)'dır. Bu yüzden "Kemancılar diyarı" diye bilinir.⁵⁸ Bitlis eyâletinin reayasının çok büyük bir kısmını oluşturan Yakubîler, zengin tüccarlardır.⁵⁹

50 *Seyahatnâme*, II, 504.

51 *Seyahatnâme*, V, 201.

52 *Seyahatnâme*, IX, 124-125.

53 *Seyahatnâme*, IX, 139; Gayrimüslimlerin kılık-kıyafetleriyle ilgili olarak krş. Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi (XVII.Asırda İstanbul)*, trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1952, s. 78.

54 Bk. Eroğlu, *a.g.e.*, s. 14.

55 *Seyahatnâme*, II, 504.

56 *Seyahatnâme*, II, 656.

57 *Seyahatnâme*, III, 733-734.

58 *Seyahatnâme*, III, 860.

59 *Seyahatnâme*, IV, 1162-1163.

Anadolu eyâletinde bağ ve bahçeli bir kaza merkezi olan Aydıncık şehrinde bir mahalle Rum, üç mahalle Ermeni halkı mevcuttu ki, un ticareti yapıyorlardı.⁶⁰ Yine Gelibolu toprağında deniz kıyısında bir kasaba olan Maydos Kasabası'nın Hıristiyanları İstanbul evlerini yapan usta dülgerler olup, burada ikamet ediyorlardı.⁶¹ Osmanlı Devleti'nde yönetime hâkim olan Türkler, yalnız idarî, askerî işlerle ve ilimle uğraşmayı yeğlediklerinden; iktisat, ticaret ve hattâ devletin maliyesini büyük ölçüde gayrimüslimlere bırakmışlardır. Böylece gayrimüslim milletler askerlik yapmadıkları ve devlet hizmeti dışında tutuldukları için, ticarî ve iktisadî sahada istedikleri gibi boy gösterebilmişlerdir.⁶²

Seyahatname'de bahsi geçen bazı olaylar, XVII. yüzyılda da gayrimüslimlerin "cizye" denilen güvenlik vergisini vererek askerlik hizmetinden veya birtakım işlerle meşgul olmalarına mukabil bütün vergilerden muaf tutulduklarını göstermektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse, Evliya Çelebi'nin bahsettiğine göre, Sinop'ta deniz kıyısında yer alan Hıristiyan mahalleleri bin yüz kadar kefereyi -Evliya Çelebi'nin tabiriyle- barındırıp çok katlı eski evlerde oturan gayrimüslimlerden yüz kadarı Sinop Kalesi'nin tamiri ile meşgul olmaları karşılığında bütün vergilerden muaf tutulmuşlardır.⁶³ Diğer yandan daha önce adını zikrettiğimiz Eğin şehrinin üç yüz kadar Hıristiyanı örfi tekâlüften affedilmiştir.⁶⁴

Şunu özellikle ifade etmeliyiz ki; Evliya Çelebi'nin yaşadığı dönemde yani XVII. yüzyıl Osmanlısı'nda Anadolu'daki gayrimüslimlerin sosyal ve dinî durumlarını makale konusu yaparken Seyahatname'den örnek olarak isimlerini naklettiğimiz birtakım beldeler, elbette ki Anadolu'nun tamamını oluşturmaz. Hattâ bugün itibariyle bazı yerleşim birimlerinin adları da değişmiş olabilir. Çalışmamızda, Evliya Çelebi'nin İstanbul'daki gayrimüslimlerle ilgili tespitlerine yer verilmemiştir. Çünkü değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Aydın bu konuyu makale boyutunda incelemiş ve yayımlamıştır.⁶⁵ Ayrıca bu tebliğin konusuyla alâkalı olarak yayınladığımız kitap, biraz dar çerçevede de olsa XVII. yüzyıl Osmanlı'sında İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin durumuna ilişkin bir fikir verebilmektedir.⁶⁶

Evliya Çelebi Anadolu'da seyahat ederken bazı yerleşim alanlarında çok kalarak detaylı inceleme yapmış, bazılarında ise çok az kalabildiğinden, o yerlerde yaşayan gayrimüslimlerin durumu ile ilgili bilgiyi elde etme fırsatı bu-

60 *Seyahatnâme*, V, 205.

61 *Seyahatnâme*, V, 218; Gayrimüslimlerin meslekleriyle ilgili olarak krş. Andreasyon, *a.g.e.*, 85-86,95-99; Kömürcüyan, *a.g.e.*, s.16,47.

62 Bk. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 16-18, 23; Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 51.

63 *Seyahatnâme*, II, 407.

64 *Seyahatnâme*, III, 860.

65 Aydın, a.g.m., *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy.10, s.7-14.

66 Sami Baybal, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimler*, Konya 2009, s.49-64.

lamamıştır. Dolayısıyla biz, Anadolu'daki yerleşim alanlarını Seyahatname'ye göre sıraladığımızdan, bu çalışmamızda Anadolu topraklarında olduğu halde adını zikretmediğimiz pek çok şehir, kasaba ve köyde gayrimüslimlerin yaşamadığı anlamı çıkarılmamalıdır.

Sonuç olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer alan bilgilere dayanarak XVII. yüzyıl Osmanlısı'nda Anadolu'daki gayrimüslimlerin sosyal ve dinî durumlarını tahlil etmeye çalıştığımızda oldukça önemli bilgilere ulaşılabildiğimizi söylemeliyiz.

Her şeyden önce Sultan Fatih'le başladığı kabul edilen "millet sistemi", Evliya Çelebi'nin yaşadığı devir olan XVII. yüzyılda da uygulanmaya devam etmiş; bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu diğer topraklarla birlikte Anadolu'daki müslim-gayrimüslim ilişkileri mümkün mertebe insanî bir zeminde sürdürülmüş; gayrimüslimler temel hak ve özgürlükler açısından oldukça yüksek bir seviyede yaşama hakkını elde etmişlerdir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler doğrultusunda Anadolu'daki gayrimüslimlerin söz konusu dönemde sahip oldukları durum, bugünün batı ülkelerindeki Müslümanların asla ulaşamayacakları bir seviyeyi göstermektedir. Bir kere, Batı'daki birçok ülkede yüzyıllarca Yahudilere uygulanan ayrı mahallelerde oturma veya bir kısım dinî ve sosyal haklardan mahrum bırakılma şeklindeki baskılar, Osmanlı Devleti'nde hiçbir zaman tatbik edilmemiştir. Tam aksine Türk-İslâm medeniyetinin çok önemli karakteristik çizgilerinden biri olan, gayrimüslimleri ayrı mahallelerde ikamete zorlamama özelliği, XVII. yüzyıl Osmanlısı'nda da aynen devam etmiştir. Bu sebeple Osmanlı coğrafyasında Müslümanlarla gayrimüslimler aynı ortamlarda ve aynı mekânlarda yaşayabilmişler, devletin sunduğu imkânlardan hep birlikte faydalanmışlardır. Hattâ Anadolu'nun bazı bölgelerinde Müslümanlar, azınlık durumuna bile düşmüşlerdir.⁶⁷

Yine Seyahatname'den öğrendiğimiz kadarıyla XVII. yüzyılda gayrimüslimler tam bir dinî hürriyet ortamında kendilerini bulmuşlardır. Anadolu'nun hemen her yerinde âyin ve ibadet yerlerini rahat bir ortam içinde inşa etme ve onarma hakkını elde etmişlerdir. Hattâ bazı beldelerde kilise ve sinagog sayısı, cami sayısını çoktan geçmiştir. Gayrimüslimlerin kiliselerinin duvarlarını süsleyen resimler, çan kuleleri ve çan sesleri, sinagogun kapılarının sonuna kadar açık durması, dinî hürriyetin en açık argümanları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸

XVII. yüzyılda Anadolu'daki gayrimüslimlerin de sosyal, ekonomik ve dinî yönden Müslümanların aşağısında kalmadıklarını, hattâ eşit düzeyde

67 Aydın, a.g.m., *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy.10, s.13-14.

68 Aydın, a.g.m., *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy.10, s.14.

yaşadıklarını müşahede ediyoruz. Bu noktada Anadolu'nun özellikle sahil kesiminde bulunan meyhanelerin gayrimüslimlerce işletilmesi ve bu meyhanelerde şatafatlı eğlencelerin rahat bir şekilde icra edilmesi, gayrimüslim unsurların hiçbir Müslüman baskısını üzerlerinde hissetmeden yaşayabildikleri gerçeği çok net olarak gözükmektedir. Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin ifadesiyle, "Gayrimüslimlerin ateşini Osmanlı Devleti'nin iyilikle söndürme" yollarını araması, Osmanlı'nın tebaasına ne ölçüde esnek ve ılımlı yaklaştığını da açıkça ortaya koymaktadır. Bu yüzden Evliya Çelebi'nin bize naklettiği bilgiler ışığında XVII. yüzyılda Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerin, Türk-İslâm medeniyetinin evrensel medeniyete armağan ettiği "çokluk içinde birlikte yaşama"⁶⁹ formülünden azamî ölçüde yararlandıklarını rahatlıkla ifade edebiliriz.

En son olarak şunu söyleyebiliriz ki; gayrimüslim toplulukların tamamı İstanbul'un fethiyle birlikte kavuştukları statülerini her Osmanlı padişahı döneminde geliştirmişler, âdeta hükümet gibi fonksiyon icra eder pozisyona gelmişlerdir. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyaset, gayrimüslimlerin kendi kimliklerini korumalarına yardımcı olmuştur. Osmanlı topraklarında varlıklarını sürdüren tüm gayrimüslim gruplar, Osmanlı idaresinden bekledikleri adalet, hoşgörü, müsamaha ve din hürriyetini söz konusu asırda da fazlasıyla bulmuşlar, fakat ne yazık ki bu anlayışı ve ortamı zaman zaman Osmanlı aleyhine kullanabilmişlerdir.

69 Aydın, a.g.m., *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy.10, s.14.

Kaynakça

- Andreasyan, Hrand D., *Polonyalı Simeo'nun Seyahatnamesi (1608-1619)*, İstanbul 1964.
- Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara 2003.
- Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya 2005.
- ....., "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine Göre, İstanbul'daki Gayr-i Müslimlerin Sosyal ve Dini Durumları", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Konya 2010, sy. 10, s. 7-14.
- ....., *Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989.
- Baybal, Sami, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimler*, Konya 2009.
- Bozkurt, Gülnihâl, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989.
- Dankoff, Robert, "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı" (Çeviren: Nasuh Uslu), *Türkler*, Ankara 2002, X, 268-291.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, Ankara 1997.
- Eröz, Mehmet, *Hristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990.
- Eyice, Semavi, "Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler", *Belleten*, Ankara 1975, sy. 153, s. 25-48.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998.
- Kömürçüyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Tercüme: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1952.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlılarda Millet Sistemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, 66-70.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, I-XIV, İstanbul 1983.
- Sarıkoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 2002.
- Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997.
- Zillioğlu, Mehmet (Evliya Çelebi), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran - Necati Aktaş - Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.

The Non-Muslims In Anatolia According To Seyahatname of Evliya Çelebi

Doç. Dr. Mustafa Sami Baybal

Abstract

Regarded as the greatest Turkish traveler, Evliya Çelebi lived in the seventeenth century (born in 1611 at Istanbul and died around 1685 at Egypt) and gained a worldwide popularity with his *Seyahatname*, Travel Book. This work gives detailed information about social, cultural, as well religious situation of the non-Muslims living in the Ottoman State and Anatolia in particular. The information we get from the *Seyahatname* shows us that from the conquest of Istanbul by Fatih Sultan Mehmed in 1453 onwards, the non-Muslim Ottoman subjects got a higher status and more rights with every Ottoman Sultan and developed their relations with the Muslim subjects. The policies that the Ottomans followed from the seventeenth century onwards helped the non-Muslims preserve their own identity. So, the

non-Muslim communities living in the Ottoman lands, including Anatolia, enjoyed a great degree of justice, tolerance, and religious freedom in the seventeenth century, too.

Key Words: Evliya Çelebi, traveler, *Seyahatname*, non-Muslims, the Ottoman State, Anatolia

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Anadolu'daki Gayrimüslimler

Doç. Dr. Mustafa Sami Baybal

Özet

En büyük Türk seyahatçisi kabul edilen Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamış (İstanbul 1611 - Mısır 1685?) ve yazdığı Seyahatname ile dünya çapında şöhret kazanmıştır. Seyahatname, söz konusu dönem Osmanlı'sında Anadolu'da yaşayan gayrimüslimlerin sosyal, kültürel ve dinî durumlarını anlatması açısından da son derece önemli bir eserdir. Seyahatname'den elde ettiğimiz bilgiler bize gösteriyor ki; gayrimüslim unsurlar İstanbul'un fethiyle birlikte elde ettikleri statülerini her padişah döneminde geliştirmişler ve Müslümanlarla olan ilişkilerini daha da insanî bir zeminde devam ettirebilmişlerdir. Öncelikle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyaset, gayrimüslimlerin kendi kimliklerini korumalarına yardımcı olmuştur. Böylece Anadolu da dahil olmak üzere Osmanlı topraklarında varlıklarını sürdüren gayrimüslim topluluklar, Osmanlı idaresinden bekledikleri adalet, hoşgörü, müsamaha ve din hürriyetini XVII. yüzyılda da fazlasıyla bulmuşlar; temel hak ve özgürlükler bakımından son derece yüksek bir seviyede yaşama hakkına kavuşmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyyah, Seyahatname, Gayrimüslimler, Osmanlı Devleti, Anadolu.

Evliya Çelebi'nin Konya'sı

Serkan Yorgancılar
TYB Akademi Genel Yayın Yönetmeni

Evliya Çelebi Haliç'te doğmuş ve sultan sarayında büyümüş bir seyyahdır. Evliya Çelebi, gezip gördüğü ve not ettiği yerler arasında karşılaştırmalara sık sık başvurur. Örneğin Erzurum'un soğuşunu, Van'ın kedilerini, Bursa'nın sıcak su kaplıcalarını, Silistre'nin balık dalyanlarını, Van Gölü yakınlarındaki Ahlat harabelerini, Teselya Maskoluri'deki karnavalı andıran panayırı, Viyana'daki saat düzeneğini, Nil bölgesinde bulunan üzeri hiyelogriflerle kaplı dikilitaşları bunlara örnek olarak gösterebiliriz.¹

Bilindiği gibi Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi 1640-1680 tarihleri arasındaki 40 yıl boyunca gerçekleştirdiği gezilerin notlarından oluşmaktadır. 1640 yılında babasının himayesindeki Ketenci Ömer Paşa Trabzon'a vali olarak atanmasıyla başlayan Trabzon seyahati sonrasında Evliya Çelebi Kafkasya üzerinden Kırım'a giden askeri birliğe katılarak Kırım'a gider. Kırım seyahati sırasında bindiği geminin batması sonrasında 1640 Ekim'inde İstanbul'a döner ve uzun bir süre İstanbul dışına çıkmaz.

Bu tarihlerde Osmanlı imparatorluğu içerde iktidar değişiklikleri ile uğraşırken 1639 yılında da İran'la yapılan Kasr-ı Şirin anlaşması ile doğu sınırını güvence altına almıştı. Osmanlı tahtında 1623 yılında I.Mustafa'nın tahttan indirilmesi sonucunda aynı yıl sultan olan IV. Murat oturmaktaydı. IV. Murat 17. Osmanlı sultanı olduğunda yaşının küçük olmasından dolayı annesi Mâhpeyker Kösem Sultan, saltanat nâibesi tâyin edildi.² Dördüncü Murat Han'ın yaşının küçüklüğünden istifâde eden yeniçeriler, İstanbul'da düzeni bozucu davranışlarda bulundular. Sadrazam Hüsrev Paşanın azlini bahane eden yeniçeriler ve sipâhiler ayaklanarak saraya yürüdüler. Yeni sadrazam Müezzinzâde Hâfız Ahmed Paşayı öldürdüler (1632). Bundan sonra sadra-

1 Robert Dankoof, Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı, YKY, İstanbul, 2010, s.9

2 Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Eren Yayıncılık, 1996, İstanbul, s.152

zam olan Recep Paşa döneminde İstanbul'da karışıklıklar günlerce sürdü. Diğer taraftan tahta geçtiği günden itibaren bütün hâdiseleri dikkatle takip ederek, eşkiyanın elebaşlarını tespit eden Sultan Murat, 8 Haziran 1632'de devlet idaresini bizzat eline aldı. İsyancıların elebaşı olan Topal Recep Paşa'yı öldürttü. Yeniçeri ve sipahi ocaklarını sindirerek, zorbalıkların önüne geçti. Kahvehaneleri ve meyhaneleri kapatarak tütününü ve alkollü içkileri yasakladı. Emri dinlemeyenlere şiddetli cezalar verileceğini ilan edip, sıkı kontroller yaptı ve yaptırdı.³

Evliya Çelebi dünya imparatorluğu haline gelmiş olan Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminde yaşamış ve birçok iç/dış karışıklıklara rağmen İmparatorluk coğrafyasında güvenle seyahat edebilmiştir. Evliya Çelebi ilk olarak 1646 yılında Erzurum'a vali olarak atanan akrabası Defterdarzâde Mehmet Paşa'yı bulur ve onunla gümrük memuru, müezzîn ve muhasip sıfatıyla Erzurum'a gider. Evliya Çelebi Erzurum'da bir müddet kaldıktan sonra Defterdarzâde'nin direktifleri doğrultusunda Tebriz hanına temsilci olarak atanır. Tebriz'de bulunduğu süre zarfında da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a gider.

Babasının ölüm haberi üzerine Çelebi İstanbul'a döner. Bu sırada Deli İbrahim'in yerine padişahlığa IV. Mehmet getirilmiştir. İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra 1648'de Silahdar Murtaza Paşa'yla onun özel imamı ve baş müezzini olarak Şam'a gider. Murtaza Paşa burada bir yıl görev yaptıktan sonra Sivas'a atanması üzerine onunla birlikte Evliya Çelebi'de Sivas'a gelir. Murtaza Paşa'nın görevinden azledilmesinden sonra İstanbul'a tekrar döner ve Melek Ahmet Paşa'nın Bağdat valiliğine atanmasına refakatçi olur. Melek Ahmet Paşa önce sadrazam oldu bir yıl sonrada görevinden azledilerek Özi'ye atandı. Tüm bu süreçler boyunca Evliya Çelebi 12 yıl boyunca Melek Ahmet Paşa'yla birlikte oldu. Onunla birlikte Özi, Silistre, Sofya'ya gitti. Melek Ahmet Paşa'nın 1659 yılında Bosna valiliğine atanmasına kadar süren bu birliktelik Evliya Çelebinin Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın hizmete girmesine kadar devam etti. Evliya Çelebi IV. Murat'la yakın bir dostluk kurabilmişti. Dedesi savaşta başarılı olmuş, savaş ganimetinden kendine düşen payla güzel bir konak yaptırmıştı ve bu nedenle de Evliya'nın babası olan Mehmet Zilli saray kuyumcusu olarak göreve başlamıştı. Evliya Çelebi'nin annesi sonradan sadrazam olan Melek Ahmet Paşa'nın akrabası olan bir Abaza kızydı.

Halil İnal'cık göre "Evliya Çelebi'nin eseri imparatorluğun yayıldığı bütün ülkelerde bir gezginci ve çok dikkatli bir müşahit" olarak bu büyük eserini yazdı. Halil İnal'cık Evliya Çelebi'nin bir "nedim" olduğunun altını ısrarla çizer;

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, TTK, 1972, Ankara

“Evliya Çelebi tipik bir nedimdir. Muhasib yahud nedim 19 asırda kârin dedikleri kûdema, kurenâ dediğimiz meslek sahibidir, o mesleğe sahip birisidir nedim. Nedimin sanatını ve faaliyetini tespit ettikten sonra eserin mahiyetini daha iyi anlayabiliyoruz. Nedim, kimdir? Nedim, ta eski İran'dan beri gelen sultanların, hükümdarların sırdaş olarak yanlarında bulundurduğu, hükümetin bir çok hizmetlerini, hafiyelik hizmetlerini yahut onu eğlendiren, onu bilgilendiren kişidir”.⁴

Nedim'in bu özelliklerinin yanında aynı zamanda iyi yazı yazması ve efendisinin mesajlarını güzel bir dille hazırlayıp yerine ulaştırması da gerekmektedir. Dolayısıyla nedimlik sıradan bir meslek olmanın ötesine geçerek biraz edebiyattan, biraz fenden, ilimden ve siyasetten anlayan biri haline geliyor. Çelebi denilmesinin de bazı püf noktaları vardır. İmparatorlukta “incelmiş zevkleri ve edebi becerisiyle dikkat çeken her Osmanlı Çelebi unvanını edinebiliyordu. Bu unvan, ayrıca önemli, ancak mesleği kabul görmüş sınıflardan birine dini, askeri ya da bürokratik görevlere girmeyen kişiler için elverişli bir sıfattı. Osmanlı düzeninde askerlik seçeneği en azından ilke olarak, daha çok dini kadrolarda ya da mali idarede ilerlemeye eğilim gösteren Türklere açık değildi. Evliya Çelebi, Türk kökenine karşın genç bir adam olarak saray hizmetine alındı, ancak memur derecesine yükselemedi ve resmi görevlerden uzak durdu. Evliya bir müezzin ve hafız olarak alt sınıf ulemadan sayılabilir ve bazen efendi unvanını alabilir. Ancak bir saraylı müzisyen ve edip olarak konumuna en uygun sıfat çelebiydi.

“Evliya Çelebi böyle bir insandır. Her telden çalar, her şeyden anlar. Hatta hokkabazlık bile yapar. IV. Murad'ın önüne çıktığı zaman bir hokkabaz gibi parende atar, yani hokkabazlık sanatını da bilir”. İnalçık bütün bunlardan yola çıkarak Seyahatnamelerin pašalara ve yüksek rütbelilere anlatılan hikayeler olduğunu söyler. Evliya Çelebi iyi bir nedim olduğundan dolayı gezip gördüğü yerler hakkında kendi efendilerine doğru bilgiler vermeye özen gösterir. Buna örnek olarak Akşehir kelimesi hakkında bilgi verirken bu Akşehir'e Türkmen, Etrâk taifesinin “Akşar”, başka birisinin ona “Akşehir” dediğini aktarır.

Dankoff, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinin Osmanlı Zihniyetini anlamak açısından çok önemli olduğunu ısrarla vurgular. Ona göre “Osmanlı zihniyeti” diye bir olgu vardır ve bununla kastettiği de Osmanlı'nın kendilerine özgü bir dünyaya bakışlarının olmasıdır. Dankoff, Osmanlı zihniyetini oluşturan dünya görüşünün temlerinde ise ilk olarak İslam dinini ve buna ek olarak ta İran kültürünü, Türk dili ve geleneklerini, Roma-Bizans gibi unsurların etkilerinden oluştuğunu söyler. Evliya Çelebi, bir Osmanlı örneği, belki bir ilk örnek olarak görülebilir ve eseri yalnızca coğrafya, topoğrafya, yönetim, kentsel kurumlar,

4 Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi, Hazırlayan; Nuran Tezcan, Halil İnalçık Açılış Konuşması, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 15

toplumsal ve iktisadi sistemler gibi göz önündeki alanlardan değil din, folklor, cinsellik, rüya yorumları ve kendilik algısı gibi konularda Osmanlıların dünya algısını ortaya koyuyordu.⁵

“Osmanlı zihniyetinin içerden en iyi fotoğrafı olarak okunabilecek eserinde Evliya Çelebi’nin, doğuda batıda egzotik yerleri ziyaretinde karşılaştığı dillere ait metinleri belirlemeye çalıştığını, kelime listelerini derlediğini ve özellikle bölgeye özgü olduğunu düşündüğü özel isimleri topladığını görüyoruz.⁶

Seyahatname, İslam edebiyatının beklisi de dünya edebiyatının en uzun ve kapsamlı seyahat anlatısıdır. Seyahatname’de genel olarak coğrafi betimlemelere yer verilse de Seyahatname boyunca insan unsuru daima ön plandadır. Seyahatnamelerin çoğunda bitiş Dankoff’un destan olarak nitelendirdiği hikayelerle olur. Örneğin, Celali Kara Haydaroğlu’nun ikinci kitaptaki, cesur kumandan Seydi Ali Paşa’nın beşinci kitaptaki olağanüstü hayat ve ölüm hikayeleri, ya da Sadrazam İpşir Paşa tarafından tehdit edildiği zaman İstanbul’dan maceralı biçimde kaçışını anlatan kendi hikayeleri⁷.

Osmanlı dinleyici kitlesine yabancı bulabilecekleri deneyimleri anlatan⁸ ve kendisi için “seyyah-ı alem ve nedim-i beniadem” sıfatlarını kullanan Evliya Çelebi seyahat ettiği şehirlerin gelişmişliklerini İbn Haldun’un kullandığı “umran” kavramına eşdeğer “amar” kavramını kullanarak değerlendiriyordu. Bir şehrin “amar” ölçüsü ise o şehirde yer alan dükkanlar, evler, kamu binaları ve imaretlerin sayıları ve niteliğiyle ölçülür. Evliya’ya göre bir kentin İslamlaşması da o kentin refah ve uygarlık düzeyinin artmasını sağlayan bir unsurdur. Çelebi, birden fazla ziyaret gerçekleştirdiği şehirlerde o şehrin geçmişteki durumu ve şimdiki durumu arasında kıyaslamalarda bulunur.

Evliya Çelebinin Şehir Tasvir Yöntemi

Osmanlı tarihi ile ilgili 17. yy çalışmalarında *Evliya Çelebi Seyahatname*’nin yeri, önemi ve diğer devirleri anlamakta yol gösterici rolü tartışmasız herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Aslında Evliya bir *vak’anüvis* olmamakla birlikte özellikle 17.yy.’a ait olan hadiselerin pek çoğuna bizzat tanıklık etmiştir. Ayrıca bahsettiği hadiselerin pek çoğu devrindeki ve daha önce kaleme alınmış tarihlerle örtüşmektedir. Genel olarak gezi kitaplarında anlatılan hususların tipik özelliği olarak yeni ve değişik konular bizzat birinci tekil şahsın ağzından verilmektedir.⁹

5 Dankoff, age. s.12

6 Dankoff, age. s.21

7 Dankoff, age. s. 43

8 Dankoff, age. s. 69

9 Yusuf Oğuzhan, “17.yüzyıldaki Konya Şehrindeki İdari ve Sosyal Yapılar”, Haz; Feyzi Halıcı, Güven Matbaası, Ankara, 1984, s.97-108

Evliya Çelebi kent tasvirlerini sunarken onun en öncelikli hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nun ve çevresinin eksiksiz biçimde tasvirini yapmaktı. Osmanlı ve çevresindeki kent tasvirlerini yaparken kentin tarihi, idari örgütlenmesi, kentin çeşitli dillerdeki adları, bunların coğrafi kökenleri ve konumlarıyla başlar. Bu başlangıcın ardından evlerin, camilerin, medreselerin, okulların, hanların, hamamların ve çeşmelerin tasvirlerini de yaptıktan sonra kentin topoğrafyasını da çalışmasına ekler. Evliya Çelebi bütün bunlara ek olarak kentin semtlerini, dini ilişkilerini, iklimini, halkın duygu ve düşüncelerini, kılık kıyafetleri, davranış ve gelenekleri, önemli isimleri ve konuşma alışkanlıklarını, ulema, şair hekim ve diğer ileri gelenleri, pazarları, dükkanları, çeşitli ürün ve yemekleri, parkları, bahçeleri ve mesire yerlerini içerir¹⁰.

Evliya Çelebi, bir etnograf gibi mahallin adetlerini, dilini aktaran biridir. “Bir şehre gittiği zaman evvela coğrafyadan bahseder. Ondan sonra ikinci çerçeve şehrin kalesidir. Kaleyı tasvir eder, adımlar. Daha sonra dindar bir insan olduğu için o şehrin idarecilerine gelir. En başta da tabii kadıya. Bu bir mevleviyyet midir, beş yüz akçalık bir kadılık mı, yoksa yüzeli akçalık bir kadı mı ondan bahseder. ...Kadıdan sonra diğer idarecilere geçer. İdareciler Konya gibi eğer bir eyalet merkezinde ise paşanın hassasını, o bölgenin çıkardığı asker sayısını ve tımar sisteminde belli başlı kimseleri sıralar. Oradaki alay beyinden, sancak beylerinden bahseder”. İnalçık'a göre Çelebi bu bilgileri Aynî Ali'nin Kâvânin-i Âli Osman'dan aldığını söyler.

Çelebi'nin Konya hakkında tecrübeleri ve bilgileri de kendinden sonra gelecek nesiller için aydınlatıcı bir rehberdir. Çünkü Çelebi, şehirleri, şehirlerin birbirlerine olan uzaklıklarını, o şehirde yaşayan insanların karakter özelliklerini ve sınıflarını anlatıyor. Dönemin şehirleşmesinin İslam gelenekleri ve iklim özellikleri de dikkate alınarak belirli karakteristik özellikleri vardır.

Seyahatname'de Konya Tarihi

Evliya Çelebi Konya'dan “*Karaman eyaleti, eski saltanat merkezi, iman şehri, Selçukluların, yani Sultan Alâeddin'in saltanat merkezi*” şeklinde söz eder. Çelebi Konya hakkındaki tarihi bilgilerini *Yanvan Tarihi*'nden alıntılar. Buna göre Evliya Çelebi Konya'nın kurucusunu Hazreti Yahya (as) zamanında kayserlerden Harkılan oğlu Aleksandiran oğlu Rişan olarak gösterir.

“Hazret-i Ömer Medine'den balçıklı eliyle “Kayserin gözünü çıkarırım” diye Rum'a doğru elini uzatınca Allah'ın izniyle Konya'da o an bir çamurlu mübârek el gelip kayser tahtında otururken gözünü çıkarır. Daha sonra Hazreti Ömer'den kayser elçisi gelip kayserin gözünü çıkmış görünce kral acınacak

10 Dankoff, age. s. 40

halini elçiye anlatır. Elçi bilir ki, Hazret-i Ömer'in o gün çamurlu eliyle işaret edip kralın gözü çıktığıdır. Hemen elçi bir takrip ile menzilleri kat ederek Hazret-i Ömer'i Kudüs-i Şerif gazasında bulur, Hazret-i Ömer huzurunda Kayser elçisi iman ile şereflenir. Hazret-i Ömer ismini Hüseyin kor. İki kere varıp geldiği için "Hüseyin-i zül cenâheyn (iki kanath Hüseyin) diye künye verilir". (Seyahatname- c.3, kitap,1, s.21-22)

Hazret-i Ömer'in Mısır'a kumandan olarak gönderilmesinden sonra kör Kayser Konya'yı ikinci kez imar eder ve ikinci kurucu kör Rum kayseri olur. Evliya Çelebi'ye göre Anadolu'ya ve Konya'ya 1082-83 yıllarında "ümme-i Muhammed'den" ilk yerleşenler Selçuklulardan Sultan Alâeddin'dir. Onlara Rum kavmi dendiğini söyleyen Çelebi, Konya'ya yerleşen bu ilk Müslüman kavmin kökenlerini de İshak oğlu Ays evlatlarından Yafês'e oradan da Hazret-i Nuh'a(as) dayandırır.

Evliya Çelebi, Selçuklu'ların tarihini anlatırken uzun uzadıya Çobanoğulları yani Çoban Bey'e de değinir. Çünkü ona göre Rum diyarı yani "kafiristan" olan Sivas'ı Çobanoğulları, Dânişmendoğulları ve Selçuklular beraber ele geçirmişlerdir. Dânişmendoğulları Anadolu'daki ilerleyişlerinde Amasya'ya kadar giderler ve Amasya'yı başkent ilan ederler.

Bu tarihler Türklerin Anadolu'yu yurt edinme ve Anadolu'da yerleşik hayata geçmeye başladığı tarihlerdir. Bu bakımdan Anadolu'nun çeşitli yerlerine Türk akıncıları tarafından düzenli/düzensiz olarak akınlar düzenlenerek fetih politikaları yürütülmekteydi. Bu akıncılardan birisi de Mâveraünnehir'de Mahan şehrinde Selçukluların akrabası olarak yaşayan Ertuğrul adında bir yiğittir. Ertuğrul kendisine bağlı 700 savaşıyla birlikte Anadolu'ya gelerek Alâeddin Han'ın boyubeyi olur. Bu tarihlerde Alâeddin Han Ertuğrul Bey'in yardımcılarıyla "küffar diyarım" ele geçirerek Malatya, Kayseri, Niğde, Alâiye, Antakya ve daha bir çok yer fetheder. Bu gelişmeler üzerine "yeri cehennem kafir" Bursa kralı Aleksandra adındaki "kötü işli sapık" denizler gibi asker toplayarak Konya'ya saldırır. Sultan Alâeddin Rum'lar karşısında zafer kazanır ve Konya Kalesini yeniden imar ederek kalenin üçüncü yapıcısı olur.

Konya Kalesi'nin dördüncü yapıcısı da 1172-1173 tarihlerinde yontulmuş taşlar ile kaleyi güçlendiren Sultan Muizzeddin Kılıç Aslan b. Mes'ud olmuştur. Konya Kalesi Sultan Keykubat zamanında tamir edilmiş ve kalenin savunmaya elverişliliği artırılması amacıyla kalenin etrafına hendek kazılmıştır. Evliya Çelebi, Konya Kalesi'nin etrafına kazılan bu hendeklerin derinliğini 11 zira, genişliğini 50 zira, yüksekliğini de 30 zira olarak ifade eder. Ayrıca Seyahatname'de kalenin dışındaki duvarın uzunluğu da "11.000 germe adım" olarak belirtilir. Gene kaleyle ilgili olarak Seyahatname'de kaç burç olduğu, kaç bedenleri ve kaç kapıları olduğu da yazılmış ancak günümüz Türkçesine çevrilen metinde bu sayılar okunamadığı için boş bırakılmıştır.

Kale kapılarından at pazarına bakan kapının adı Atbazarı Kapısıdır. Atbazarı Kapısında zincirler üzerine asılmış kuru bir at kafası gem vurulmuş bir halde ibret olması için kapıda asılı dururmuş. Bunun anlamı da Konya'nın iyi at binicisi sipahi diyarı olduğunun bir göstergesidir ayrıca bu sembolik olarak “*avrata, ata itimat etmeyip, at kuru kafa olursa da başından gem eksik olmayıp yularını elinde tutasın*” demektir.

Selçuklular zamanında 12 kapılı olan Konya Kalesi Osmanlılar zamanında dört kapısı açık kalıp diğer sekiz kapısı kapatılmıştır. Evliya Çelebi bu kapıların neden kapatıldığı hakkında bir açıklamada bulunmaz. Ancak kalenin dört köşesinin beyaz taşlarla çeşit çeşit mimari hendeselerle yivli ve mukarnaslı yapıları hakkında bilgiler verir. Dönemin sanat anlayışının en güzel örneklerinden birisini yansıtan Konya Kalesi tarihiyle ilgili olarak ayrıca şu tarihi bilgileri verir bize;

“Bu Konya Kalesi'ni, Sultan Alâeddin Keykubad b. Gıyaseddin yeniden yaptıktan sonra şahin yuvasından süzülür gibi dört tarafında olan düşman diyarlarına süzülüp avlar alıp nice yüz fetihler etti. Sonunda Erzurum yakınlarında, nice harici sapıklar ortaya çıkıp İslam diyarını yağmalamaya başladılar. Onların üzerine sefere gidip intikam almak niyetinde iken Erzurum yakınlarında Kubadiyye adlı bir mahalde oğlu Gıyadeddin dünya devleti için babası Alâeddin'e zehir verince (1202-1203) tarihinde vefat etti” (Seyahatname- c.3, kitap,1, s.25)

Evliya Çelebi'ye göre Selçuklu Sultanı Alâeddin hayatını kaybettikten sonra onun soyu kesildi ve bütün ileri gelenler, eşraf, ulema ve salihlerin izniyle Ertuğrul Beyi Rum diyarına bey tayin ettiler. Ancak Ertuğrul Bey, müstakil padişah olup kendi adına sikke bastırmadan ve kendi adına hutbe okutmadan Söğütçük adındaki kalenin alınması sırasında şehit olunca yerine oğlu Osman Bey geçer ve onun başa geçişi “*Evvela Osman*” olarak nitelendirilir.¹¹

Karamanoğulları Konya'ya Hâkim Oluyor

Evliya Çelebi, Osmanoğulları'nın ilk başlarda Konya'da yetişerek başka yerlere gittiklerini söyler. Bu bakımdan Osmanlılar ve Selçuklu Konya'sı birbirleri için derin anlamlar taşır. Ancak Evliya Çelebi Selçuklu sonrası Konya'sının tarihine geçerken Osmanlı'nın kuruluş ve gelişimine de birkaç paragrafta yer verir. Aslında burada amacı Konya'nın Karamanoğulları tarafından nasıl alındığını anlatmaktır.

Horasan'ın Yese şehrinde “*Türk-i Türkân*” Hoca Ahmet Yesevî kendi mü-

11 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010

ritlerinden 700 kadarını Hacı Bektaş-ı Veli'yle birlikte Osmanoğullarının büyüyüp gelişmesi için “dünyanın sonuna kadar devletleri müebbed ola” dualarıyla Anadolu'ya yollar.

Osman ve Orhan Bey'den sonra Gazi Hüdavendigâr yani I. Murat büyük başarılar ve fetihlerde bulunur. Gazi Murat Han'ın Kosova seferinde şehit olmasından sonra Konya'da bulunan Yunanlıların isyan etmesiyle Konya Karamanoğulları tarafından alınır. Daha sonra 1338 tarihinde Yıldırım Beyazid Han “denizler gibi asker ile yıldırım gibi yetişip Konya Kalesi'ni yıldırım vurur gibi vurarak kaleye aman ve zaman vermeyip (Konya'yı) feth etti”. Aslında feth kelimesi Osmanlı ve İslam geleneğinde gayri Müslim devletlerin toprakları ele geçirildiğinde kullanılan bir terim olmasına rağmen Evliya Çelebi burada Konya'nın Karamanoğulları'ndan alınmasını da feth olarak söz etmesi dikkate değerdir.

Bundan sonra Konya, Osmanlı Devleti'nde Karaman eyaletinin bir sancağı olarak varlığını devam ettirmiştir. Karaman Eyaletinin hazine defterdarı, defter kethüdası, defter emini, çavuşlar kethüdası ve çavuşları vardır. Ayrıca Karaman Eyaleti'nin yedi tane de sancağı bulunmaktadır. Karaman Eyaleti'nde Konya paşa tahtı sancağı olup, Kayseri sancağı, Niğde sancağı, beğşehri sancağı, Kırşehirli sancağı ve Aksaray sancakları vardır.

Evliya Çelebi, öncelikle Karaman Eyaleti'nin toplam gelirleri ve idari bakımından Osmanlı'da nasıl bir yer teşkil ettiğini açıkladıktan sonra Konya'nın nahiye sayısını da bildirir.

Evliya Çelebi Konya'nın dini ve sosyal durumu hakkında da bilgiler verir. Konya'nın Hanefi mezhebi şeyhulislâmının olduğunu, ayrıca kentte Şâfiî, Hanbelî ve Malikî müftülerinin olmadığını yazar. Buna göre Konya tamamen Hanefi mezhebine bağlı bir yerleşim birimidir: “sağlam nesepli nakibüleşrafi, ayan ve eşrafi, ulema ve salihleri, zenginleri ve Mevlevi fukarası gayet çoktur. Askeri taifesi pek bol olduğundan sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdarı yerine muazzam yeniçeri çavuşu, muhtesib ağası, üç yerde şehir naibi, şehir subaşısı vardır”

Evliya Çelebi Konya Kalesini uzun uzun anlattıktan sonra Konya'nın diğer eserlerine geçer. Onun eserini yazarken kullandığı yöntemle göre bir kentin öncelikle dini yapılarının bir envanterini çıkarır. “İman yurdu Konya”nın camilerinin sayılarını verse de bu rakam günümüz Türkçesine çevrilen Seyahatname'de boş bırakılmıştır. Çelebi'nin özellikle üzerinde durduğu iki cami ise birisi Sultan I. Alâeddin Camii diğeri de Sultan Süleyman han camileridir. Sultan I. Alâeddin Camii hakkında “diller ile anlatılamaz ve kalemler ile yazılamaz sanatlı bir camidir, ancak iç kalede olduğundan cemaatten yoksun-

dur” yorumunda bulunur. Çelebi, Konya kalesinin yüksekçe bir tepe üzerinde olduğunu, bu kalenin donanımlı ve mükemmel cephanesinin olduğunu, kalenin doğu ve kuzey taraflarında ova ve gölün olduğunu, ayrıca Konya'nın bütün akarsularının da bu göle karıştığını ifade eder.

Sultan Süleyman Han Camii hakkında ise iki minaresi, birer tabakalı ve geniş avlulu kubbeleri saf kurşun ile örtülü bakımlı ve aydınlık bir cami olduğunu söyler.

Seyahatname'den öğrendiğimize göre 17 yüzyılda Konya'da 11 adet Kur'an tecviti öğretilen yer vardır. Toplam üç yerde de dar-ul hadis vardır. Konya'nın dini eğitim merkezleri bunlarla sınırlı değildir ancak medreselerin sayıları bilinmemektedir. Sıbyan Mekteplerinin sayısı ise 170 tanedir ki bu mekteplere gelen çocukların her sene elbisesi, çantası ve bahşişleri verilir. Bunlara ek olarak Konya'da Hazret-i Sultan Mevlânâ Celâleddin-i Rumî Tekkesi ve kale içinde yer alan Hazret-i Şems-i Tebrizi Tekkesiyle birlikte 40 adet derviş tekkesi vardır.

Konya'da Meram bağlarından gelen tatlı suların kolaylıkla içilebileceği bir sürü çeşme ve buna ek olarak da 300 adet sebül bulunmaktadır. Çelebi, elbette bütün bu sayıları kendi bizzat sayarak vermemektedir. Buradan anlaşılan o ki, kendisine şehir hakkında kamu görevlileri tarafından bilgi verilmekte ve o da kendisine verilen sayıları aktarmaktadır. Bu tarihlerde Konya'nın yalnızca imar işleriyle değil kentin bakıma muhtaçlarına da yatırımlar yaptığını görüyoruz. Konya'da toplam 11 adet yaşlı ve genç aşevleri vardır. (*Seyahatname- c.3, kitap,1, s.29*)

Hanlar, bekâr hanları, tüccar hanları şehir merkezinin ticari hayatının döndüğü yerler olup Konya'nın zenginlerinin oturduğu evlerle ilgili şu bilgiler yer alır; “Vilayet ileri gelenlerinin anlatmalarına göre 380 büyük saray ve başka ileri gelenlerin evlerinin saray hamamları ve Vezir ileri gelenlerine bağlı, bahçeli ve akarsulu 300 saray vardır. Konya bu tarihlerde verilen sayısal değerlere bakıldığında imarlı bir kent görünümündedir. Ayrıca bunlara ek olarak Bedesten'de “toplam 1900 adet sultan çarşısı dükkanları vardır. Nice yüz dükkanları baştan başa kargir, bakımlı yapılarıdır”

Konya insanı, “suyunun ve havasının tatlılığından bütün halkı sağlam yapılı, rahatına düşkün, buğday tenli sağlam bünyeli adamlardan oluşur. O kadar yaşlanır ve yaşarlar ki kuvvetleri gitmiş, heyeti yitmiş, ömrü yüzyetmişe yetmiş ve sohbetten ve oynaşmaktan kalmış olurlar, ama uleması akıllı, olgun, yetkin ve ergin insanlardır.” (*Seyahatname- c.3, kitap,1, s.30*)

Çelebi Konya insanının genel profilini çizdikten sonra Konya kadınlarının tasvirine de özel bir yer ayırır. Seyahatname'nin tamamı incelendiğinde Evliya

Çelebi'nin Avrupa, Rusya ve Afrika'da gittiği yerler de dahil olmak üzere Balkanlar, Anadolu, Mısır, Arabistan, Kırım'da Müslüman ve gayri Müslim kadınlar hakkında bilgiler verir. Bu arada Evliya Çelebi'nin, Osmanlı Devleti'nin Avusturyalılara (Nemçe) elçi olarak gönderilen heyette yer alması nedeniyle değişik milletlere mensup Avrupalı kadınları daha da yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Onun ilgi alanına sadece bu seyahat sırasında tanıdığı Avusturyalı kadınlar yer almaz. Yine kendisinin Osmanlı akıncılarına katılarak değişik bölgelerdeki yağmalarda rastladığı ve tanıdığı kadınlarla ilgili tespitleri de orijinaldir. Evliya Çelebi'nin seyahat ettiği bir diğer bölge de Osmanlı hâkimiyetine bağlı bir vassallık olan Kırım'dır. Buralarda iken tanıma imkânı bulduğu Kalmuk, Çerkez, Moskof, Rus kadınları hakkında da genel değerlendirmelere Seyahatname'de rastlarız.¹²

Nurettin Gemici'ye göre Evliya Çelebi, dönemi gereği kadınları genellikle dindarlıkları, mesture oluşları ve örf ve adetleri yönüyle incelemiş aynı şekilde batılı kadınları ele alırken de bu ölçülerden kurtulamamış; onların serbest oluşları, giyimleri, yüzlerinin, saçlarının bazen de vücutlarının bazı yerlerinin açık olduğunu dile getirerek bu durumun hükmünü açıklamıştır.¹³ O, Konya kadınlarını anlatmaya başlarken "cihan güzellerinin anlatılması" başlığını kullanır. Konya kadınlarının gayet güzel yüzlü ve bakımlı olduklarını, konuşmalarına dikkat ettiklerini, sosyal yaşamda erkeklerle ilişkilerinde ölçülü davrandıklarını anlattıktan sonra Konya kadınlarını şöyle anlatır; "kıvrım kıvrım örülmüş saçlarını döktüklerinde gönlü yararlı aşıkların akılları târumar olur. Ve Konya'nın helvacı civanlarıyla Selman-ı pak berber civanları meralî ve ceylan gibi sürmeli gözlü, şirin sözlü, parlak yüzlü nice güneş parçası gençleri olur"

Konya halkının giyim kuşamında gayet zevkli güzel bulan Evliya Çelebi halkın genelinin Mevlânâ'ya olan sevgi ve saygısından dolayı başalarında Mevlevî külahı üzerine Muhammedi sarık sardıklarını söyler. Konya sağlık sistemi açısından da iyi bir durumda olup şehirde 20 adet hekim vardır ve Evliya bu hekimleri Sokrat, Calinus, Filikos gibi usta ve uzman tabipler olarak takdim eder. Konya'nın ticari canlılığını ise Evliya Çelebi şöyle aktarır;

"Bu şehrin kuyumcuları, külâhcılar, terzileri ve pâk Selmanî berberleri meşhurdur, ama debbağları yedi iklimde yoktur. Bu şehir meram'ında bir gûne çiçek hasıl olur. Silû ve mavidir. Onun ile debbağlar tabaklayıp gök mavisi renk, şeftali güllü, sarı, turuncu, kırmızı sahtiyani olur ki Arap ve Acem'de meşhurdur"

12 Gemici, Nurettin, 17 Yüzyılda Kadınlar Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle, Lamure Yayınları, 2010, İstanbul, s. 91

13 A.g.e. s.97

Meram Bağları

Konya denilince ilk akla gelen yerlerden birisi de Meram Bağlarıdır. Gerçi şimdilerde Meram'da bağlar yokolmuş yerine milyon dolarlık villalar inşa edilmiş sadece küçük bir kısım koruma altına alınarak mesire yeri olarak kullanılmaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'deki üslubu genel olarak abartılı bulunur. Meram Bağlarının anlatıldığı bölümde de bu abartıyı görebiliriz;

“Bu İrem Bağları ve Cennet bahçelerine benzeyen bu güzel yeri nice bin şairler sultanı övgüler düzüp anlatmışlardır ama Tanrı bilir denizde katre ve güneşte övememişlerdir. İnsafı olan ülkeler görmüş dünya gezginleri “cihanda benzerini görmedik” derler. Gerçekten de bu hakir de Konya gezisine gelinceye kadar 20 sene seyahatimiz olup böyle bir bahçe ve böyle güzel bir yeşillik görmedim. Budin serhaddine İrem Bağ'ına benzer Peçoy şehrinin kale ardında Sudak bağı, İstanbul'da Osmanoğulları'nın 170 gülüstan bahçeleri, Malatya'nın aspozusu, Tebriz'de Şah Cihan Bağı ve bu Konya Meramı Mesire yerinin yanında o övgüler yazılan mesire yerleri küçük bir çimenlik değildir. Sözün kısası Hazret-i sultanu'l-ulamânın, Celâleddin'i rumî Hazretlerinin yetmiş yedi tabaka büyük Evliyaların nazarı değmiş bir Evliya nazargahıdır”. (Seyahatname- c.3, kitap,1, s.33)

Mevlana

Seyahatname'de Mevlânâ hakkında da bilgi veren Çelebi, onun Belh'ten babasıyla birlikte ayrılıp Konya'ya yerleşmesini hikaye ederek bir giriş yapar. Daha sonra Mevlânâ'nın zahir bilgini iken Şems-i Tebrizî sayesinde batın ilimlere de vukufiyet kazandığını belirtir. Mevlevilik tarikatını kurup 400.000 insanı irşad ettiğini ifade eden Çelebi Konya'nın bir diğer velisinin ise Şeyh Hüsameddin Çelebi olduğunun da altını çizer.

Mevlânâ türbesinin yeniden onarılması ve güzelleştirilmesi ile ilgili olarak 1650 tarihinde Melek Ahmet Paşa sadrazamken bu türbeyle ilgili bir tasarrufta bulunur;

“Nice padişahlar ve sultanlar bu kutlu türbeyi tamir etmiştir ancak 1533-34 tarihinde Sultan Süleyman Han Bağdad seferini tamamladıktan sonra Sultanul Ulema ve oğlu Hazreti Molla Hünkarın sandukalarını altın işlemelere gömdürüp gümüş şebekeler dört tarafında güzel yazılı Kuranı Kerimler, gümüş aletler, gümüş şamdanlar, buhurdanlar, gülâbdanlar ve çerağdanlar ile bezemiş ve nice bin kıymetli kandiller ve sanatlı avizeler ile süslemiştir. Hazreti sultan ulamenin sandukası hepsinden yüksek ve molla hünkarın sandukası ise ondan alçaktır” (Seyahatname- c.3, kitap,1, s.35-36)

Ham mermer ile döşenmiş geniş ve büyük avlusu olan bu mekanda kabirler de mevlevîliğinin giyim kuşamlarına uygun olarak mezar başları külah şeklinde yapılmıştır. Dış mekanda ortası mermerle kaplı bir avlusu olan bu mekanın dört tarafından dervişlerin kaldıkları yerler vardır. Dervişlerin kaldıkları yerlerin pencereleri bahçeye bakmaktadır. Dolayısıyla dervişlerin dış dünyayla iletişimleri ve ilişkileri sınırlandırılarak tasavvufi terbiyelerini adaba uygun olarak almaları sağlanmaktadır. Dergahta başta dervişler olmak Konya'nın Mevlevî tarikatına bağlı müridlerinin de katıldığı sema törenleri uzun yıllar yapılmıştı. Evliya Çelebi bu sema törenine de değinir ve bu Mevlevî törenine katılanlardan övgüyle söz eder;

“haftada ... Mevlânâ ayını olup üç yüzden fazla kimi molla kimi bey ve paşa her biri birer bağın güllü arif-i billah dünyayı terk edip Mevlana tekkesinde çark edip sema ve sefa ederler. Her biri birer Aristo akıllı, şair, katip, yazar yalnız ayak başı kabak fakirlikle övünür canlar vardır. Gece ve gündüz ilahi aşk ile sermest olmuş kendinden geçmiş dervişler vardır”

Evliya Çelebi Mevlana tekkesini anlatırken Osmanoğulları ülkesinde böylesine büyük bir tekkenin daha olmadığını hayranlıkla vurgular. İçerisinde aşevi ve mutfağı da bulunan bu tekke büyük bir kompleks şeklini almıştır. Tekke yanında iki minareli bir cami ve bir medrese ve ziyafet evi olmak üzere hayır hasenat için kullanılan mekanları vardır.

Seyahatname'de Konya'nın İlçeleri

a. Akşehir

Seyahatname'de Afyon'un ilçesi Bolvadin'den sonra Akşehir anlatılır. Akşehir Konya'ya geliş güzergâhı üzerindedir. Dolayısıyla Evliya Çelebi Akşehir'i sadece Konya'ya giderken uğrak yerlerinden birisi olduğu için Seyahatnamesine sokmuştur. Akşehir beyaz çiçek açmış elma ve erik ağaçları görüntüsünden dolayı “belde-i beyza” olarak da anılır. Akşehir ayrıca Kurtuluş Savaşı sırasında da önemli direniş noktalarından birisidir. Sakarya Meydan Muharebesinden sonra Garp Cephesi Karargahı Akşehir'e kurulmuştur.

“meşhur galatı Akşehir'dir. Bazıları Ahşehir derler, bazı Etraklar Ahşer derler, bazıları Akşar derler. Türkistan vilayetlerinden olduğundan çeşit çeşit özel lehçeleri vardır. Rum şehirlerindedir. Rum kayseri kızı Sine adlı bir krala yaptığından Rum tarihlerinde Sinehisar derler. Konya'nın kuzeyinde bulunup Konya onun kiblesinde üç günlük yoldur. On yedinci örfi iklimin ortasında olduğundan suyu ve havası soğuktur” (Seyahatname- c.3, kitap,1, s.16)

Akşehir geçmişinde Türkler, Yörükler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar vd. di-

ğer milliyetlerden insanların birarada yaşadığı sosyal ve ekonomik bakımdan canlı, bir merkezî yerleşme birimiydi.

“150 akçe payseyle şerif kazadır. Ara sıra 300 akçe ile sadaka olunur yüksek mansıptır. Toplam (...) adet köylerinden kadısına senelik sekiz kese hasil olur. Müftüsü, nakibüleşrafi, ayamı, kibar ve eşrafi çoktur. Sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, şehir naibi, şehir muhtesibi ve şehir subaşısı vardır ama kalesi bir tepe üzerinde olduğundan fethinde zorluk çekilmiştir, haraptır”.

Akşehir'i irem bağlarına benzeten Evliya Çelebi mescitlerinin, tekkelerinin, medreselerinin, sıbyan mekteplerinin, aşevi imarethanelerinin, hamam, kervansaray ve çeşmelerinin sayılarını verir; “Suyu ve havası tatlı olduğundan mahbub ve mahbubesi düzgün endamlı olup Akşehir tebekani elması gibi al yanaklı güzelleri olur. Gerçi Etrak şehirlerindedir ama uleması, salihleri ve ileri gelenleri değerli elbiseler giyer muhteşem adamları vardır. Hepsisi tüccar, hizmet ehli ve sanat ehli adamları garipleri severler”.

Nasreddin Hoca hakkında; Gazi Hüdavendigâr'a yetişip Yıldırım Beyazid Han zamanında gelişmiş engin erdem sahibi olup hazır-cevap, keşf ve keramet sahibi ulu sultan idi. Timur ile hem-meclis olmuştur. Timur sohbetlerinden hoşlanıp mübarek hatırları için bu Akşehir'i muaf tutup yağmalamayıp yakıp yıkmamıştır. Nasreddin Hoca öğütleri ve latifeleri atasözü gibi yaygındır”

Nasreddin Hoca'nın bir gün Timur Hoca ile hamama girip birer peştamal ile yıkanırken konuşma sırasında Timur;

- “Hoca! Şimdi bencileyin cihangir şanlı padişahın satılması gerekse beni niceye alırdın?” der.

- “Kırk akçeye ancak alırdım” der. Timur;

- “Be hey Hoca! Benim peştimalim kırk akçe eder” der. Hoca;

- “Ya, bende kırk akçeye peştimalinizi alırım yoksa sen bir Moğoli taifesindensin bir yaralı topal herifsin, hille mankıryla bir mankır etmezsin” der.

Tabi bu fıkra yaşanmış mıdır yaşanmamış mıdır bilinmez. Ancak halk belli ki kendisine kan kusturan Moğol hükümdarından hakkında böyle hikayeler anlatarak intikam almaktadır.

Evliya Çelebi Akşehir'e kadar geldiğinde Nasreddin Hoca türbesini ziyaret etmeden gitmek olmaz deyip hocanın türbesine atıyla gelir. Burada geleneklere uygun olarak “Es-Selâmü aleyküm ey kabir ehli” deyince Hoca Nasreddin'in türbesinden “ve aleykümselâm ey himmetli can” diye cevap gelir. Hem Evliya Çelebi çok korkar hem de atı korkar. Evliya Çelebi korkudan atını kabirden dışarı çıkarmak için sürer ve Hoca'nın türbesinden bir kez daha ses işitilir; “ağa

sadakanızı verin de güle güle gidin” deyince Evliya Çelebi sesin kabirden değil de kabir bekçisinden geldiğini görerek rahat bir nefes alır ve yoluna devam eder.

b. Ilgın

Akşehir’den sonra Evliya Çelebi’nin yolu Ilgın’dan geçer. Ilgın dün olduğu gibi bugünde kaplıcalarıyla ünlü şirin bir Anadolu kasabasıdır. Konya-Afyon karayolu üzerine kurulmuş şehir şeker fabrikasıyla da ünlüdür.

“eski zamanlarda büyük şehir imiş. Celali ve harami zulmünden harap olup bir miktar bakımlı ve şenlikli şehirdir. Halk dilinde bazıları İlkn derler, nice-leri ılıgın, bazıları da ılıcası olduğu için Ilgın derler”

Ilgın şehrinin kaplıcaları Sultan Alâeddin zamanında onun yakalandığı gut hastalığına şifa olduğundan dolayı bu dönemde derli toplu bir yapıyla insanların hizmetine sunulmaya başlamıştır.

c. Karapınar

Evliya Çelebi Konya’dan sonra İsmil’e uğramış ardından da Karapınar’a geçmiştir. Suyu ve havası tatlı, bağ ve bahçelidir. Çarşı içerisinde Mimar Sinan tarafından yapılmış olan kurşunlu Süleyman Han Camii vardır. Ayrıca bu caminin bir de imareti vardır. Karapınar’da bulunan tekke, hamam, han, sıbyan mektebi, sultan çarşısı ve dükkan sayılarını da vermiştir.

d. Ereğli

Evliya Çelebi, Osmanoğulları devleti sınırları içerisinde 4 Ereğli’nin olduğunu söyler. Bir Rumeli’nde İstanbul yakınında Silivri ile Tekirdağı arasında tekirdağı Ereğlisi, büyük bir Limalı köhne kaleli bir yerdir burası. İkincisi Bartın Ereğlisi, üçüncüsü Sarıhan Ereğlisi ve Konya Ereğlisi. Evliya Çelebi, Karaman Ereğli’sinin diğerlerinden daha gelişmiş olduğunu ve gelişmeyi de sürdürdüğünü belirtir. Yanvan Tarihine göre Karaman Ereğli’sinin kurucusu Hazret-i Nuh’un oğlu Sam’dır.

Ereğli kalesi Sultan Alâeddin zamanında büyük mücadeleler sonucunda ele geçirilmiştir. Bu savaş sırasında çok fazla yaralı olmuş ve bu yaralıları Sultanul Ulema’nın Peygamber Pınar’ından biraz kili yaralılara sürmesi ile iyileşmiştir. Buradan da dertliler bu kil merhem olduğundan “Er-kili” yani “er-çamuru” denilmiş sonrada bu Ereğli olmuştur. Ereğli kalesi Fatih Sultan Mehmet zamanında isyancıların sığınmalarını için yıktırılmıştır. Evliya Çelebi için Ereğli gerçekten önemlidir. Onun naklettiğine göre Kral Harkil bile bu şehrin ruhani bir gücünün olduğuna inanıyor ve bundan dolayı da Hazret-i Ömer’e ve diğer halifelere her sene hediyeler gönderiyordu. Ereğli’nin hakkıyla an-

latılmasının bir cilde sığmayacağını söyleyen Evliya Çelebi Cemali nazmı ile Ereğli övgüsünü yazarak bu bölüme son verir.

Kaynakça

- Günümüz Türkçesi'yle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz: S. Ali Karaman - Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2. Baskı, 2010
- Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi, Hazırlayan; Nuran Tezcan, Halil İnalçık Açılış Konuşması, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010
- Dankoof, Robert, Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı, YKY, İstanbul, 2010
- İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Eren Yayıncılık, 1996, İstanbul
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, TTK, 1972, Ankara
- Oğuzhan, Yusuf, "17.yüzyıldaki Konya Şehrindeki İdari ve Sosyal Yapılar", Haz; Feyzi Halıcı Güven Matbaası, Ankara, 1984
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010

Konya According To Evliya Çelebi

Serkan Yorgancılar

Abstract

Evliya Çelebi's Book of Travels which is a compound of his travels that last for 40 years covering Anatolia, Balkans and Middle East, is a fundamental reference book for today's people. Although there are rumors about how Evliya Çelebi wrote his book of travels, our concern should not be "how he wrote it" but "What he wrote"; as his book is not an ordinary essay formed of some travel notes. In his book of travels, Evliya Çelebi gave detailed information from the historical background of the places he visited to the fountains in those locations. Konya is one of the locations that Evliya Çelebi focuses on in his book of travels. Çelebi, traces a route beginning with Akşehir and continuing with Ilgın, Ladik, Konya and Ereğli. In his book of travels, the castle of Konya is described in a quite detailed way. Çelebi also expresses his thoughts on Vineyards of Meram and Mevlana. Moreover, he describes many details from the daily life of the residents of Konya to the clothing of the ladies settled in Konya.

Key Words: Konya, Vineyards of Meram, Mevlana, Book of Travels

Evliya Çelebi'nin Konya'sı

Serkan Yorgancılar

Özet

Evliya Çelebi'nin 40 yıllık seyahatlerinden oluşan ve Osmanlı döneminin başta Anadolu olmak üzere Balkanlar ve Ortadoğu'yuda kapsayan Seyahatname'si günümüz insanları için vazgeçilmez bir başucu kaynağıdır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'yi nasıl yazdığı ile ilgili çeşitli rivayetler varsa da burada önemli olanın Seyahatname'yi nasıl yazdığından çok eserinde nelerden bahsettiği olmalıdır. Çünkü Seyahatname sadece gezi notlarından oluşan sıradan bir eser değildir. Evliya Çelebi gittiği ve gördüğü yerlerin tarihinden tutun yerleşim yerinde bulunan çeşmelerin adedine kadar eserinde yer vermiştir. Seyahatname'de bahsedilen yerlerden birisi de Selçuklu Başkenti Konya'dır. Çelebi, Akşehir üzerinden başladığı Konya seyahatine Iğın ve Ladik'le sürdürerek Konya'ya ulaşır. Daha sonra da Ereğli'den yoluna devam eder. Seyahatname'de Konya kalesi en ince ayrıntılarına kadar tasvir edilir. Daha sonra Seyahatname'de Evliya Çelebi'nin Meram Bağları ve Mevlana üzerine düşünceleri yer alır. Ayrıca Konya insanlarının günlük yaşamları, kadınlarının giyim ve kuşamlarına kadar bir çok ince ayrıntı da bu eserde yer alır.

Anahtar Kelimeler: Konya, Meram Bağları, Mevlana, Seyahatname

Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar

Nurettin Gemici

Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fatültesi

XVII. yüzyılda Osmanlı devletinde kadınlarının Evliya Çelebi Seyahatnamesi çerçevesinde ele alınmasının önemini vurgulamak amacıyla ele aldığımız çalışma sahasında ilk sayılmaktadır. Zira Seyahatname'nin yazma nüshalarından doğru bir okuma elde edilerek yapılacak bir çalışma hiç şüphesiz bir makale hacmini fazlasıyla aşması muhakkaktır. Evliya Çelebi'nin kadınlarla doğrudan ve dolaylı konularda eserine alıntıldığı tespit ve değerlendirmeler oldukça fazladır. Her ne kadar Seyahatname etrafında oluşturulan kuşku, eleştiri ve önemsizleştirmelere rağmen dönemi anlama noktasında onun tespitlerinin ve kayıtlarının yeri tartışılmaz. Burada şu hususu gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Tarihe mal olmuş eserler, hiçbir zaman günümüz anlayışıyla değil kendi devirleriyle değerlendirmek gerekir. Bu da bizi doğru bir tarih bilgisine ulaştırır. Tarih ilminin tarifinde geçmişi tanıma ve geleceğe yol gösterme bilgisi olduğu kaydını dikkate alarak köklü bir maziye sahip olan Türklerin dönüşümündeki kırılma noktası İslam'la tanışmaları olduğu bir gerçektir. Türklerin sosyal hayattaki değişimlerinin İslam sonrası tamamen başka bir şekil alması İslam'ın onların hayatındaki etkisiyle doğru orantılıdır. İslam'dan alınan yüksek değerler, yükselişe geçen Türk milletinin içtimai ve kültürel sahalarda geçirmiş olduğu istihalelerin temel nedenidir. Bu değişim ve dönüşümün nasıllığı ve niceliği sorgulandığında bunu en iyi tespit etmenin yolu Türk milletinin hâkimiyeti altında olan değişik milletlerle sürdürdüğü ortak hayata bakmak gerekir. Karşılıklı olarak sürdürülen ilişkilerin önemli bir boyutu da kadına bakış açısıdır.

XVII. yüzyılda kadınların içinde bulunduğu durumu daha iyi tanımak için geniş bir yelpazede ele alınan hacimli bir eser olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen konuyla ilgili pasajlar inanılmaz denecek ölçüde fazladır. Meşhur mutasavvıflardan Şeyh Abdülgâni Nablusî'nin El-Hakikat ve'l-mecâz fi rihleti Bilâ-di's-Şâm ve Mısır ve'l-hicâz adlı eseriyle veya daha

erken dönemde yaşamış olan İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde kadın konusu hakkında devri yansıtan bir takım verilere rastlamak oldukça müşkildir. Özellikle Nablusî, gördüğü yerlerin topografik özelliklerinden, tarihinden, mimari yapılarından ve sosyolojik olarak kadınlara dair tahlil ve değerlendirmelerden hiç söz etmez. Bunların yerine Nablusî kendi şahsî dünyasında yaşadığı enfüsî tecrübelerini, şiirlerini, birikimlerini, ikili ilişkilerini eserine yansıtmıştır. Ayrıca ağırlıklı olarak ziyaret ettiği sufi büyüklerinden uzun uzadıya bahseder. Halbuki Evliya Çelebi kaleme aldığı eserinde başta tarih olmak üzere edebiyat, coğrafya, folklor gibi değişik ilim dallarından kaynaklara başvurmuştur. Eserindeki yer alan bilgi zenginliğiyle, gözlemlerinin fazlalığıyla ve ayrıntılarıyla Seyahatnamesi'nin diğer türündeki çalışmalardan farklılığı ortadadır. Ayrıca devrinin dinî ve kültürel hayatından kesitlerin yer aldığı bölümlere sıkça rastlanır. Bu yönleri dikkate alındığında görülecektir ki bu eser, İslam tarihi'nin belli bir zaman dilimini geçmişle mukayese ederek ortaya koyan çok önemli bir kaynaktır.

Çalışmamızda Evliya Çelebi'nin kadınlarla ilgili seyahatnamesindeki tespit ve gözlemleri irdelerken salt Müslüman Türk kadını hakkında söylenenlerden ziyade onun dolaştığı geniş coğrafyada var olan çok kültürlü ve çok dinli bir toplum yapısına sahip Osmanlı'nın büyük bir resmini elde etmek mümkündür. Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan farklı etnik kökenlerden gelen kadınların yanı sıra Osmanlı hâkimiyetinde ki kıtalarda, ülkelerde ve bölgelerde yaşayan kadınlar hakkında gözlem ve tespitlerde bulunmuştur. Evliya Çelebi'nin gerçekleştirdiği Avrupa, Asya ve Afrika'da uzak noktalara olan gezilerinde karşılaştığı kadınlarla ilgili izlenimlerinin artık karşılaştırması ve sağlamasının doğru bir biçimde yapılması gerekmektedir.

“Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar” konusu ele alınırken devrin kadınlarına ve yaşadığı dönemin öncesine gitmek yerinde olur. Eski Türk Kadını bağlamında bir hususu göz ardı etmemek gerekir. O da yakın tarih'te kaleme alınan “Türk Kadını” üzerine yapılan çalışmalardan hedeflenenin ne olduğunun bilincinde olmak gerekir. Özellikle Türkçülük akımının önemli isimleri II. Meşrutiyet'ten sonra yeni bir Türk Tarih Tezi geliştirmeye yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir. Düşüncelerine göre ileri, batılı ve modern hayata monte edilmek istenen kadının toplumda etkin rol almasını temin zorunluluğu vardır. İslam'ın kadın konusunda bilinen hükümleri, tavrı, tatbikatı, farklılıkları içinde barındırmakla beraber aşağı yukarı bellidir. Türk tarihinden gelen kadının yeni konumunu İslam üzerinden gerçekleştirmek imkânsız olduğundan bu açmazı dolambaçlı bir yol takip edip İslam öncesi Türk tarihinden getirdikleri sıra dışı örneklerle aşmak girişimleriyle Müslüman Türk kadınına sosyal hayatta yeni bir model rol biçilmeye çalışılmıştır. Aslında buna Müslüman olmayan bir dönemi esas alarak “Modern Türk Kadını Yaratma Projesi” de denilebilir. Bu devirleri anlatan mevcut kaynaklardaki bazı mün-

ferit örneklerle modern kadın olgusu gerçekleştirilmek istenilmiştir. Özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde bunun devlet eliyle gerçekleştirilmesi uğrunda büyük çabalar verildiğini de bilmekteyiz. Aşağıda tarafsızca vermeye çalıştığımız Türk tarihinde kadının yeri ve geçirdiği evrelere dair örneklerin arasında kitabımızın ana konusu olan Seyahatname'den bazı anekdotlar da ilave edilmiştir. Bundaki amacımız kadın konusunda klasik tezi desteklemekten ziyade metnimize anlaşırılık kazandırmakla ilintilidir. Türk Tarih tezine göre Türk kadınının tarihsel serüvenini şu şekilde özetlemek de mümkündür.

Eski Türklerle ilgili eldeki kaynakların en önemlilerinden birisi Orhun Kitabeleri'dir. Bu kitabelerde yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Türklerin yönetiminde kadınlara bazı haklar tanınmıştır. VII. Yüzyıl'da yazıldığı kabul edilen Orhun Kitabeleri'nde kadın, devlet işlerine yardımcı ve söz sahibi katun (hatun) tabiri altında geçmektedir. (Ergin 1989: 21,35): "Bu alıntıda geçen ifadeler, o yüzyıllardaki Türkistan havzasında yaşayan Türk kadınının sosyal ve siyaset alanındaki konumunu nelerin belirlediğini de göstermektedir.

İslamiyet öncesi Türklerde kadın hakkında elimizdeki bilgilerden birisi de Türk destanlarıdır. Destanlarda sahip olduğu mevki bakımından büyük bir önem arz eden kadın, şahsiyet bakımından kutsî hüviyete sahip olmanın yanında ilahi menşeli bir varlık olarak da kabul görmektedir. Aslında İslamiyet öncesinde anlatılmış, dilden dile dolaşmış Dede Korkut Hikâyeleri Türklerin Müslüman oluşundan sonra orijinalliğine dokunulmadan İslamî motiflerle tekrar yazılmıştır. Görülecektir ki bu hikâyelerde İslam öncesi Türklerin sosyal hayatta sahip oldukları telakkiler ve düşünceler olduğu gibi bırakılmıştır. Bu da o devrin hassasiyetlerini bize olduğu gibi yansıtmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde, Türk toplumunda binlerce yıldır süregelen örf, adet ve geleneklerin tesiriyle kadına verilen ehemmiyet ve onun cemiyet içinde sahip olduğu konum ve önem metin içerisinde çarpıcı örneklerle bezenerek zengin pasajlarla işlenmiştir. Dede Korkut'un dünya görüşünde kadınların ve özellikle analık vasfına sahip olanların, Türk toplumunda saygınlıkları tartışılmaz. Eski Türklerde kadınlara anne oluşları üstünlük sağlamakla kalmayıp ayrıca onlara gereğince hürmet ve ilgi görmelerini sağlamaktaydı. Ana hakkı, Tanrı hakkına denk tutulurdu (Sümer 1967: 394; M. Ergin 1958: 27). Türklerde ananın toplum içindeki yeri babanın akrabalarından önce gelirdi. Miras hakkından annenin faydalanmada çocuklar üzerinde de babanın hakkına benzer bir ayrıcalığı da vardı (Tezel 1983:1). İslamiyet öncesi Türkler kız-erkek çocuğu ayrımı yapmazlar ve Türk ailelerinde yeni doğan bir kız çocuğu üzüntü sebebi olmayıp, aksine neşe, mutluluk ve esenlik işareti olarak kabul edilirdi. Gerek kız gerekse erkek çocuklarının miras üzerinde hakları bulunmaktaydı. (Ögel 1988: 250).

Başta Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve Türk destanlarında olmak üzere Türk kadınının savaşçı yönüne yapılan vurgu oldukça fazladır (A. İnan 1972: 60; M. Ergin 1958: 11). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kaniye'yi anlatan satırlarda kadınlarının normal hayatta toplumdan kopuk vaziyette hayatlarını sürdürürken kale savunmasında kendilerine duyulan ihtiyaç karşısında şartların zorlamasıyla birden Kaniye surlarında düşmanla savaşmaları yadırganmaz aksine takdir toplar. Bu sıra dışı durum karşısında sergilenen yiğitlik karşısında Evliya Çelebi, kadınların savunma adına yaptıklarını haklı ve yerinde bulur övmekten geri duramaz (Evliya Çelebi 2002: VI, 265, 318).

Ziya Gökalp İslamiyet öncesi Türk toplumunu konu alan yazılarında eski Türklerde kadının, hem erkeğinin yegâne dostu olduğunu ve hem de onun ek-sik yönlerini kapattığını iddia eder (Gökalp 1970: 165). Mesela Uygurlar devlet düzenini kurmadan düşmanlarla savaşırken geride kalanların arasındaki ni-zamı Kağan'ın anası sağlamaktaydı (İzgi 1975: 151). Devlet idaresinde hatırı sayılır mevki sahibi olan Hatunlar yine yabancı devletlerden gelen elçilerinin kabulünde Kağan'la hazır bulunurdu (Kafesoğlu 1988: 258; Rasonyi 1971: 57). Bununla da kalmayarak devletlerarası önemli anlaşmaları da parafe ederdi. Mete Han'ın hatununun, Büyük Hun İmparatorluğu'yla Çinliler arasında ak-dedilen ilk barış antlaşmasında imzası bulunmaktaydı (Ögel 1988: 62).

Eş seçiminde tamamen bağımsız olan kadınlar gönüllerinin dilediği biri-şiyle evlenebilirdi (Roux 2001: 274; İzgi 1975: 154). Çok geniş haklara sahip olan Türk kadınları kocalarını şikâyet edebilir ve istediğinde ondan ayrılabil-ri-lerdi (Ögel 1988: 261). Eski Türklerde istisnaları olmakla birlikte tek ka-dınla evlilik esastır (Çandarhoğlu 2003: 93; Donuk, 1982: 163). Dede Korkut hikâyelerinde ve Türk destanlarındaki kahramanların çoğu tek evlilik yaptık-ları görülmektedir. Meselâ "Dede Korkut Hikâyeleri"nde adı geçen Dirse Han kendisine çocuk doğuramayan eşini boşamamakta ve sevgili eşinin üstüne bir ikinci evlilik daha yapmak fikrine kapılmamaktadır (İzgi 1975: 148; M. Ergin 1958: 27). Ayrıca destanlarda anlatılan kadın kahramanların da üzerlerine ge-tirilmiş kuma ve ortakları yoktur (F.Sümer 1967: 392). Orhun Kitabelerinde de hiçbir şekilde çok kadımla evlenmeye dair bir atfa rastlanmaz. Çok eşlilik eski Türklerde devleti idare eden sınıf ile çok zenginler arasında rastlanılan bir durumdur (İzgi 1975: 155-156).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kadınlara Genel Bakış

Evliya Çelebi, dönemi gereği kadınları genellikle dindarlıkları, mesture oluş-ları ve örf ve adetleri yönüyle incelemiş aynı şekilde batılı kadınları ele alırken de bu ölçülerden kurtulamamış; onların serbest oluşları, giyimleri, yüzlerinin, saçlarının bazen de vücutlarının bazı yerlerinin açık olduğunu dile getirerek

bu durumun hükmünü açıklamıştır. Evliya Çelebi Müslüman kadınlara bakış açısını farklı yerlerde dile getirmiş olsa da bu konuda en açık ve net görüşünü, Hac ziyaretine dair verdiği malumatta görmek mümkündür.

“Fi zemâninâ tâife-i nisvâna Ka’be; doğup büyüdüğü kapusu eşğinin içyüzüdür. Taşra çıkmaya, eğer merhume olursa andan ol zemân çıka! Eğer mümkün ise hanesinin bir köşesine defn edeler. Zîrâ bu râh-ı Ka’be’ye varan ehl-i ırz kimse-ler bilir. Bir nisvân tâifesi- nin çekdiği âlâm-ı şedâyidi, zîrâ nice bin nâmahrem haşerât içinde enüp binmede konup göçmede bir belâyı azımdır. Allâhümme afînâ husûsan emn-i tarîk olmadığından sene tarihinde Konakçı Alî paşa senesinde Reşîd oğlu nâm ‘Urban huccâcı müslimini nehb ü garet uryân etdükdde yigirmi taht-ı revân tâife-i nisvân ve nice yüz bin mahâfeler ile cevâri ve nisvânları ‘uryân edüp ol çöl ve çölistanda pâpürehne ve serpürehne obalarına götürüp gûnâgûn rencide ederek ol nâzenin havâtınları hıdmet etdirirlerdi. Nicesi cudan ve nicesi şiddet-i hârdan merhûme oldılar. Nicesi bahâları ile halâs oldılar. Ve nicesi anda kalup evlâd sâhibi oldılar. Ne’üzü bi’llâh hakîr-i pür-taksîrin bu mahal- de tesvîdi şeri farza muhâlifdir. Emmâ dâğ-ı derûnumdan tahrîre cür’et etdim. Zîra ol inhîzâmda hakîr hâzır idim. Manzûrum olduğu sergüzeşti serencâmdır ki tahrîr olundu.(IX: 368)

Bugünkü Türkçe’ye çevirecek olursak metin şu şekilde anlaşılabilir:

“Günümüzde kadın için Hac ibadetinin merkezi olan Kâbe; doğup büyüdüğü kapısının eşğinin içyüzüdür. Bu yüzden evinden hiç dışarı çıkmaması gerekir. Ancak ölürse evinden dışarı çıkmalıdır. Şayet evinin bir köşesine gömülebilir- yorsa oraya defnedilebilir. Fakat bu Kâbe yoluna koyulan namuslu ve iffetli insanlar kadınların çekmiş olduğu sıkıntı ve eziyeti bilmektedirler. Şundan dolayı ki kadınlar kendilerine mahrem olan binlerce art niyetli kişiler arasın- da bineklerine biner inerken veya konaklama yerlerine iniş ve kalkış büyük bir bela ve musibettir. Allah affetsin. Özellikle yol güvenliği olmadığından (?) tarihinde Konakçı Ali paşanın hac emirliği esnasında Reşit oğlu diye bilinen Arap kabilesi Müslüman hacıları soyup yağmaladığında aşğıdaki acıklı olay- lar meydana gelmiştir. Bunlardan yirmi tanesi bineklerinin üzerinde yer alan mahfe denilen bir çeşit otuaklarda olmak üzere yüzlerce cariye ve kadınların elbiselerini dahi çıkarttırarak çöl ve sahrada ayakları çıplak ve başları açık bir şekilde bedevi obalarına götürülmüşlerdir. Bunlara yine türlü türlü eziyetler ederek o nazlı, kibar hanımefendileri kendilerine hizmetçi kıldılar. Bir kısmı bu kaçırılma esnasında yollarda açlıktan ve bir kısmı da aşırı sıcaklardan vefat ettiler. Bir kısmı fidye verilerek bedevilerin ellerinden kurtarılabilirdi. Bir kıs- mı orada Araplarla evlenerek çoluk çocuğa karıştı. Allah’tan başışlanma dile- rim ki, bu kusurları pek çok olan aciz birisinin burada şeriatın farz kıldığı bir konuda yazdıkları islam’a aykırıdır. Fakat içimdeki acılardan dolayı yazmaya

cesaret buldum. Çünkü bu sıralar ben de [hac seyahatinde] bulunduğumdan durumu biliyorum. Gözlerimle tanık olduğum yaşanmış olan bu macera burada o yüzden kaleme alındı.

Yukarıda yapmış olduğumuz alıntıda Evliya Çelebi, Müslüman bir kadının toplum içinde alacağı konumu belirlemekle, malî durumu yerinde kadın erkek her müslümanın üzerine farz olan hacca gitmesini sakıncalı bulup yasaklamak istemektedir. Aslında alıntının son satırlarına bakıldığında kendisinin sözlerinin şeran uygun olmadığını da ifade etmektedir. Aslında Müslümanların en kutsal mekânı olan Kâbe'nin kadının yaşadığı evin iç tarafında yer alan eşliğine benzetilmesi veya eşdeğer bir konuma konulması dönemin namus telakkisinin insanlar üzerindeki etkisinin büyüklüğünü ortaya serer. Evliya Çelebi, tanık olduğu bir takım olayların etkisiyle, kadının hayatı boyunca evinden hiç çıkmayarak sürekli orada yaşamasını istemekle de kalmaz vefat ettikten sonra da cenazesinin dışarı çıkarılmayarak evinin bir köşesine defnedilmesini uygun bulur. Evliya Çelebi İslam diniyle bağdaşmaz bu telakkisini Seyahatname'nin farklı bölümlerinde dile getirmiştir. Ona göre evinden dışarıya adım atmayan, sokak yüzü görmeyen kadınlar övgüye değer, namuslu ve edep sahibidirler. Meselâ Diyarbakır vilayetini tanıtırken “burada bırakın bir kadını çarşıda görmek aksine yaşlı bir kadını dahi evinin dışarısında görmenin imkânı yoktur” diyen Evliya, buna ilâveten “küçük bir kızı dahi görseler ya öldürürler ya da babasını azarlarlar” demektedir. Bütün bunların sonrasında ise onların bu davranışlarını överek Diyarbakır halkını “ta bu mertebe ehl-i ırz” diyerek değerlendirmesi ise dikkat çekicidir (IV, 30) (Brunisen 1988, 160-203). Kanaatimizce o günkü şartlar çerçevesinde kadınların Hac ibadeti yapmaları için uygun şartların sözü konusu olmadığı söylenebilirse de şartlar ve gerekçe ne olursa olsun bu bakış açısına tamamiyle katılmak mümkün değildir.

Burada yukarıdaki genel değerlendirmeden sonra, Seyahatname'nin muhtelif kısımlarındaki benzer ifadelere işaret edilerek Evliya Çelebi'nin konuya dair gözlemlerini dile getirmek yerinde olacaktır.

Evliya, Fransa Kralının Arabistan Yarımadası ve Suriye civarlarına yapmış olduğu saldırıda bu bölgenin güzel kızlarından bahsederken Havran bölgesini de zikretmiştir. Bu konuda Seyahatname'nin I. cildindeki ilginç bir alıntı şöyledir:

Hikâyet: Netice, meğer mukaddema İslâmbol Kostantin'i, Fransa kiralının kızına nâmzed imiş. Fransa kiralı dahi kızının baht [u] tâli'ine bir donanma-ya 'azım idüp altı yüz pare gemi ile 'Arabistan yakaların nehb [ü] gâret iderek ol sâl-i nâ-mübârekde Akka ve Sayda ve Beyrut'u ve Şâm Tarablüsü ve Gazze ve Remle ve tâ (...) varınca müstevli olup iki binden müteceviz Arabistan ve Havra'nın hurân-mişâl güzeli bakirelerin esîre idüp ba'dehü bu kadar milyon

mâl-ı ğanâyim ile ve bu kadar müslime cevâriiler ile kiral ahd [u] misâkına güya vefa idüp Fransa kiralı kızını İslâmbol tekfuruna on pare kalyon ve on pare kadirga-yı mâl-i Karun'a müstağrak idüp gönderdikde... (I: 40).

Seyahatname'nin bazı bölümlerde rivayet olarak aktarılan bilgilerin önemli bir kısmında Evliya Çelebi'nin kendi şahadeti söz konusu değildir. O sebeple bunları güvenilir birisinden naklettiğini söylemeyi ihmal etmez. Çoğunlukla bu açıklayıcı kaydı alıntılanan metnin sonunda verme hususuna dikkat eder.

Sihhat-i hikâyeyi beyân eder: Bu hakîrin pederi Sultân Süleymân Hân ile Belgrad ve Rodos ve Budin ve Ustolni-Belgrad fethlerinde bulunup hattâ Segitvar gazâsında Süleymân Hân merhûm oldukda yine pederimiz ol gazâda bulunup Devlet-i Âl-i Osmân'a hidmeti sebkat etmiş bir pîr-i fânî idi. Dâ'imâ müsîn âdemler ile ihtilât edüp mâcerâ-yı mâzîden söyleşirlerdi... [Su]kemerli Mustafa Çelebi hikâye etdikde hakîr âlem-i hayretde kalırdım. Gâyet mü'min ü muvahhid ü mu'temed âdem idi. Mezkûr Fransa kiralı kızının sergüzeşt [ü] serencâmların onların nakl-i sahîhinden istimâ' edüp tahrîr etmişizdir (I: 45-46).

Aynı şekilde Evliya Çelebi'nin Havran güzellerini farklı yerlerde de zikretmesi tesadüfi değildir. Bu bölgeyi pek çok yerde benzetmelerinde kullanmış, ayrıca buna dair bir efsane eklemiştir. Buna göre; Hz. Âdem'in çocuklarından Hz. Şit kendisi ile aynı rahimden gelen, kız kardeşi ile evlenmek istememiş, bunun üzerine Cenab-ı Hakk ona Cennet'ten bir huri göndermiştir. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre, Hz. Şit bu huriyle evlenmiş, sonra bu havaliye yerleşmiş, bu soydan gelenlerden Havranlılar meydana gelmiştir. Hatta Evliya, şehrin isminin Hurân olduğunu fakat galat olarak Havran olarak okunduğunu da ilave etmiştir. Buradaki yanlışlık üzerinde ayrıca durmak gerekir ki; Evliya bazı Arapça kelimeleri de aynı şekilde Farsça çoğul eki olan "an" kelimesi ile çoğul yapma yoluna gitmiştir. Şam halkının çoğunluğu bunlardan kız alıp verdiği için güzellerinin âlemce meşhur olduğunu ilave eder (IX, 278).

Tabidir ki Evliya, eserinde sadece kadınlardan iyi ve olumlu biçimde bahsetmemiştir. O ahlaken tedenni etmiş, sefih kadınlardan da bahsederek eserinin bazı yerlerinde onlar hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunmuştur. Mesela İstanbul'u anlattığı ciltte geriye dönük olarak âlimlerden, şairlerden, devlet adamlarından bahseder. IV. Murad döneminde yaşamış olan el-Mevlâ merhum Mehmed ibni Receb Efendi'nin hanımı tarafından zehirlenerek öldürülmesine bağlı olarak bu kadını "hatûn-ı mel'ûne" diyerek zemmetmiştir.

"*el-Mevlâ, el-merhûm Mehmed bin Receb Efendi: Murâd Hân-ı Râbi' ulemâlarından ve hâk-i tayyibe-i İslâmbol'dandır. Hâtûnu mel'ûne, semmi helâhil yedirüp İmâm Hasan gibi şehîd olup Eğrikapu hâricinde medfûndur (I, 189).*

Evliya Çelebi eserinde İstanbul'un Yedikule bölgesi hakkında evli olanların çok az, bekârların ise fazlalığını belirtmiş:

“Leb-i deryâda kasaba-i ma‘müredir. Bir câmi‘i ve yedi mescidi ve bir hânı ve bir hammâmı ve yedi sebîli ve üç tekyesi vardır. Ve üç yüz aded Âh-i Evran kârhânesi ya‘nî tabbâğ dükkânı vardır ve elli aded dutkalcı kârhânesi vardır ve leb-i deryâda yetmiş aded kirişci kârhânesi vardır. Ammâ müteehhil mahalle-i azdır, cümle mücerredân bâzâridir. Hîn-i ma‘reke de beş bin tüvânâ tabbâğ bekârı şehbâzları çıkar kim her biri birer Ahi Evran’a benzerdir. (Evliya Çelebi 2008: I, 192)

Yani semtin zanaat erbabının yaşadığı yerler olmak hasebiyle evli olmayan, bekâr erkeklerin fazla oluşu ve haliyle de kadınların az olduğuna vurgu yapmıştır.

Evliya Çelebi'nin beğenisini ifade ettiği isimlerden birisi “Rabi’atü'l-Adeviye” dir. O, İslâm tasavvuf anlayışına göre; Basralı ve VIII. yüzyılda yaşamış velî bir kadındır. Hakkındaki pek çok menkıbe bugün dahi anlatılmakta ve bazı filmle-re konu olmaktadır (İA, IX, 588-590).

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'de sık olarak kullandığı bir tanımlama da hiç şüphesiz mahbup (Mahbub) ve mahbube kelimeleridir. Bilindiği üzere o dönemlerde erkek veya eski tanımlamayla oğlan çocuğu ve kız çocuklarından bahsettiği yerlerde genç kız ve delikanlıların durumlarını belirtmek için Evliya bu iki kelimeyi kullanmıştır. Bu iki kelime sevimli ve güzel anlamına gelmektedir (I, 185).

Evliya, bölge insanların güzelliğini o yörenin su ve havasının güzel oluşuyla ilintilendirmiştir. Bazı istisnalar dışında ilgili hemen her yerde bu kanaati dile getirmiştir. İstisna kıldığı yerlere sonraki kısımlarda işaret edilecektir.

Seyahatname'de kadınlarla ilgili geçen satırlarda çok kez abartılı benzetmelere ve tespitlere rastlamak mümkündür. Mesela Bursa'dan bahsettiği bölümde, Bursa kadınlarının kelimelerinin, sözlerinin katmerli, vezinli, kafiyeli oluşu ve saçlarının büklüm büklüm oluşu ile şairlerin, aklını başından alıp hayran bırakmalarının başka hiçbir bölgede olamayacağını belirtir (II: 22). Evliya Çelebi'nin bu konularda kendi görüşlerini ortaya koyarken, babasının kendisine verdiği öğütler arasında iki önemli cümle dikkat çekicidir.

Ser verecek sözün var ise sakın avretine deme. Cünüb olup yemek yime. Esbâbın söküğün üstünde dikme,. İyi adın keme takma ve keme yoldaş olma zararın çekersin. Yürü ileri gözüm, kalma geri. Alay bozma, tarla basma, yârân pâyine sarkma. Komadığın yire el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme, nân u nemek hakkın gözet, nâ-mahreme nazar edüp ihânet etme,. Da'vetsiz bir

yire varma, varırsan emn [ü] emân yirde ehl-i ırza var. Mahrem-i esrâr ol, her meclisde istimâ' etdiğin sözleri hıfz eyle. Evden eve müsâferet edüp söz gezdirme, zemm ü nemm ü gybet u mesâviden ârî ol. Halûk ol, herkesle hüsn-i ülfet edüp lecûc ve zebân-dırâz olma. Senden ulular önünde gitme, ihtiyârlara ri'âyet et. Dâ'imâ tâhir olup her muharramât-ı menhiyyâtdan perhizkâr ol. Evkât-ı hamseye müdâvemet edüp salah-ı hâl ile mukayyed olup ilme meşgûl ol (II, 37).

Yukarıdaki metinde geçen koyulaştırılmış iki cümleden birincisinden devrin anlayışı gereği kadınlara karşı ihtiyatlı olmak ve onlara güvenmemenin bir fazilet olarak kabul edildiği sonucunu çıkarabiliriz. Elimizdeki verilere göre ileri yaşlarına kadar evli olmayan Evliya Çelebi'nin babasının birinci tavsiyesini tutması gerekmemiştir. Çünkü eldeki kayıtlarda onun evliliği ile ilgili bir ifadesine rastlanmamıştır. Ancak ikinci öğüte gelince onun bir iki istisna durum sayılmazsa elinden geldiği ölçüde bu nasihate uyduğunu biliyoruz (II, 58).

Evliya Çelebi Trabzon halkını yemeye içmeye düşkün, gamsız, sorumsuz, ki-bar, âşık ve dürüst kimseler olarak vasıflandırır.

İklîm-i hâmisde bulunmağın âb [u] hevâsının letâfetinden cümle halkı ehl-i zevk ve ehl-i teferrûc olup ayş [u] nûşa meşgûllerdir. Bî-gam ve bî-kayd yârân-ı zarîfân [u] âşıkân kimesneler olmağıla reng-i rûyları humret üzredir ve nisâ tâ'ifeleri Abaza ve Gürcü ve Çerkez mahbûbeleri olmağıla mahbûb u mahbûbe ciğer-küşeleri olur kim gûyâ her biri birer meh-pâre pençe-i âfitâblardır (II, 52-53).

Diğer yandan Evliya Çelebi'nin Bolu bölgesinde yaşayan Türkmen lehçesinde iki kelimenin bugün hâlâ olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat avret, kadın kelimesini "rahatlık", kız kelimesini "yum gitmeç" olarak zikretmesi devrin anlayışını aksettirme bakımından önemlidir. YKY yayınlarında yevmî gitmeç diye bir okunuşu da verilmiştir. Aslında Anadolu Türkçesinde kalıcı olmayan bir şey için avucunu açıp kapama müddetince "elimdeydi, açtı elimi ve tekrar kapadım yani yumdum o da uçup gitti."İfadesinde yumgitmeç okuyuşu daha doğrudur (II, 91).

Evliya, Amasya kadınlarının taravet (tazelik)lerini, güzelliklerini hoş ama vasat yani orta derece güzel olarak değerlendirmektedir.

Gerçi Türkistândır, ammâ kesb-i tarâvetden mahbûb u mahbûbeleri hüsn-i cemâlde ve lutf ü i'tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn mü'eddeb ve mü'eddebeleri câr-ızâr bürünüp gezerler (II, 98).

Erzurum'un suyunun atlara ve kadınlara faydalı olduğunu söylemiş, fakat bunun sebeplerine girmeyerek işin aslının ne olduğunu müphem bırakmıştır.

Evsâf-ı hevâ vü âb-ı hayvân: Üç ay hevâsı gâyet latîfdır kim âdem hayât-ı câvi-

dân bulur. Suyu zülâl-i cândır. Ata ve nisvâna suyu gâyet nâfi'dir (II, 108).

Onun Tebriz'de karşılaştığı kimselerle Müslüman kızlarının evlendirilirken takip ettikleri usulü tartıştığını görmekteyiz. O, bir Müslüman erkeğin gayrimüslim bir kadınla evliliğini onaylar fakat Müslüman kızların gayrimüslimlerle evlenemeyeceği kanaatinde dir.

“Hüsniyyât-ı düvüm oldur kim her giz Âl-i Muhammedîden şerîfe bâkireleri kul kısmına ve Abdullah oğluna vermeyüp yine kefinne verirler. Hakîr su'âl edüp eyitdiler kim “Siz bir Kâfire avreti nikâh ile alup nazar-ı tohmadır, aslı müslimdir, deyü kâfire alırsız, ma'kûl mezhebdir. Ammâ kızları kefinne vermeyüp kâfirden müslime versek, ihtimâldir nihâni mürted olup, nazar tohma olunca evlâd niçe olur. Belki ol Abdullah oğlu evlâdların birağup kâfire firâr edüp, «Evlâdları anadan Âl-i Resûl diyemeniz. Zîrâ sizin mezhebinizce nazar tohmadır deyü kâfir karısını alırsız. Bu kerre ol seyideden tevellüd eden mürted-i billâh evlâdları ne olmuş olur” deyü bu mes'ele[y]i su'âl etdiler. Hemân hakîr eyitdim: “Cenâb-ı Bârî cem'î mile-i muhtelifenin, isterse Yahûd [ve] Nasâr olsun bellerinden inen evlâdları İslâm ile tevellüd edüp sonra peder u mâder ta'lîmiyle dalâlete düşer” deyü bu hadîsi tilâvet etdim: “her doğan çocuk İslâm fitratı (yaratılışı) üzere doğar. Daha sonra babaları onu yahudi, hıristiyan ve Mecusileştirirler (Buhari, Cenaiz, 80). (II,131).

Evliya Çelebi, ailede çocukların babanın otoritesine tabi olarak onun dinini seçeceklerini öne sürerek Müslüman kızlarının gayrimüslim erkeklerle evlendirilemeyeceği konusu üzerinde durmakta, aksi takdirde diğer evlilik yoluyla doğacak çocukların Müslüman ol[a]mayıp dalaletle düşmeleri korkusundan dolayı buna izin verilmemiş olduğunu dile getirmektedir (II, 131-132). Bu kanaatini açıkça ifade etmesinden hareketle Evliya Çelebi'nin dini bilgisinin iyi olmasının yanında sağlam bir Sünni olduğunu söyleyebiliriz.

Evliya'nın güzelliğinden bahsettiği bir diğer kadın grubu ise Behistan ve Araş şehirlerinin kadınlarıdır. O, Araş şehri kadınlarının asıllarının Gürcü, Dadyan vb. kabilelerin soyuyla alakalı olduğunu zikreder. Bunun yanında Mahmudabad şehrinde yaşayan İttîl kavminden bahsederken bir kadının yedi sekiz farklı erkekle evlendiğini haber verir. Bu evlilikten doğan çocuğun babasının tayini hayli ilginçtir. Doğan çocuk biraz büyüdükten sonra eline bir elma alır ve o elmayı bu erkeklerden kime vurursa o çocuğun babası o kişi olur. Baba tayini ile ilgili bu rivayet İslam öncesi cahiliye dönemindeki fahişelik yapan kadınların çocuklarına baba seçmesi ile ilgili rivayeti hatırlatmaktadır.

Lisân-ı Moğolide İt-til demek köpek lisânlı demektir. Ya'nî ceng mahallinde bir gûne av'av ve va'va' eder kelb-i akûr kavm-i lecûcdur. Meselâ Mardin kal'ası kurbunda Melek Ahmed Paşa efendimizle kırığımız Sincar dağındaki

Saçlı Kürdü gibi yigirmi bin mikdârı kavm-i nâ-pâk ve Hakdan bî-bâk bed-mezheb ve bed-meşreb ve cîfe-hâr ve har-süvâr-ı bî-dîn, murdâr kavmdirler, ammâ su'âl eylesen “Hazret-i Hamza neslindeniz” derler. Savm u salât ve hacc [u] zekât vermezler ve edâ-yı alâ mâ-farazallah nedir bilmezler. Bir avreti yedi sekiz kişi alup tezvîc ederler. Ol nisvân-ı sahib-i isyândan bir şakî veled-i zinâ-sı hâsıl olsa yedi sekiz babası bir yire cem' olup harâmzâdesinin eline sâhib-i zinâ vâlidesi bir elma verüp oğan elmayı kankı zânîye verirse babası oldur, deyü hükm edüp ba'dehû avret anın hükmünde olup kimesne müdâhale edemez ve Acem diyârında mum söndürürler, deyü meşhûr olan bu kavm-i habîsin içindedir. Yohsa gayrı diyârda görmedik ve istimâ' etmedik. Ammâ her diyârda teberrüken şâh pabucundan su içmeleri mukarrerdir kim şâhlarına ve hânlarına gâyet mutî' kavmlerdir (II, 146).

Yine bugün dahi taassuplarıyla tanınan Dağıstan bölgesindeki izlenimlerinde Evliya Çelebi, dışarıda gezip dolaşırken hiç kadın-kız görmediğini, burada kadınların ancak öldükten sonra dışarı çıkabildiklerini mizahi bir üslûpla anlatmakta ve şöyle demektedir.

Bu şehir içre aslâ nisvân tâ'ifesi manzûrumuz olmamışdır. Meğer bu Dağıstân'da havâtîn kısmı merhûme olduktan sonra kapusundan taşra çıkarup mezâris-tân şehri seyrine götürürlermiş. Yohsa Hacc-ı Şerîfe gitmeden gayrı nisvân tâ'ifesi kapusundan taşra çıkmak ihtimâli yokdur (II, 157-158).

Evliya, bu durumu övmekte ve kadınlara dışarı çıkma izninin bir de Hac ibadeti için mümkün olabildiğini bu kısımda vurgulamaktadır. Yukarıda verdiğimiz düşünce ekseninde Evliya Çelebi'nin bundan memnuniyet duyduğunu bu yaşam biçimini tasvib ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Evliya, Deliorman halkının (Bulgaristan) mum söndürüp, şâh sevindirdiklerine dair malumatın aslı olmadığını açıkça ifade eder. Adı geçen hadise son derece önemli olup güncelliğini hala korumaktadır. Zira bu söylence Türkiye'de yaşayan iki inanç topluluğun aralarındaki soğukluğu arttırıcı nedenlerden birisi olma özelliğini yüzyıllardır sürdürmüştür. Evliya Çelebi'nin bunu anlatması ve bu düşünceyi yalanlaması önem arz etmektedir. Bugüne kadar devam edegelen karşılıklı yanlış anlamalar ve suçlamaların sona erdirilmesinde önemli bir argüman olarak bu değerlendirme gözden uzak tutulmamalıdır. Hiçbir vicdan sahibinin kabul edemeyeceği bu çirkin bühtan ve iftirayı karşılıklı işbirliğiyle silmek gerekmektedir. Böyle alçakca insanlık dışı sapık bir ilişkinin 17. yüzyılda olmadığını ortaya koyan Evliya Çelebi'nin şahitliği mühimdir. Bu söylemler gerçek olsaydı o zamanın güc şartlarında sayısız ülke, eyalet, şehir, kasaba ve köy gezmiş birisinin kulağına bir takım duyumlar gelmesi kaçınılmazdı. Ayrıca bu konuda Evliya Çelebi'nin ne düşündüğünü irdeleyen ve Seyahatname'deki ilgili bölümü alıntılıyıp anlattığı bölüm İkdam

baskısında çıkarılmıştır, fakat Yapı Kredi yayınlarından çıkan baskı da mevcuttur. (IV, 183-184). Ayrıca bu konuda Robert Dankoff, Mumsöndü anlatısı hakkında yayınlanmış makalesi bulunmaktadır. Bektachiye Etudes sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach (Ed. A. Popoviç and G. Veinstein, İstanbul, İsis, 1995, 69-73. Bu makalenin çevirisi de tarafımca yapılp Turkish Studies dergisinde 2009 yılında yayınlanmıştır (Turkish Studies, 2009, 696-702).

Seyahatname'den öğrendiğimiz kadarıyla kadın üzerinden aşığılamanın en son noktası olan bu iğrenç âdeti, Osmanlı toprakları bir tarafa o günkü hasm-ı bîaman diye bilinen ve her vesileyle aşığıladığı, kötülediği ve Kızılbaş-ı Evbaş, Rafizi ve benzer kelimelerle tahkir ettiği İran'da da olmadığını söylemesi bizce çok önemli ve dikkatten uzak tutulmaması gereken önemli bir kanıttır. Bugün bile Türkiye'de Alevî-Sünnî çekişmesinde argüman olarak kullanılan "Mum Söndürme" vakasının Şam'daki Şazenekler mahallesi dışında hiçbir yerde bulunmadığını ifade eder. Bu fiili işlediğini iddia ettiği o küçük zümre dışında kesinlikle adı geçen iğrençliği başka hiçbir diyarda görmediğini söyleyerek günümüze ışık tutmaktadır. Bu tür söylencelerin kaynağı olmadığı ve geç devirlerde yani 20. y.y. da daha belirgin ve atak olarak ortaya çıkışı üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur:

Ziyâret-i Sâlih Efendi: Bunlar Vâhidî tarîkinde hâk-i pâk Erdebil'de medfûn cümle İrân-zemîn şâhlarının cedd-i ızâmı Hazret-i Şeyh Safî'nin baş halîfele-ri imiş. Şeyh Safî'nin mum söndürme kerâmetlerin Şeyh Safî hazretlerinden sonra bu Sâlih Efendi mum söndürmeği memnû' etmiştir. Kuddise sırruhû.

Netîce-i kelâm mum söndürme sene (---) târîhinde Hazret-i Şeyh Safî şehri Erdebil'de kutbu'l-aktâb mertebesine kadem basdıkdâ bir gün câzibe-i İlâhî ile vecde gelüp niçe bin ümmet-i Muhammedi tevhîd-i Muhammediye da'vet eder ve cümle tevhîde hâzır olanların ehl [ü] iyâllerin dahi tevhîde da'vet edüp cümle nisvân burka'ları ve sarâveşleri ve dutakları ile ve ellerinde eldivânlarıyla gelüp bir kûşede bu kadar havâtînler tevhîde meşgûl olurlar. Ba'de'l-gurûb olup ol şeb-i muzlimde {Şeyh Safî bir şem'-i münevver âşikâre edüp} eydür: "Gelin kızlarım siz de oğlan kuzularımla tevhîde girin" derler. Hemân cümle merd ü zen tevhîd ü tezkîre karışdıklarında bir kerre azîz Şeyh Safî mumu söndürüp merd ü zen karış katış olup kâmil yedi sâ'at tevhîd-i sultânî olup Şeyh Safî "Ve sallî alâ cemî'i enbiyâ'i ve'l-mürselîn" deyüp el yüze sürüp eydür: "Herkes bu karanlıkda yanında olanları kucaklayup hânesine gitsin" buyurdıklarında be-keşf-i kerâmet-i Şeyh Safî cümle halk ol cahrahûn(?) karışıklığında kendi ehlini ve kızını kucaklamış bulunup hânelerine giderler.

Hakkâ ki ol karanlık gicede ol benî Âdem izdihâmında karış katış dönerken herkes ehlin bulmak aceb kerâmetdir. Şeyh Safî hazretlerinin zamân-ı hayât-

larında birkaç kerre böyle mum söndürüp herkes yine ehl ü iyâllerini buldukları mukarrerdir.

Ba'dehû kendülerinden sonra niçe halifeleri mum söndürüp ehl ü iyâlleri bulmada hatâ edüp "Acem mum söndürücüdür." deyü mezmûm olmuşlar. Ba'dehû bu Rûmiyye'de medfûn Şeyh Sâlih hazretleri merd ü zen bir yere cem' olup tevhdî edüp mum söndürmeği men' etmişdir. Hâlâ Acem'de dahi vardır. Ammâ Hudâ âlimdir.

Sene 1056 târihinde Erzurum'dan Acem'e gitdim ve sene 1060 târihinde Bağdâd'dan yine Acem'in Hemedân ve Dergezîn'ine gitdim ve 1057 târihinde diyâr-ı Kırım'dan Dağstân'a, andan Acem'in Demirkapusu ve Şirvân ve Şâmakî'si ve Gılân ve Bakü'süne vardım ve yine şimdi bu Rûmiyye ve Hoy ve Merend ve Tesûy ve Kumla ve Tebrîz diyârların gördüm, mum söndürme dedikleri şeyi ve eyle cem'iyeti görmedim. Ammâ bu cihân halkı zemmâm ve fassâl u gaddâr u kaddâhdır.

Sivas eyâletinde, Keskin sancağında ve Bozok sancağında ve Sunkur imâd içinde mum söndürenler vardır kim "Mumu söndürüp herkes birer âdemin karısın kucaklayup bir bucakda bacaklar derler." Hâşâ sümme hâşâ.

Bu abd-i hakîr Bağdâd fethinden berü ol semtleri geşt ü güzâr etdim ve Sivas'da efendilerimiz vâlî iken Keskin ve Bozok'da niçe hizmetler zabt edüp eyle şey görmedim ve yine bu deccâl halk Rûmeli'nde Silistre eyâletinde Deliorman nâhiyesinde ve Karasu nâhiyesinde ve Dobruca vilâyetinde şâhseven ve mum söndürenler ile şâh taclığı er ve avretler var derler. Hudâ âlimdir belki elli kerre ol diyârlarda ülfet edüp hizmetler zabt etdim. Ammâ eyle nâ-şer'î iş görmedik. Lâkin bî-namâzı ve gûyende avret sevicî âdemleri vardır. Ammâ Şâm içinde Sâzenikler mahallesi vardır. Halkından Acem hakkı alırlar ve cümle Şâm'ın Dürzî ve Timânî dağlarında nohudî mezheb âdemler var kim Kızılbaşlığı yetmiş mertebe öte geçtikleri Şâm ve Şâm-ı Trablus seyâhatlerimizin cild-i (---) inde mufassal tahrîr olunmuşdur. (IV, 188).

Evliya atasözü olarak özdeşleşmiş olan; Kemah bezi, Erzincan kozu (ceviz) Bayburt'un kızı diyerek yöre kızlarının güzelliğini telmih yoluyla hatırlatmaktadır (II, 194).

Lâdik yöresindeki kadınların müeddep bir şekilde gezdiklerini ziyaretlerden başka bir tarafa gitmeyen iffetli, salih kadınlar olduğunu belirtmektedir (II, 203).

Bu noktada Konya'da Atpazarı kapısı üzerinde mevcut kuru at kafasını yorumlayışı veya kasit olunan yorumu aktarması oldukça ilginçtir.

Cânib-i (---) nâzir Atbâzârı kapusu üzre zencirler üzre asılmış bir kuru at kafasına gem urup ibret-nümâ olmağün komuşlardır. Zîrâ bu memleket fârisü'l-

hayl sipâh diyârdır. Anlara nasihat olsun için “Avrete ata i’timâd etmeyüp, at kuru kafa olursa da başından gem eksik olmayup licâm-ı zimâmın elde zabt edesin” demekdir (III, 17).

Kadının devamlı olarak kontrolünü elde tutmayı at ve gem metaforuna benzeterek anlatım bugün için banal olarak algılansa da dönemin bakış açısını göstermesi bakımından orijinaldir. Namus anlayışının kadın üzerinden değerlendirilme fikri gerek geçmişteki topluluklarda gerekse günümüzde yaşayan (inanç farkı olmaksızın) pek çok cemiyette hala geçerliliğini muhafaza ettiği de bir yaşayan olgudur. Fakat burada sınırların her zaman nizâmî olduğunu iddia etmek de zordur. Konunun uzmanlarınca bilindiği üzere atın dizginlerini elde sıkı sıkı tutmak insanın binicilikte öğreneceği ve daima dikkat edeceği bir husustur. Binici ne kadar usta olursa olsun at üzerinde buldukça buna dikkat etmek zorundadır. Atın kurukafasındaki gemli haliyle anlatılmak istenen kadın yaşlanıp elden etekten düşse hatta ölse bile murakabeden yoksun bırakmamak gerekir. Zaman zaman insanın kanını donduran feci tecavüz vakaları düşünülünce abartılı gibi gözükken yaklaşımın arka planını anlamak mümkün olabilmektedir. Bu ikazın insanların her zaman görebilecekleri pazar gibi şehrin en güzide bir noktasında asılı olması ve aynı kuru at kafası figürünün bugün bile hala muhafaza edilmesi kadına olan bakış açısının korunmaya çalışıldığını gösterir. Dönemin en yaygın biniti olan Evliya Çelebi'nin ifadeyle binicilikleriyle tanınan Konyalıları en çok ziyaret ettikleri Atpazarında uyardıkları da yerindedir.

“Arabistân olmağıla marâlî ve gazâlî yed-i kudret ile mükehhal gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü, sâhib-i hayâ dilberleri olur ve mahbûbeleri câ-be-câ vardır, derler ammâ memdûh değildir ammâ mü’eddebe havâtûnleri var (III, 40).

Her ne kadar Konya’da kadına güvensizlik konusunda tenbihler sembollerin arkasına sığınarak anlatılsa da Arabistan kadınlarına gelince doğrudan bir tespite yer verilmektedir. Arap kadınları müeddeb, namuslu oldukları halde güzelliklerinden söz edilemez. Nitekim pek çok yerde kadınların güzelliğini zikrederken burada çekince koyması belki de Osmanlı aydınlarının Arap dünyasına bakışıyla da ilintilendirilebilir. Ayrıca Hac ziyareti esnasında ve değişik vesilelerle Arapları iyi tanıyan Evliya Çelebi'nin şahsi görüşlerini aktiren ifadelerdir de denilebilir.

Urfa kadınlarını pak, pakize, iffetli, edeb sahibi perde arkasından hareket eden, sade ve basit anlaşılır konuşan kimseler olarak nitelendiren Evliya Çelebi Aksaray’a dair de ziyaretgâh olan bir türbe ve yatırın kadınlar tarafından daha çok ziyaret edildiğini söyleyerek kadınlara dair bu malumatı nakleder (III, 94).

Ziyâret-i Kırk Kızlar: Ekseriyyâ zenân tâ'ifesi ziyâret ederler. Bir cihân-nümâ zemîne vâki' olmuştur (III, 118).

Evliya Çelebi bazı suların kadınlara faydalı olduğunu dile getirir. Özellikle Bingöl'deki Harem Gölü'nün suyunun zayıf kadınların kilo almalarına ve doğum esnasında zorluk çekenlere kolaylık sağlayıcı olduğuna işaret eder.(III, 129).

Evliya Çelebi'nin kadınların giyimine dair Şumnu'yu anlattığı bölümde anlattıkları önemlidir:

“Cümle çuka bürünüp cümle beyâz şeyh abası ferrâce giyerler. Meğer mün'ime hâtûnlar ola kim çuka ferrâce giyerler. Ve memdûhâtından üzümü ve kavunu memdûhdur. Ve cümle halkı ehl-i tevhîd ve garîb-dost ve kerem sâhibleridir. Ve âyende vü revendeye ni'metleri mebzûldür (III, 174).

Şumnu'daki kadınların çuka ferace giymelerinin zorunlu olduğunu fakat o yörede giyilen beyaz şeyh abbâsî feracenin kadınlar için uygun gördüğü kalıplara uymadığını ancak söylediği şekilde giyinmek şartıyla “mün'ime hatunlar” olabileceklerini dile getirir.

O yer yer bazı olumsuzluklara ve kadınların yaptığı tahribatlara dikkat çeker. Mesela Karasu ve Dobruca yörelerindeki Guyende ismindeki kadın çalgıcıların yapmış olduğu ahlakî tahribattan zarar görenleri acıklı bir şekilde anlatır.

Ammâ avret çengilerine ol diyârda gûyende derler, gâyet çokdur. Alâ mele'î'n-nâs hâne-be-hâne çöğür ve çeşde ve ravza ve karadûzen ve ıklık çalup gezerler, ayıb değildir. Cümle a'yâm bu derde mübtelâlardır.

Hâkim-i şer' ü hâkim-i örf men' etmeğe kâdir değillerdir. Zîrâ men'ine cümle ahâlî-i vilâyet râzî değillerdir. Hâlâ ki bu gûyendeler niçe hânedânları berbâd edüp sâhib-i hâneleri müflis mendebûr edüp kendülere hüddâm etmişlerdir. Bir alay arabalar ile göçer evli fâhişe-i cihân-ârâlardır. Ne'üzü billâh bir gûne mekr-i şeytândır. Hulâsa-i kelâm ol fâhişe gûyendeler Karasu şehrine kadem basdıklarından ol kadar ma'mûr şehir değildir. Allah ıslâh eyleye, âmîn. (III, 209).

Karasu halkının bu durumu görmesine rağmen bir şey yapmayan idarecilerinin kendilerinin de bu derde mübtela olduklarını ve bu yüzden bunu önlemenin imkânı olmadığını söyler. Evliya, ahlakî yükseltmek ve fuhşu önlemek için Melek Ahmed Paşa'nın Sofya'da yapmış olduğu tedbirlere halkın tepkisinin farklı farklı olduğunu gözlemlemiştir. Ona göre; halkın içinde ileri gelenlerin huzur duyup şükrettikleri olaya eşkiya ve haşarat (ayak takımının) nefislerinin hazzı için türlü türlü şeyler uydurarak karşı çıkmışlardır.

Netîce-i kelâm şehri Sofya içre bu Debbâğoğlu vak'asından sonra paşa efendimiz şehrin cemî'i fâhişelerin nefy-i beled edüp bir kaçın izn-i şer' ile ıslâh-ı âlem için gazzâzlar içinde köşe başlarına ârâyiş-i şehir için âvîze-misâl salb etdi. A'yan-ı vilâyet şehrimiz âsûde olup fâhişelerden pâk oldu, deyü şükredelirdi. Ammâ eşkiyâ ve haşerât hazz-ı nefsleriçün şehrimizin bedi berekâtı gitdi, kaht [u] galâ olur ve tâ'ûn da olur, deyü niçe bin efsâne güft [u] gûlar olurdu (III, 230).

Dikkat çekici olan husus onun şehirde başlayan bir veba salgınından bahsederek sanki olumsuz konuşanlara hak verir bir tutum içine girmiş olmasıdır.

Hikmet-i Hudâ; günden güne tâ'ûn şehir içre şâyi' olmağa başlayup bir ay mümted olup yevmiye beşer yüz âdem merhûm ve merhûme olurdu. Tâ bu mertebe kim niçe bin âdem Sofya'dan firâr edüp sâ'ir bilâdlara gittiler.(III, 230-31)

Evliya, Edirne'den bahsederken bu bölgenin kadınlarını övmekle birlikte bu kadar büyük bir yerde bazı uygunsuz hallere sahip "koç kaçkını nisvan-ı şahib-ısyanları vardır" ifadesiyle bazı uygunsuz halleri olan kadınların bulunduğunu dile getirir. Fakat bazı sebepler çerçevesinde de Edirne'nin durumunun kötü olmadığını ıslahının mümkün olduğunu da belirtir. Kızlarını tanımlarken övgü babından, babalarından başka erkek yüzü görmemiş ve erkek sesi işitmemiş olduklarını ve dışarıdan buraya gelenlerin buradakileri çok beğenip buradan evlenip buraya yerleşip kaldıklarını söyler:

Ammâ zenâneleri gâyetü'l-gâye hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i'tidâlde sâhib-i ân olup levendâne cünbüş ve harekât-ı sekenâtlarına âdem hayrân olur. Kelimâtları mevzûn ve dişleri lü'lü'-i meknûn, her siyâbı kendülere uykun, Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide, sâhib-i cemâl havâtîn-i mü'eddebeleri vardır. Gerçi böyle bir sevâd-ı mu'azzamda "Çam çakalsız olmaz" kelâmı üzre koç kaçkını eder nisvân-ı sâhib-ısyânları da olur ammâ sâ'ir diyâra nazar ederek bu şehir-i Edirne aslah-ı mevcûddur. Zîrâ duhter-i pâkîze-ahterleri gâyet perhîzkâr pâkizeleri var kim henüz her biri birer güne dürr-i yetim-âsâ birer dürr-i nâ-sufte ve birer gonca-i nâ-şüküftedirler kim pederlerinden gayri er yüzün {görmüş} ve merd sözün istimâ' etmiş değillerdir.

Ve her biri marâlî ve gazâlî Hoten âhûsu gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü pençe-i âfitâbe müşâbih duhterleri vardır. Ve kâmil ü kâlim havâtîn-i mü'eddebeleri sâhib-cemâl ü latîfü'l-i'tidâl, hûb-manzar u perî-peyker, had-den efzûn, şems-i tâbân ve hurşîd-i draşşân-misâl sâhib-i hüsn-i cemâl ve ma'rifetde ehl-i kemâl perî rûları var kim her cünbüş-i hareketleri ve reftâr-ı güftârları {eyledir kim} gören uşşâkı işve-i günâ-günları kendülere meyl etdirüp âdem vâlih [ü] hayrân olur.

Niçe bin garîbü'd-deyyâr bu şehirde terk-i dâr-ı diyâr edüp lenger-i ikâmet birağup bir takrîb ile müte'ehhil olup hânedân sâhibleri olmuşlardır. Zirâ cemî'i a'yân [u] eşrâfi muhibb-i garîbü'd-diyârdırlar. Birer gûne hüsn-i hâl ile gurebâya ri'âyet-i firâvân edüp kayd-bend ederler. Zirâ ni'metleri mebzûl ve sâhib-i tab' u sâhib-i kerem hânedân sâhibleri halûk u selîm ve âlüfte ü âşüfte yârândan, sebük-rûh, halûk u mütevâzî' ahâlisi vardır. Hudâ cümlesinden râzî ola (III, 264-65).

Evliya Çelebi Diyarbakırdaki kadınların namus ve dindarlıklarından ev hamamlarıyla yetindiklerini şehirdeki umumî hamamlara çarşı ve pazarlara çıkmadıklarını söyler.

Manzara-ı hammâm-ı mahsûs-ı a'yân: Evvelâ a'yân [u] kibâr takrîrleri üzre “Şehrimizde cümle yüz kırk altı sarây ve gayrı hânedân hammâmları vardır” deyü tefâhür ederler, zirâ havâtinleri gâyet ehl-i perde ve mestûre ve ehl-i irza olduklarından çârsü-yı bâzâra çıkmayup ev hammâmlarına girerler. (IV, 40)

Çarşı pazarda hiçbir kadını genç olsun yaşlı olsun görmenin imkânı olmadığını belirtir.

Ve gâyet müsinn ricâlleri ve müsinne nisvânları olur. Hakkâ ki bu vilâyetün umûmen zarâfeti gibi sâhib-i melâhatı olmaz, derler. Cümle halkı mü'min u muvahhid ve pâk-i'tikâd u ehl-i tevhîd ve sâhib-i vera' âdemlerdir. Nisâ makûleleri gâyetü'l-gâye Râbî'a-ı Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide sâhib-i cemâle havâtinleri var. Çârsü-yı bâzârdâ bir fertûte pîrezen dahi yokdur. Sûk-ı sultânide bir bint-i sagîre görseler katl ederler yâhûd pederini te'dib ederler. Tâ bu mertebe ehl-i ırz Diyârbekir'dir (IV, 40)

Küçük bir kız çocuğunu çarşı pazarda, sokakta görmeye bile tahammülleri yoktur. Muhtemelen abartılı olan öldürme sözünü doğrulamak mümkün değilse de velisi olarak babasını uyarmaları olarak anlaşılabilir.

Evliya Çelebi'nin Mardin civarında yaşayan Kürtlerin saç uzatmaları nedeniyle onları “saçlı Kürtler olarak” niteleyerek “cümle halkının avret gibi fitil fitil saçlı” olmasını kınar ve “kadınların saçlarının topuklarına kadar inmiş” olduğunu ifade eder.(IV, 43)

Evliya Çelebi Bitlis'e geldiğinde taassubun tesiriyle buradaki kadınların isimlerini dahi öğrenemediğini *çarşu ve pazarda gezmediklerinden malumum değil* diyerek geçiştirmektedir.

Der-medh-i hammâm-ı mahsûs-ı a'yân: Beşâret Ağa karındaşımızın tahrîri üzre cümle altı yüz ev hammâmları vardır. Zirâ bu şehrin halkı hurme hâtûnların aslâ kapudan taşra çıkarmayup ev hammâmalarında gasl ederler. Bir avreti çârsûda görseler katl ederler (IV, 67).

Evliya kadın isimlerine eserinde sık sık yer vermektedir. Bunların ne şekilde elde edildiğini ve ne kadar doğru olduğu hususunda net bir karar vermek güçtür. Fakat özellikle eserinin Bitlis bölümü tamamen okunup değerlendirildiğinde Evliya Çelebi'nin çok ihtiyatlı hareket ettiği rahatlıkla görülmektedir. Bu bölgede kadın giyimlerini anlatırken bile başkalarından duyarak yazdığını itiraf eder ve bunu saklama gereği duymaz.

Ve gümüş takye ve libâsları cümle harîr ile mülebbes Der-ayân-ı kaba-yı nisvân: Ba'zı birâder-i cân-berâberimiz olanlardan istimâ' etdiğimiz üzre cümle zenâneleri beyâz çar bürünüp yüzlerinde burka' ve serlerinde altun havâtinleri var (IV, 67).

O ayrıca Bitlis'in meşhur kadınlarını yazarken bölgedeki mutaassıp anlayıştan dolayı kadınların isimlerini sormaya cesaret edemediğini belirtir ve sadece Abdal Han'ın ailesi Zal paşa kızı Hanım Sultan'ın ismini bildiğinden onu yazdığını ifade eder. Burada kadınların isimlerinden bahsedilen yerlerde sadece cariyelere verilen isimleri aşağıdaki ifadelerle kaydettiğini görüyoruz.

Der-vasf-ı nâmhâ-yı nisvân: Çokluk su'âl etmeğe kâdir olamadım ammâ hânın ehli Süleymân Hân vezîri Zâl Paşa'nın kerîmesi Duhteri (---) Hanım sultândır kim yüz câriyeye mâlike hanımdır. (IV, 66)

Ancak cariyelerin isimlerinden yoğun bir şekilde olmaksızın sınırlı sayıda bahsetmiştir. Belirtilen isimler ise şu şekildedir:

Der i'lâm-ı esmâ-i cevâriyân: Aceb hikmetdir kim câriyeleri bile bâzâra çıkmaz ammâ esmâları ma'lûmdur: Vildân ve Tâbende ve Ruka ve Mehrû ve Eğlence ve Çeşmi-i siyâh ve Gevher ve Şemmâsa ve Dilârâm ve Süreyyâ ve Güllü ve Kevkebân ve Nûrbânû ve Bâğ-ı cinân ve gayrı ma'lûmum değil (II, 66).

Bitlis ve güney doğu anadoluda Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde kadınların isimlerinin bile alenen söylenmesinin namus meselesi addolunmasını aşırı derecede hassasiyet olarak görmek yanlış olur. Ayrıca müellif ziyaret ettiği şehirlerdeki üst düzey yetkililere şirin görünmek, ihsanlar elde etmek gayesiyle ilgili zevatta tespit ettiği hassasiyetlere vurguda bulunma isteği de buna eklenebilir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bitlis bağlamında kadınların evlerinden dışarı çıkamamaları ve yıkanmak için ev hamamlarını kullanmaları, sokakta tek başına mahremi olmaksızın dolaşmamaları aksi takdirde namus meselesi sayılarak öldürülmelerinin olası olduğu anlaşılmaktadır. Daha da ilginç bütünü olup bitenin Seyahatname'de gayet doğal ve olumlu bir şekilde aksettirilmesidir (IV, 67-78). Halim selim ve munis kişiliğe sahip Evliya Çelebi kadın, tesettür ve toplumsal hayatta kadının yeri gibi meselelerdeki dindarlığını ve hassasiyetini

içki ve eğlence gibi değişik konularda göremeyiz. Dinen yasak olmasına karşın içkili toplantı ve eğlencelerde bizzat fiili olarak iştirak etmese de inanılmaz derecede hoşgörülü ve anlayışlıdır. Evliya Çelebi'nin kadın konusunda yaşadığı dönemin telakkilerinin yoğun biçimde etkisi altında olduğunun altını çizmemiz gerekir. Her ne kadar Evliya Çelebi'nin bu katı tavırları zekâvetinin bir yansıması olan intikal kabiliyetiyle ilintilendirilip içinde bulunduğu hal ve vaziyete göre tavrı alma özelliği olarak da kabul edilse de bütüncül bir bakışla kadın konusunda onun samimi kanaatinin ve görüşünün de pek farklı olmadığı bu satırlardan anlaşılabilir.

Evliya Çelebi, Bitlis sarayını anlattığı bölümde Bitlis hanının sarayının harem kısmını gör[e]mediğini belirtme lüzumu hissetmesi yukarıda anlatılanlar kapsamında değerlendirmek gerekir. Melek Ahmed Paşa'nın Bitlis hanına yaptığı zaferle sonuçlanan savaşa katıl[a]mayan beyleri azarlarken o kişilerin mazeretleri kadınların özel günlerinde bazı şeyleri yapamamalarıyla kıyaslaması da kadın üzerinden aşığılamaya örnek gösterilebilir:

“Sultânım bu Şirvânlıdır kim Tatar beği oğlu? derler” deyü kapucular kethudâsı tavsîf etdikde, Paşa eyitdi: “Ne güzel müzellef koltuk tüğü sakallı çelebidir. Hele bunun özü avretlerden ziyâdedir kim bunu hân sakallandırmışdır kim hân hâtırından geçemeyüp bizim imdâdımıza gelememiştir”. (IV, 149)

Evliya Çelebi kadınların güzelliğini bazen Züleyha, Kıdayfe, Belkıs ve bunlar gibi tarihte güzellikleriyle meşhur kimselere benzetir. Ayrıca devrinde dillere destan olan ve tarih kitaplarında adı geçen Sultan İbrahim'in bizzat kendi haremine katmak istediği İbşir Paşa'nın nikâhlı hanımı periler kadar güzel Perihan hatunun güzelliğini de dilinden düşürmez (V, 33). İsmi geçen Perihan Hatun'un Sultan İbrahim tarafından istenilmesini ve buna karşı çıkan Vardar Ali Paşa olayını çok güzel resmeder.

Hattâ sene 1056 târihinde Varvar Alî Paşa'dan İpşir Mustafâ Paşa'nın hatunu Mavrol Hân kızı Perihân'ı Sultân İbrâhîm Hân Varva[r]'dan talep etdikde,

{Varvar eydir}: “Cânum, hankı şer'de vardur kim bir müselmânın menkûhesin nâ-şer'î verem? Veremem, cânum” deyü Boşnak lehcesiyle kelimât edüp vermedi. Âhir Sivas'dan azli kabûl edüp İpşir Paşa'nın hatunun bu Tokat kal'asına haps edüp kilidine kurşum akıdup ol hatunu İbrâhîm Hân'a vermedi. (V, 34).

Celâlî savaşlarında Abaza Hasan Paşa'nın eline geçen cariyeleri; her biri o zamanın bir araya getirilmiş afîtab-ı âteş-tâb'dan bile pinhân (Yani güneş yüzü görmemiş daim evinde oturan) ve nâzi nâ'im ile perverde olmuş Nefise Bula, Sittimâh Bula, Mihrimâh Bula, Canizâr Bula ve Dilcân Bula adlı her biri birer başına Rum haracı değer cevâri idiler” diye tavsif etmiştir. Yine bu isyanlar sırasında asayişin elden gidip insanların gözleri önünde kadın ve erkeğe saldırılıp, pek

çok kimsenin evlerinin taşlanmasını acıklı bir şekilde anlatır. Halep şehrine sığınan veya orada toplanan Celalilerin halka yaptıkları kabul edilemez bir vahşet olup ve başlarına gelen akibetlere de insan Evliya Çelebi'den okursa üzülmez ve yapanlara hak verir. (V, 126-128). Bu durumu müellifimiz öyle anlatmaktadır:

Bu hâl üzre el vilâyet elden gidüp avrat ve oğlan alâ mele'i'n-nâs karanlık kuyuda ifâl bâbına çekilmeğe başlandı. Ve niçe ehl-i ırz âdemlerin hâneleri her gece taşlandı. "Bire bunu kim etdi" deyince üç âsî ve üç tâbî' vezîrlerin camapur askeri gibi derinti haşerât askerleri var kim kime söylemeğe ve sormağa kâdirler. "Fekuti'a dâbiru'l-kavmi" kat'i burhâniyla cümle celâlileri katl ettikleriyçün anların katline gazâ-yı ekber deriz (Enam , 45).

Evliya yine Kaya Sultan'ı anlatırken ölmeden yedi yıl önce her türlü oyun eğlence, saz-sözden vazgeçip bir şeyhe bağlandığını ve namazlarını düzenli olarak kıldığından ve ibadet ü tâat ile devamlı meşgul olduğundan övgüyle söz eder (V, 132). Aslında farklı bazı çalışmalarda ele alınan bu konu Seyahatname'nin en derli toplu ve birbiriyle bağlantısı olan kısa bir aşk hikâyesinin veya bir romanının en içten yazılmış satırlarıdır.

Hakkâ ki ol asırda on yedi aded sultânlar var idi. Birisi Kaya ile Melek geçindiği gibi biri geçinmezler idi ve gâyet âkile ve müdebbire ve âkıbet-endiş idi. Hakkâ ki Murâd Hân-ı Râbî'in duhter-i pâkîze-ahteri kağan arslan idi kim cümle sultânlara ihsân u in'âmlar ederdi.

Ammâ nâ-murâd Kaya merhûme hîn-i şehâdetinde henüz yigirmi yedisine girüp mu'ammere olmuşdu ve Melek'den gayra varmamışdı. Mukaddemâ Murâd Hân silihdârı Mustafâ Paşa'ya nâmzâd idi, ammâ almamışdı. Melek'den gayrı felekde bir merd-i ferd yüzün görmemiş idi. Hâlet-i nez'den üç sene mukaddem kendinden günâ-gün kerâmet mertebesi rü'yâ-yı sâlihalar ve acâ'ib ü garâ'ib ve kelimâtlar istimâ' olunurdu. (V,132)

Buraya kadar alıntıladığımız kısım dışında kalan geniş anlatı, yalnız 17. yüzyılda yazılmış herhangi bir edebi eserde değil bütün Osmanlı Tarihi boyunca yazılmış başka hiçbir yerde bulunmayacak bilgilerdir. Dönemin güçlü vezirlerinin birbirleriyle olan münasebetleri, saraylı kadınlarla olan evlilikler ve yaşananları anlatım yönüyle Seyahatname sahasında eşsiz bir kaynak hüviyetindedir. Kaya Sultan'ın ölümü ve kısa süre sonra hamisi Melek Ahmed Paşa'nın da ölümü üzerine Evliya Çelebi'nin içinde bulunduğu ruh halini yansıtan satırlar inanılmaz derece etkileyici ve sürükleyici bir romanın en can alıcı yerleridir.

Evliya Çelebi'nin kadınların dışarı çıkmamasını savunan fikirlerini Mekke'den sonra Hac yolu dönüşünde söyledikleri olduğunu açıkça ifade etmiştik. Evliya bundan çok önce Tamaşvar -Varat arasında bir kalede yaşayanları anlattığı bölümde şu ifadelere yer vermektedir:

“...ve zenâneleri aslâ kapudan taşra çıkmazlar. İllâ Lâ şerike lehu, [ve bi zâlike umirtu ve ene evvelul muslimîn(muslimîne)](Enam, 163) ile musallâya cenâze namâzına çıkarırlar. Bu husûsda gâyet muta‘assıb kavimdirler, ammâ hakkâ ki kitâb hükmünce ederler (V, 209).

Bugün için katı görülebilecek bu mutassıp görüşünü onun Hac öncesinde de taşıdığını anlamaktayız. Yine Varat Kalesi varoşunda yaşayanları anlattığı bölümde

“kadınların taşrada yani dışarıda gezmeleri enderdir. Çünkü ehl-i iffet ve hünerlerdir” (V, 199-214) demesi bu tezimizi desteklemektedir.

Ayrıca Belgrad halkından bahsettiği yerde,

“Ve duhter-i pâkîze-ahterleri dahi gâyet perhîzkâr bâkire kızları var kim henüz her biri birer dürr-i nâ-süfte ve birer gonça-i nâ-şüküftedirler. Hüsn-i cemâlde ve lütf-i i‘tidâlde olup pederlerinden gayrı er yüzün ve erkek sözün istimâ‘ etmemiş bintânları vardır.”(V, 197-198). Demesi onun bakış açısını ortaya koymasından önem arz etmektedir.

Ele geçen kadınların değerini ifade için her biri bir Rum (Anadolu) bölgesinde devlet adına toplanan vergi anlamında haraç ifadesini seçmiştir (V, 248). Balkanlar’da ise Avrupa ülkelerinden etkileşim sözkonusudur. Avrupa’da Evliya Çelebi’nin görebildiği yerlerdeki kadınlardan farksızdırlar. Çünkü Balkan şehirlerinde dükkânlarda ticari metanın satış işini kadın ve genç kızlar yapmaktadır. O bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Bunda dahi âyîn-i gayri(?) Nasârâlar gibi dükkânlarda avretler esbâb fürûht edüp kâr ederler (VI, 44).

Evliya Çelebi’ye göre bu işi kadınların yapmasının Avrupa’da gerek Türk hâkimiyetinde olan gayrimüslimlerin yaşadıkları yerlerde gerekse Türk hâkimiyeti dışında kalan ülkelerde mevcut bir batıl âdet olarak değerlendirir.(VI, 44) Bugünkü Bosna-Hersek toprakları içinde Zerinoğlu Kalesinde kadınların zaman zaman bir araya geldikleri, buranın sırf kadınlara tahsis edilmiş bir mahfil yani toplanma yeri olduğundan bahseder. Burası uzakta bir yerde olmasına rağmen hiçbir kadın kestirme olsun diye asla ana cadde ve erkeklerin de bulunma ihtimali olan sokaklardan oraya gitmezler. Buraya kadınlar arka sokaklardan ulaşabilirler. Kadınların gidecekleri bu yere ulaşmak için kalabalık sokakları kullanması olağan dışı bir durumdur. Kadın için ölüm tehlikesi olmasa da bu, insanlar tarafından ayıplanma ve kınanma vesilesidir. Buna mukabil iş tarım ve çalışmaya gelince farklı bir anlayış geçerlidir. Buna göre bu havalide bulunan “Kesire Kalesinde kadınlar, çift ve çubuk işlerinde Ferhat gibi çalışırlar”.

Ammâ mudhike-i garîbe oldur kim, bu kavmin avratları cümle meneviş çuka-

dan bostâncı külâhları gibi sivri sivri çuka takyeler geyüp yüzleri açık gîsûları perişân durhallı(?) ve bir hâlli(?) mashara heybet avratlardır ve cümlesi şayak gibi beyâz abâ sıkma dolama geyüp çiftde ve çubukda Ferhâd gibi çalısır kağan arslan zenânelerdir (V, 311).

Evliya Çelebi yine Arnavutluk'taki Şebin Kalesinde mevcut olan manastırlarda riyâzata çekilmiş rahip ve rahibelerin yaşantısını eleştirir ve Müslüman oluştundan dolayı Allah'a hamd ederek ruhbanîyetin İslam dininde yasaklandığının altını çizer. Kendi benzetmesiyle "bir çeşit ölüm demek olan bu tanesiz hayatın" bizde olmadığını söyler. Ruhban hayatı sürenlerin evlenmediklerine vurgu yapmaktadır. Böylelikle çocuk sahibi de olmadıklarından sürdürdükleri hayat tanesiz yani çocuksuzdur. Bu tür bir hayatı Evliya her ne kadar evli olmasa da kınamaktadır.

Çingeneleri Lofça şehri üzerinden anlatır. Romen topraklarında yaşayan kadınlarının çok çirkin olduklarını ve ayrıca kocaları ile birlikte erkek gibi çekiç sallayarak beraber çalıştıklarını söyler (VI, 94). Plevne'de kadınların da erkeklerin işlerine gittiklerini ve sanat sahibi kimseler olduklarını ifade eder. Ayrıca aynı yöreye yakın Vidin ve Verçok kasabasında kadınların gayet kötü huylu olup erkeklerine hâkimiyet sağladıklarını "erkeklerin başına yular geçirmişler" ifadesiyle kınamakta maksadının kötüleme değil gafilleri uyandırma olduğunu özellikle ifade etmektedir (VI, 72-99).

Kanije'de normal zamanlarda kadınların dışarı çıkmaları mümkün değildir. Evden dışarıya adım atmaları ancak vefat etmeleri halinde mümkündür. Evliya Çelebi'ye göre kadınların cenazeleri kabristana "vahdehu lâ şerike leh" nidalarıyla götürülürken evden dışarı çıkabilirler. Bununla birlikte bazı özel durumlarda özellikle kale savunmasına katkı söz konusu olduğunda kadınların eski püskü elbiselerle savunmaya katıldıklarını belirten Evliya, Kanijelilerin bu durumda kadınları ayıplamadıklarını bilakis "Dişi arslan" diye methettiklerini de kaydeder (VI, 265).

Evliya Çelebi, Avrupalı kadınlarla ilgili tespitlerini çoğunlukla Osmanlı elçisiyle geldiği Avusturya hakkında ve akınlarda ele geçirilen esirler üzerinden yapar. Özellikle Viyana'da Evliya Çelebi'nin gördüğü ecnebi kadınların Türk elçilik heyeti ile aynı yerde beraber oturmalarına kocalarının ses çıkarmamasını hayretle karşılar. Eşlerini kıskanmamaları ona ters gelir. Evliya Çelebi'ye göre Kâfiristan'da hüküm kadındır. Yani kadının sözü geçerlidir. Bu kötü adetleri Meryem Ana'dan bugüne süregelmektedir. Yine Viyana'da Elçiye gönderilen "koçu" denilen fayton cinsi bir kapalı arabaya Elçi Paşanın "Arabaya bizde ancak kadınlar biner" diyerek binmeyi reddetmesi devrin anlayışına başka bir örnektir. (VI, 139-144). Avrupa'daki hamamlarda tellâkların yaşlı kadınlardan seçilmesi, zina eden kadının ateşe atılması, don giymemeleri, sine ve bağırla-

rının açık oluşu, çemberli etek giymeleri, göğüslerinin küçük oluşu, başlarının açık oluşları gibi hususlar Evliya'yı şaşırtan olaylardan bazılarıdır.(VI, 124) Evliya, havanın ve suyun insanların güzelliklerine, huylarına etki ettiğini iddia eder. Mesela o Tuna suyunun İstanbul'a getirilememesinin Allah'ın bir muradı olduğu ve bu sayede taife-i nisvanların sahib-isyan olmaktan kurtulduklarını (yani kadınların bu sudan içerek asi ve dik başlı olmalarının önüne geçildiği) tespitinde bulunur (VII, 175).

Müellifimize göre Eflâk'ın kadınları birer fahişeciklerdir. (VII, 183). Kefe bölgesinde ev hamamlarının çok oluşu ve kadınların çarşı pazara çıkmayışı ve hamam sayısı hakkında Evliya Çelebi bizzat kendisi fikir ve görüşünü bildirir ve bu anlatılanların hakikat olduğunu doğrular (VII, 258).

Çerkezleri değişik noktalardan kıyasıya eleştirdikten sonra misafirperverliklerini ve nur bakışlı kızlarının yüzü, gözü açık hizmet etmelerini anlatır ve bunlara kem gözle bakmanın çok kötü sonuçlar doğurabileceğine işaret eder. Fakat Çerkezlerin yanında yaşayan hizmetçi diye anılan cariye kız ve köle oğlan çocuklarına sevgisini göstermek için el uzatanlara ses çıkarmadıklarını fakat alaka göstermeyerek uzak duranları da "Hacı adam" diye sevdiklerini ve bundan memnun olduklarını nakleder. Çerkez güzelleri överken Havran ve Nemse güzellerini onlara denk kabul etmesi onun güzellik sınıflamasında bu bölgelerin ilk sıralarda yer aldığını gösterir. Onun Çerkezlere dair anlatıklarından sonuç itibarıyla Osmanlı sarayında batılı ülkelerden gelen cariyelerin yanında bu Çerkez cariyelerin bulunmasının belki de en önemli nedeninin, onlardaki güzellik ve uysallıkla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Yanlış anlamaları önlemek maksadıyla Evliya Çelebi, Çerkezlerin misafirlerine olan bu yakınlık ve alakalarının ardında başka bir fenalık aranmaması gerektiğini de özellikle ilave eder (VII, 276-289).

Evliya Çelebinin kadınlara dair kanaatlerini aktardığı bölümler bir bütün olarak göz önüne alınarak değerlendirildiğinde yer yer bazı çelişkilerin varlığı da dikkat çekmektedir. Mesela Dağıstan bölgesinde oluşan güvenliği ortaya koymak için çok kıymetli mücevherlerle süslü bir kadın, kız veya erkek çocuğunun bir şehirden başka bir şehre güven içinde gidebildiğini söylemesi; daha önce dile getirdiğimiz kadınların dışarı çıkmalarının ölümünden sonra olduğu düşüncesi ile tezat teşkil etmektedir.(VII, 297). Fakat bu durumu kendi içinde bir tezat algılamının yanında bu örnekle kastedilenin Dağıstan'daki asayiş, emniyet ve güvenliği belirtmek için verilmiş bir örnek olma ihtimali de düşünülebilir.(II, 179-180).

Kadınların yüzlerinin açık oluşu kadınların kıyafetleri ve giyimleriyle ilgilenen Evliya'nın dikkatinden kaçmaz. O, Aşağı Kirman, Kazan, Nogay kavminin ve Moskova halkının kadınlarının yüzleri hep açık olduğunu beyan eder (VII,

310- 315- 320). Ayrıca o, evlilikle benzeri konularda son derece garip bir takım uygulamaların varlığına da dikkat çeker. Mesela Kalmuk bölgesinde nikâhın bilinmediği ve kura ile kadınların alındığını söyler. (VII, 325).

Kalmuk kadınlarını gören Evliya, gözünün önüne saç gelmiş de rahatsız olmuş at gibi sersem bir hâle geldiğini söyler (VII, 329-330). Zira bu kadınlar, âşıklarının ciğerini yaralasalarda kanını dökmezler. Yani erkekleri o derece etkilerler ki, bunlara sahip olamamanın acısıyla üzüntüden helak olmamak mümkün değildir.

Yukarıdaki yüz açık dolaşmaya bir eleştiri getirmeyen Evliya Azak bölgesindeki yüzü açık dolaşan kadınları anlatırken, mesture olanların, ehl-i ırz olanlarının nikaplarıyla dolaştıklarını söyler (VII, 342). Burada da kendi içerisinde bir tezatın varlığı şeklinde bir izlenim uyanmaktadır. Ancak sözün söylenme amaç ve hikmeti bağlamında bu tezat farklı şekillerde de olsa telif (uzlaştırma) edilebilir.

Kadınların tesettürü ile buldukları bölgede yaşayan manevi değeri olan kimseler arasında irtibat kuran Evliya Çelebi'ye göre Vardar Yenicesi'nde Muhammediye kitabı sahibi Yazıcızade Mehmed Çelebi'nin ruhaniyetinin kadınların mesture ve salih olmalarında etkisi vardır (VIII, 79).

Harab İstefe şehrinde ise kadınlar akşamları hizmetçileri ile akraba ziyaretlerine gidebilirler. Aksi halde gündüz vakti ancak vefatları halinde dışarı çıkabilirler (VIII, 107). Ona göre aynı şekilde Mora bölgesinde Navarin kalesindeki halkın hanımlarını dışarı çıkarmamaları tamamen ehli ırz gayretkeşliği, namus ve hamiyet sahibi olmalarıyla ve Allah adamı (merd-i hudâ) oluşlarıyla ilgilidir. Orada herhangi bir kadını, evliyse eşi, değilse ailesi dışında başka bir insanın görmesinin de imkân yoktur (VIII, 142-149). Bu sebepten ne çeşit elbise giydikleri hakkında dahi bir fikre sahip olamamıştır.

Girit bölgesindeki güzellerin denginin ancak Alman diyarında Bec, Prag, Dunkarkız veya Amsterdam'da bulunabileceğini söyler (VIII, 239).

Evliya yine burada, Aya Yani burnu bölgesindeki kadınların uçkur işlemelelerine rağmen uçkursuz ve donsuz gezdiklerini söyler. (VIII, 243). Ayrıca Yumru fisdanı giyilmesinin cima' esnasında da terk edilmediğini ve bunun kolaylık sağladığını ve diğer kefare avretleri gibi bunların da donsuz olduklarını söyler (VIII, 247).

Arnavutluk Ergürü'de de kadınların iki defa dışarı çıktıklarını, bunlardan birisi doğum esnasında diğeri öldükten sonra olduğunu söyler, sadece haftada bir defa toplanıp ağlaştıkları günü ve yılda bir defa validelerine gidebilmelerini bundan istisna kılar. (VIII, 257)

(Afyon) Karahisar'da kadınların Afyon tiryakisi olmalarını kıyasıyla eleştirir.

Uşak şehrinin ise âşıklar şehri olduğunu söyler ve kendisinin de burada âşik olduğunu dile getirir fakat neticesini ve detaylarını fazla açıklamaz. (IX, 21-24) Tire'de ise Evliyaullahın nazarı tesiriyle kadınların ehli perde ve Rabi'atü'l-Adeviye gibi olduklarını söyler (IX, 91). Denizli'de halk bağlarında oturduklarından erkek-kadın birbirlerinden kaçmadıklarını zira akraba gibi olduklarını anlatır. (IX, 101-102). Sakız adasındaki Rum kadınları da diğer Müslüman halk gibi ehli perdedir (IX, 115).

Rodos Adasında ise "halk, hakkında yave (kötü bir şey) işittikleri kadının sırrına vakıf olduklarında ar ve gayret sahibi olduklarından hemen öldürürler. (IX, 130-131). Diyerek durumu özetlemektedir.

Suriye bölgesinde Behlülüye'de kadınların erkekleri kandırması olayına gelince Evliya'ya göre bu bir şeytan tuzağıdır (IX, 194). Ona göre Sayda şehri kadınları sarışın oldukları için oranın güzelleri övülmeye değmez (IX, 211).

Mekke kadınlarının çeşitli özelliklerini övdükten sonra haklarında bir âyet-i kerîmeyi söyler; "Fankihû ma tâba leküm" hoşlarınıza gidenlerini nikâh ediniz". (Nisa, 3) Mekke kadınlarının aşırı koku kullandıklarını ifade etmek için on adım öteden bu kadınların kullandıkları misk ve benzeri kokunun alınabildiğini dile getirir. Mekkelilerin zen-dost olduklarını, kadınların evde kocaları için yemek pişirmediklerini ve esvaplarını yıkamadıklarını, iplik eğirmediklerini, evlerini süpürmediklerini, bütün gerekli eşyayı pazardan aldıklarını bölge kadınlarının kötü huyları olarak zikreder. Ancak bunun nesiller boyu böyle olduğunu ve bunları zikretmekle kastının kötülemek değil, fakat o zamanda halen mevcut olan durumu belirtmek olduğunu da özellikle dile getirir. Biz buradan Evliya Çelebi'nin kadınlardan yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, temizlik, bazı şeyleri evde hazırlama gibi beklentiler içinde olduğu, evin kadından bu tür işleri beklemekte olduğunu rahatlıkla anlayabiliriz (IX, 481).

Evliya, Mekke'de yaşamakta olan Türk ailelerinden olan kadınların banyo yaptıkları hamamlarının diğer hamamlardan ayrı olduğunu eserinde özellikle belirtir. "bizim valide ve hemşireler" diyerek onlara duyduğu yakınlık ve özel ilginin farkını ortaya koyar. Burada kullandığı ifadelerden oradaki yerli unsurların, yani Arapların hamamlarının temizlik ve nezafetine dair bir tenkit havası sezilmektedir. (X, 141).

Seyahatnamesi'nde Afrika'yı anlattığı bölümde "hannibalismus" denilen insan etinin yenilmesinin felsefesine girişerek bundan alınan haz ve lezzetinin benzerini öpme fiiliyle açıklaması Evliya'nın ilginç açıklamalarından birisidir. Ona göre kişinin sevdiği birisini öpmesinin onda uyandırdığı sevinçle, bu eylem açıklanabilir (X, 150). Tabii ki, Evliya Çelebi'nin her şeye izah getirme çabasını anlayışla karşılamak gerekse de yer yer söz konusu olan bazı durum-

larda olduğu gibi bu konudaki açıklaması da tatmin edici olmaktan uzak olup gerçeğe bağdaşması söz konusu değildir.

Evliya Çelebi, Mısır'da Habeş Bürkesi isimli bir küçük havuzdan bahsederken, burasının subaşı defterinde kayıtlı olan zâniya-i nisvân sahib-isyanlara (fahişeler) ait olduğunu tahkik edip bildirir (X, 158). Ayrıca Nil suyunun atlara ve kadınlara faydalı oluşunu açıklamaktadır. Nitekim daha önceki ciltlerde Tuna nehrinin suyunun kadınların huylarına olumsuz tesirleri olduğunu dile getirdiğini nakletmiştik. Ancak burada ise Nil nehrinin kadınların huylarına faydalı olduğunu iddia etmektedir. Bize göre bu tür açıklamalar Bundan Evliya Çelebi'nin bir batıl inancı olarak değerlendirilmelidir. Onun şahsına bağlamasak da bu batıl inancın 17. yüzyıl'da söz konusu bölgede yaşayan halk topluluklarına ait olması da düşünülebilir (X, 186).

Evliyanın ilginç tespit ve aktarımlarından birisi de bel soğukluğu hastalığının tedavisi için öne sürdüğü iki alternatif çözüm önerisidir Buna göre belsoğukluğu rahatsızlığı olan bir kimse ya bir timsah ya da bir Habeş cariyeye bulursa bu sıkıntıdan kurtulabilir (X, 189).

Mısır'daki o dönemde yaşayan ev fahişelerinin aracı vasıtasıyla bu işi yaptıklarını kaydeder, hatta askerlerin emri altında bu işleri yapan kadınlar olduğunu, bunların subaşının defterinde kaydının olmayıp kaçak ve vergi ödmeden çalıştıklarını da ileri sürer (X, 204). Ona göre Mısırlılar Avrupalı erkekler gibi kadınlarına karşı Mısır azizinin karısı Züleyha'dan beri mağlup olup zevkü safa ve eğlenceye düşkündürler (X, 241). Avrupalı erkeklerin de Hazreti Meryem'den o güne kadar aynı şekilde kadınlara perestij etmeleriyle bu durumu irtibatlandırır.

Mısırlı kadınları iç donu giymemeleri sebebiyle tenkit eder, ayıplar. Mısır Kadınlarının arasında frengi hastalığının yaygın oluşunu zikretmekte ancak bunun kadınların eleştirisinin yanında, eşlerinin hassas olmayışlarına telmih olarak anlatılması ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Burada bir övünç olarak Anadolu kadınlarının içlerine dış elbiselerinden başka don giydiklerini söyleyerek durumu kıyaslamış olmaktadır (X, 274). Mısır'da da kadınların gündüz dışarı çıkma ihtimallerinin olmadığını ama acil ve önemli işleri olursa, bilinmeyen, köhne, arka sokaklardan gittiklerini, onun dışında ancak geceleri hizmetçileri ile akraba ziyaretlerine gittiklerini söyler. Onun ifadelerine göre İskenderiye Dimyat'taki kadınlar da bu şekildedir. O, Dimyat'ta Babül-lük ismindeki fuhuş-hanenin bulunmamasını sevinçle karşılar ve hüdaya hamd eder (X, 374). Buralarda gündüzleri dışarı çıkanın meşru bir mazareti yoksa (ölü arkasında teşyi, hamama gitmek vb. gibi) her kimin yakını olursa olsun derhal öldürüldüğünü de nakleder (X, 389).

Kadınların kötü huyları ve davranışları arasında sihir konusuna değinen Evliya, sihir ile uğraşıp erkekleri kendine benzeten kadınların katlinin vacip olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir (X, 421).

Sennare şehrinde ise kralın huzuruna kadınlar salona bitişik bir hücreden başvurup arzuhal eder. Yoksa burada da kadınların dışarıda dolaşmaları yasaktır (X, 460).

İnsanın beslenmesinin onun duygu dünyasını da etkilediği bir gerçektir. Evliya Çelebi'de Afrika bölgesinde verilen ziyafetlerde tattığı değişik lezzetlerdeki etlerin onu şişmanlattığını ve bazı şehvi duygularının kabarmasına yol açtığından söz eder. Bununla Evliya Çelebi, imalı bir biçimde de olsa bir kadınla beraber olma veya evlenme arzularının arttığını ifade eder. Fakat kendisinin direnç gösterip nefsinin kontrol altına alabildiğini de ekler (X, 491). Özellikle Afrika'daki sıcak iklim nedeniyle kıyafetleri açık seçik olan kadınların kendisini tahrik ettiği de ifadelerinden anlaşılmaktadır. Buradan Evliya Çelebi'nin ileri yaşına rağmen beslenme kültürünün de etkisiyle çevresinde gördüğü giyimleri açık seçik Afrikalı kadınlara karşı bir zaaf gösterdiği de söylenebilir.

Sonuç Yerine

Bu çalışmamızda ortaya konulmak istenen, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda yaşayan gerek müslüman gerekse Müslüman olmayan kadınlarla birlikte, Evliya Çelebi'nin elçilik heyetiyle birlikte bulunduğu Avusturya ve değişik münasebetlerle ziyaret ettiği İran'da yaşayan kadınlar hakkında derli toplu bilgi verebilmektir. Ayrıca Seyahatname'de Kadın konusu etrafında serdedilen doğrudan veya dolaylı anlatımlarda geçen bazı tespitlere işaret etmektir. Bütün bu çabalarla varılmak istenen XVII. yüzyılın nerdeyse tamamına yakın döneminde kadın'ın geldiği veya durduğu noktayı Seyahatname ışığında sergilemektir. Dönemin kadın algısının din, milliyet, coğrafya ve kültürel farklılıklara göre şekillendiği de bir vaka'dır. Yaptığımız inceleme sonucunda Osmanlı Coğrafyasında İstanbul, Edirne, Balkanlar, Orta Avrupa'nın büyükçe bir kısmında Kadın'ın birey olarak daha özgür olduğu varsayımına gidilebilir. Özellikle Doğu Anadolu, Kafkaslar ve hudud boylarındaki bazı serhat kalelerinde taassup derecesinde Kadınların haklarının daraltıldığı, hanesi veya kafesi arkasından dışarıya pek bırakılmadığını görmekteyiz. Bunun istisnaları olarak savaş, hac ziyareti, temizlik amacıyla hamamlara gidilmesine yer yer müsaade olunmuştur. Seyahatname'nin müellifinin hoşgörü ve izan sahibi olmakla beraber kadınlara yönelik sıkı ve baskıcı denilebilecek uygulamaları müsamahayla karşıladığını, benimsemekle kalmayıp teşvik eder bir tavır takındığını görmekteyiz. Fakat bu muhafazakâr tutum, Avrupa kadınları mevzubahs olunca gevşemekte veya alay-

cı bir ifadeyle geçiştirilmektedir. Aslında büyük resme bakıldığında Evliya Çelebi hakkında kadın düşmanı, yobaz, mutaassıp denilmesi zordur. Burada gayretkeşliği, namus telakkisi ve bu tarz ifadelerin dile getirilmesi eserinden bölümler ve pasajlar okuma imkânı bulduğu zevatın hoşnutluğunu kazanmak olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle kadın konusunda aşırı denilebilecek ifadelerin yer aldığı Diyarbakır, Bitlis, Dağistan, vb. yerlerdeki satırlar hem oradaki uygulamalarla hem de Evliya Çelebi'nin burada takındığı tavırla kısmen alakalıdır. Aslında her dönemde kötü gidişin sorumlularının arandığı bir gerçektir. Kadın hakkında yaygın bu yaklaşımı teyit eden satırları son tahlilde elden geçirip ayıklayamasının nedenlerinin birisi ilerlemiş yaşında geldiği Mısır'da tekrar mutasavvıf, dindar ve tutucu bir topluluk içinde oluşudur. Ders aldığı hocası Şabramellisi ve talebelerinin Evliya Çelebi'nin kınadığı Mısır kadınlarının hallerini olumlu bir şekilde aksettirmesini beklemek da abes olur. Bütün bu farklılıklar ve ayrıntıları göze alarak bütüncül bir yaklaşım elde edebilmek kolay değildir.

Çalışmanın bir diğer amacı, Evliya Çelebi'nin akıncı ve tatarlarla birlikte gittiği Avrupa ve bugünkü Rusya Federasyonu topraklarında yaşayan değişik milletlerin kadınlar hakkında verdiği bilgileri yakın dönemlerde orada bir şekilde bulunan seyyah, esir veya tüccardan olan kimselerin yazdıkları notlarla karşılaştırılırsa ortaya çıkar.

Çalışmamızda erkekten kadına doğru dıştanbakışla ilgili bir sürü detay ve ayrıntı mevcut olmakla birlikte Kaya Sultan üzerinden Saray kadınlarının iç hallerine vakıf olmaktayız. Osmanlı sınıflı bir toplum olmamakla beraber toplum katmanlarının üstündeki kadınların aralarında yaşananlar ve birbirlerine bakış açısını dışarıdan birisi olarak gösteren bir eser olarak Seyahatname sahasında eşizdir. Evliya Çelebi, havassın yanında halktan olan avamı da iyi gözlemlemektedir. Örnek olarak Evliya Çelebi'nin yakın bir dostunun Girit'te esir düşüp gayr-i Müslim birisiyle evlenen ve Hıristiyan olan Saime isimindeki kızı hakkındaki anlatılanlar oldukça ilginçtir. Girit'in fethi sırasında yapılan mücadeleler sırasında esir düşen genç kadının evlendiği Hıristiyan eşini, çocuğunun babasını kendi öz babasına ve İslam'a tercih edişini de kınamakla beraber hadiseyi olduğu gibi aksettirmekten geri kalmaz. (VIII, 267).

Müslüman erkeklerin, kadınlardan beklentileri ve ideal kadın tipi konusunda Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi oldukça ilginç ayrıntılar içermektedir. Fakat bu verilerden genel geçer hükümler çıkarmak ve kesin yargılara ulaşmak da kolay değildir. Bu konuda ihtiyatlı olmak da yarar vardır.

Zira Evliya Çelebi'nin dindar ve bekar bir kişi oluşu, şahsi olarak aile hayatından yoksun olduğu gibi seyahatlaeri nedeniyle ailesinden uzak kalışı ve zaten yaşlı olan sarayın kuyumcubaşısı Derviş Mehemed Zilli'nin vefatı ve İstanbul'dan sıklıkla uzaklara gidişi nedeniyle tecrübî bilgiler bakımından eksiktir. Evliya Çelebi'nin kendi ağzından mutaassıp, tutucu olmadığına dair

ifadelerine Seyahatnamesi'nde rastlamaktayız. Zira bizzat kendisi İstanbul'da ve Osmanlı Devletinin değişik coğrafyalarında büyük çoğunluğu erkeklerden oluşan şahıslarla karşılaşmış ve görüşmüştür. Adı geçen şahısların bazıları başta alkollü içki üzere değişik haramlarla iç içedirler. Evliya Çelebi, tanışmalar sayesinde İslam'a göre haram olan şeylerin bile asıllarını ve fasıllarını öğrenmiş ve bunları eserine yazmıştır. Özünde haram ve yasakları tasvip etmekle birlikte, yasakların pençesinde olup bunları rahatlıkla işleyebilen kişilerle birlikte aynı mekânı paylaşabilmektedir. Viyana'da Osmanlı barış elçilik heyetindekiler Kara Mehmet Paşa'nın uyarılarına rağmen Türk kafilesine Viyana'lı kadınlar gelerek bir arada oturmuşlardır. Nevi şahsına münhasır bir şahsiyet olan Evliya Çelebi'de zekâsının bir işareti olarak intikal kabiliyeti ve dikkatine de burada işaret etmek zorunludur. Ferdi planda Evliya Çelebi'nin, Müslüman kadınların yaşayışlarına ve haklarının genişletilmesi noktasında çağdaşlarından farklı bir görüşe sahip olmadığını söyleyebiliriz.

Eğer bu çalışma ileride bir geniş çalışmaya temel oluşturursa, en çok üzerinde durulması gereken noktalar şunlardır:

- Öncelikle Osmanlı topraklarında yaşayan farklı İslamî anlayışlara sahip toplulukların, kadın konusunda getirdiği bakış açısı ve bu bakış açısının kadınların giyim kuşamına ve yaşayışlarına etkisi ne boyutta ne olduğudur.

İslam öncesi ve İslam'dan sonra Arap toplumunda ortaya çıkan kadın algısı ve aileye bakışta olan değişiklik sonucunda İslam'ın ilk devirlerinde kadın-erkek ilişkilerindeki ilerleme hemen göze çarpar. Kadınların Seyahatname'de geçtiği üzere Afyon Karahisar'da diğer tabirle uyuşturucu müptelası olup afyon çekmeleri sadece bir edebi sanat uğruna yapılmış nükte diye geçip gitmemiz mi gerekiyor. Bu ve buna benzer alışkanlıkların Evliya Çelebi'de kelime oyunlarına kurban edilmiş nükte veya sanathı bir söyleyiş olup olmadığını takdir etmek zordur. Bu zararlı alışkanlıklara müptela oluşun doğruluğunu tespit ettikten sonra İslam anlayışındaki karşılığını iyi sorgulamamız ve ona göre çikarsamalar yapmamız mümkündür. Burada Dünya'nın değişik coğrafyalarında ortaya çıkan kadın-erkek ilişkilerinin temellenmesinde dinin, örfün, adet ve geleneklerin tesirlerinin neler olabileceği tartışmasına girmek gerekmektedir.

- Ayrım yapmaksızın kadınlara yaşadıkları bölgelerde verilen görevler, roller ve bugünkü toplumda bunların devamlılığı, tesir ve uzantıları da paralel olarak kontrol edilmelidir.

- Özellikle Çerkezler gibi Kafkasya kökenli milletlerdeki kadın telakkisi ve anlayışı Seyahatname ışığında geniş bir şekilde müstakil bir tema çerçevesinde incelenebilir. Seyahatname'nin ilgili ciltlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan halkların kadın konusundaki taassuplarının nereden kaynaklandığını araştırmak gerekmektedir.

Bu anlayışın bugün de devam edip etmediği hakkında bazı bilgi ve verilere Evliya Çelebi Seyahatnamesi aracılığıyla ulaşmak mümkündür. Eldeki bu mütevazı çalışma hacmi itibarıyla şu anda bu dönemi veya bütün Osmanlı tarihini kapsayacak bir tarzda iddialar taşıyan tespit ve hükümlerden uzaktır. Bu çalışmanın temel gayesi ileride yapılacak kadın, şehir tarihi ve güzel sanatların değişik kollarındaki çalışmalarda Evliya Çelebi Seyahatname'sinin göz ardı edilmemesini sağlamaktır. Elinizdeki bu mütevazı çalışma bu ve buna benzer konularda çalışanlara bir kılavuzluk yaparsa o zaman amacına ulaşmış demektir.

Kaynakça

- Abacı, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara, 2001.
- Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, İstanbul, 1994,
- Andreas Tietze; *Mustafa Ali Description of Cairo of 1599*, Forschungen zur islamischen Philologie und Kulturgeschichte Band V. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien 1975
- Babinger, F., *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927.
- Bayram, Mikail, *Bacıyan-ı Rum*, Konya, 1987.
- Baysun, M. Cavid, *Evliya Çelebi'ye ait notlar*, Türkiyat Mecmuası 12 (1955) 257-264.
- ....., "Evliya Çelebi". İslam Ansiklopedisi IV (1948) 400-412.
- Berkes, Niyazi (1973), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, Bilgi Yayinevi
- a. H. Boeschoten, *Evliya Çelebi in Diyarbekir*, The Relevant Section of the Seyahatname' Edited with Translation, Commetary and Introduction, Leiden ve New York, 1988.
- Buğday, Korkut, *Evliya Çelebis Reise in Mittelanatolien*. Leiden: Brill, 1996.
- Carım, Fuad, *Marco Polo ve İbn Batuta*, İstanbul, 1966.
- Cavit Baysun. *Evliya Çelebi'ye dair Notlar*, türkiyat Mecmuası, XII (1955), 257-64.
- Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 1996.
- Çandarlıoğlu, G. *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2003.
- Dankoff, Robert. *Evliya Çelebi in Bitlis*. Leiden: Brill, 1990.
- ....., *The Intimate Life of an Ottoman Statesman. Melek Ahmed Paşa <1588-1662> as portrayed in Evliya Çelebi's book of travels (Seyahat-name)*. Translation and Commentary by R. Dankoff with an historical introduction by Rhoads Murphey. Albany, New York: State University of New York Press, 1991.
- ....., *An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*. (Sources of Oriental Languages and Literatures 14). Harvard University, 1991.
- ....., *Evliya Çelebi seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, İstanbul, 2004.
- Doğan, İsmail, *Osmanlı Ailesi*, Ankara, 2001
- Doğramacı, Emel, *Türkiye'de Kadın Hakları*, Ankara, 1982.
- Donuk, A. "Çesitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *İstanbul Ü.Ed.F. Tarih Dergisi*, sayı 33, Mart1980/81, İstanbul, 1982, s.147-168.
- Ebulgazi B. Han, *Şecere-i Terakime* (Haz. M. Ergin), İstanbul,(Tarihsiz)

- Encyclopedia of Islam*, New Edition. Leiden: Brill, 1960-2003.
- Erdoğru, M. Akif, "Onaltıncı Yüzyılda Kayseri Ser'i Meclisi ve Kayserili Kadınlar", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*(10-11 Nisan 2003), Kayseri, 2003, s.187-195.
- Eren, Meşkure, *Evlîya Çelebi Seyahatname'si birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*. - İstanbul, 1960.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara, 1958
- ....., *Orhun Abideleri*, Ankara, 1989
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977.
- Erkılıç, Cafer, *Evlîya Çelebi*. - İstanbul, 1954.
- Evlîya Çelebi, *Seyahatname*, Robert, Dankoff; Seyit Ali Kahrman, Yücel Dağlı vd. (1996-2008); *Evlîya Çelebi Seyahatname'si Topkapı Sarayı Bağdat 304Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini I-X*, İstanbul,
- Faroqhi, Suraiya, *Pilgrims and Sultans. The Hajj under the Ottomans*, London 1992.
- ....., *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* (çev. E. Kılıç), İstanbul, 1988.
- Gerber, Haim. *Social and Economic Position of Women in the an Otoman City, Bursa, 1600-1700*", *IJMES*, cilt 12, 1980, s.231-244.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1970.
- ....., *Türk Uygarlığı Tarihi*, İstanbul, 1991.
- Gömeç, Saadettin, *Kök Türk Tarihi*, Ankara, 1999.
- Hezarfen, Ahmed, *17.-20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Esnaf*, İstanbul, 1999.
- Ian C. Dengler, *Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age*", *Women in the Muslim World* içinde, der. Lois Beck ve Nikki Keddie, Cambridge, Mass., 1978, ss. 229-44.
- İbn Cubayr, *Rihletü İbn Cubayr*, (Beirut 1400/1980).
- ....., *The Travels of Ibn Jubayr*, çev. R.C. Broadhurst, Londra, 1952.
- İnan, Abdülkadir, *Manas Destanı*, İstanbul, 1972.
- ....., *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986.
- İslam Ansiklopedisi İslam âlemi coğrafya, etnografya ve biyografya lugatı*. I-XIII, İstanbul, 1940-86.
- Işın, Ekrem, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul, 1995.
- İz, F. "Evlîya Çelebi ve Seyahatnamesi", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi VII (1979) 61-79.
- İzgi, Özkan, "İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1975, s.145-160.
- Jennings, R.C., "Women in Early 17th Century Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII, 1975, 1, s.53-114. .
- Kafesoğlu, İ., *Sultan Meliksah*, İstanbul, 1973
- ....., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1988.
- Kınalızade A. E., *Devlet ve Aile Ahlakı*, cilt I- II, İstanbul. Tarihsiz
- Kreiser, Klaus, *Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi*; ein Beitrag zur Kenntnis der Osmanischen Stadt. - Freiburg, 1975.
- Kreutel, R. F. "Neues zur Evliya Çelebi Forschung". *Der Islam* 48 (1972) pp. 269-298.
- ....., *Im Reiche des goldenen Apfels*. Graz, 1957.
- Kurnaz, Sefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, (1839-1923), Ankara, 1991.
- Kurt, Abdurrahman, *Osmanlı Ailesi* (1839-1876), Bursa, 1998.
- ....., "Osmanlı Toplumunda Poligami", *Osmanlı Ans.*, cilt V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.397-405.
- Laut, Jens-Peter, *Karte B IX 4 des TAVO: "Kleinasien im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi*. 2 Teile: Ost/West.
- ....., *Materialen zu Evliya Çelebi*. Wiesbaden, 1989.
- Lecker, Michael: *Muslims, Jews and Pagans*. Studies on Early Islamic Medina, Leiden 1995.

- L. Varthema. *The Travels of Ludoviço di Varthema*, der. John Winter Jones, Georges Percy Badger, Hakluyt Society, I. Series No. XXXII, New York, 1863.
- Mackay, P. A. *The manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi*, *Der Islam* 52 (1975) pp. 278-298.
- Mordtman, J. H. (, and H. W. Duda). "Ewliya Celebi".
- Nablusi, A. *El-hakike ve'l-mecaz fi'r-rihle ila bilâd eş-Şam ve'l-Mısr*, Kahire, 1986
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1983.
- ....., *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2001
- Ögel, B., *Türk Kültürünün Gelisme Çağları*, İstanbul, 1988.
- Öztuna, Yılmaz, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, I-III İstanbul , 1969-1976.
- ....., *Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Türkler*, İstanbul, 2004.
- Peçevi, İbrahim. *Tarih-i Peçevi*. I-II- İstanbul, 1283 (1866).
- Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971.
- Roux, Jean Paul, *Orta Asya (çev. L. Aslan)*, İstanbul, 2001
- ....., *99 Soruda İslamın Kadına Bakışı*, İstanbul 1997
- ....., "İslam'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri", *İslam'ın Işığında Kadın*, Ankara 1998, T.D.V. Kadın Kolları Konferans ve Panelleri: 1996-1997), s. 95-112.
- Şeker, Şemsettin, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Müsellâh Kadınların Rolü: Bacıyân-i Rûm*, *Kültür Dergisi (Osmanlı'da Kadın Özel Sayısı*, nr:16, Güz 2009, 64-67.
- Taeschner, F. *Die neue Stambuler Ausgabe von Evlija Tschelebis Reisewerk*, *Der Islam* 19 (1931) pp. 299-310.
- Tezcan, Nuran "Seyahatname'deki Ask Öyküsü: Bir Kaya Sultan Vardı!" *Kebikec*, sy. 21, İstanbul, 2006, s. 13-27.
- ....., "Ask Mesnevilerini Sövalye Askı Bağlamında Okumak," *Virgül*, sy. 99, 2006, s. 55-58.
- ....., "Seyahatname", *DİA*, XXXVIII, 2010, s. 16-17.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1969.
- Unat, N. Abadan, *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul, 1982.
- Üçok Bahriye, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, 1965.
- Ülkütasır, M. Ş., *Türk Toplumunda Kadının Yeri*, *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl 3, Mayıs 1967, s.46-49.

The Observational Researches of Evliya Celebi Among the Women of the 17th Century

Yrd. Doç. Dr. Nurettin Gemicı

Abstract

In our Paper with the title "The Observational Researches of Evliya Celebi Among the Women of the 17th Century", we tried to analyze the women of this era in different categories. In this case the statements about the neighboring country of Iran have a relevance. In our Paper with the title " The Observational Researches of Evliya Celebi Among the Women of the 17th Century", we tried to analyze the women of this era in different categories. In this case the statements about the neighboring country of Iran have a relevance. It is important to note that the women of the 17th century, including the whole century, and the approach to the women within the Ottoman community and the role they played by political disputes, was just as important as the political incidents. This included their beliefs, education, and work in arts and culture. It is important to evaluate the daily life and affairs of Muslim and Non-Muslim women, and the different views of relationship between men and women.

Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar

Yrd. Doç. Dr. Nurettin Gemici

Özet

“Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınları” isimli çalışmamızda devrin kadınları değişik kategoriler altında incelemeye çalışıldı. Bu arada yakın ülkelerden İran'dan bahseden satırlar da önem arz etmektedir. Bu nedenle seyahatnamenin tamamı taranmış ve Evliya Çelebi'nin gezdiği yerlerde haklarında bilgi verdiği kadınların güzellikleri, giyimleri, davranışları, tesettür anlayışları ve gündelik faaliyetleri bir bütün olarak alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Evliya'nın gerek Osmanlı gerekse Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde dışındaki Müslüman ve gayrimüslim tebaadan olan kadınlar hakkındaki tespitleri de gösterilmiştir. Bu arada Evliya Çelebi'nin, Osmanlı Devletinin Nemçe'ye elçi olarak gönderdiği heyette yer alması nedeniyle Avrupalı kadınları daha da yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu bölümde sadece onun bu seyahat sırasında tanıdığı Avrupalı kadınlar yer almaz. Yine kendisinin Osmanlı akıncılarına katılarak değişik bölgelerdeki yağmalarda rastladığı ve tanıdığı kadınlarla ilgili tespitleri de orijinaldir. Evliya Çelebi'nin seyahat ettiği bizce meçhul olan önemli bir bölge de Osmanlı hâkimiyetine bağlı bir vassallık olan Kırım'dır. Buralara olan seyahati esnasında tanıma fırsatı bulduğu Kalmuk, Çerkez, Moskof, Rus, Kazak ve diğer milletlerdeki kadınlardan ve oralarda toplum içindeki statülerinden bahseden satırlara genişçe izahat verdiği İran izlenimleri de eklenebilir. 17. yüzyılın tamamında veya öncesinde Osmanlı toplumunda kadına olan yaklaşım, kadınlarla ilgili inanışlar, kadınların eğitim, kültür ve sanat sahalarında ortaya koydukları eserler, siyasi çekişmelerde aldıkları roller de siyasi olaylar kadar önemlidir. Yine Müslüman veya gayrimüslim kadınların günlük hayatta yapa geldikleri işler ve kadın-erkek ilişkilerindeki farklı anlayışları da değerlendirmekte yarar vardır.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Mersin

Ejder Okumuş
Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Giriş

Seyahatnameler, bilhassa tarih, sosyoloji, etnoloji ve coğrafya gibi bilimlerin alanındaki araştırmalar için paha biçilmez eserlerdir. Gezilen yerlerin tarihi, sanatsal, sosyo-kültürel, ekonomik, etnolojik, coğrafi, dinî ve siyasal yönleriyle ilgili çok önemli bilgiler veren bu kaynaklar, özellikle tarihin ve sosyal hayatın çoğu kimseye gizli kalan yönlerini ifşa etmeleri bakımından kıymetli hazinelerdir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si, bu hazineler arasında en başta gelenlerdendir.

Sarayda kuyumcubaşı olan Derviş Mehmet Zillî'nin oğlu Evliya Çelebi¹ (1611-1682?), *Seyahatname*'yi zamanına göre kolay anlaşılabilir bir dille yazmıştır. Ahmet Mithat'ın (1314-a: kef) "Ne açık bir lisan ile yazılmış? ..." diyerek anlaşılabilirliğini belirttiği bu dil, akıcı, sürükleyici ve yer yer eğlencelidir. Bu üslubuyla Evliya Çelebi, nâm-ı diğer Evliyâ-yi bîriyâ² sanki karşınızda sizinle konuşuyormuşçasına konuları canlı bir biçimde sunmaktadır; gördüklerini ve duyduklarını yazıp anlatırken adeta olayların içindeymiş gibi canlı bir üslup kullanır. Halkın anlattığı bazı olağanüstü şeyleri, sorgular gibi yapar, anlatanlara sorular sorar, hatta bazen anlattıklarının doğru olup olmadığını test etmek ister ve test de eder. Son çözümlemede denilebilir ki seyyahımız yaklaşık

1 *Seyahatname* yazarının aslen Kütahyalı olan ailesi, fetihten sonra İstanbul'a yerleşmiştir. 1020/1611'de İstanbul'da dünyaya gelen ve "doğduğunda kulağına ilk Ezan-ı Muhammedi Şeyhülislam Sun'ullah Efendi tarafından okunan" Evliya Çelebi (1314-a: 361), hiç evlenmemiştir. Sarayla ilişkileri erken yaşlarda başlar. Hafızdır, sesi güzeldir, musikişinastır. Seyahat etmek ve gezilerini kitaplaştırmak, belki de onun en önemli özelliği ve zevkidir (Evliya Çelebi, 1314-a: 27-33). Gezilerinin en güzel ve en anlamlı ürünü olarak da *Seyahatname* gibi boşluğu başka bir şeyle doldurulamayacak şahane bir eseri bize bırakmıştır.

2 Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin çeşitli yerlerinde (Örneğin; 1314-a: 361; 1314-b: 3; 2001: 9) kendisini bu isimle zikreder.

50 yıllık bir seyahat serüveniyle Osmanlı sınırlar içindeki coğrafyanın adeta her yanını ve komşu ülkeleri gezmiş ve gördüğü yerlerde yaptığı gözlemleri, görece orta açıklıkta bir dille, ilgi çekici bir üslupla ve yorumlar katarak *Seyahatname*'sinde yazmış ve böylece sonraki kuşaklara çok önemli bir bilgi kaynağı bırakmıştır (Okumuş, 2008-a; İz, 1989: 1).³

Hep seyahatler yapmayı arzu eden ve bu arzusunu rüyasına taşıyarak rüyasında Hz. Peygamber'e "Şefaata ya Rasulallah" diyeceğine "Seyahat ya Rasulallah" diyerek⁴ gezi macerasını başlatan Osmanlı seyyahı, gezmekle ye-

3 "Her şeyi merak eden, gezip gördüğü yerlerdeki her sınıf halkla haşır-neşir olan, her konuya, her olaya büyük bir saflık ve içtenlikle yaklaşan gezginimizin, kolaylıkla doldurduğu sahifelere bütün duygu ve düşüncelerini katksız bir coşku ile aktarabilmesi, onun üslûbuna çok değişik bir hava vermiştir" (İz, 1989: 11).

4 Evliya Çelebi, seyahat isteğini ve rüyasını *Seyahatname*'nin birinci cildinin girişinde (1314-a: 27-33) ayrıntılı olarak anlatmakta ve ikinci cildinin dibâcesinde (1314-b: 4) ise ona kısaca işaret etmektedir. Evliya Çelebi, rüyası ile seyyahlık öyküsünü kendi diliyle şöyle anlatmaktadır:

Şî'r:

Tebâreke men ecere'l-umûre bi-hükmihi
Kemâ şâ'e lâ-zulmen erâdü velâ hazmeâ.

Ve ba'de du'â ve hayr-ı sena ol zıllu'llâh-i rûy-i zemin, nizâm-ı intizâm-ı 'arzu olan es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân Gazi Murâd Hân-ı Râbî' ibnü's-Sultân Ahmed Hân ibnü's-Sultân Muhammed Hân ibnü's-Sultân Murâd Hân-ı Sâlis ibnü's-Sultân Selim Hân-ı Sâni ibnü's-Sultân Süleyman Hân b. Selim Hân-ı Evvel b. Bâyezid Hân-ı Sâni b. Ebü'l-feth Sultân Muhammed-i Sâni *rahmetullahi 'aleyhim ecmaîn* {üzerlerine olsun}. Amma bu müsveddâtımıza şükrü' itdiğimiz mahalde hıdmeti şerifiyle şeref-yâb olduğumuz pâdişâh-ı cem-cenâb fâtih-i Bağdâd-ı Behişt-âbâd Sultân Murâd Hân Gazi *tâbe serâhut* ğark-ı garik-i rahmet ola. Anların zamân-ı saltanatlarında Hicret-i Nebevî'nin sene 1041 târihinde piyadece Belde-i Tayyibe ya'nî Mahmiye-i Kostantiniyye etraflarında olan kurrâ ve kaşabâtları ve nice bin hadîka ve gül gülistânlı bâğ-ı iremleri seyr [ve] temaşa iderek hâtıra seyâhat-ı kübrâ arzuları huttur idüp aya peder ve mâder ve üstâd [ve] birader kahırlarından et» nice halâs olup cihân-geşt olurum diyü her ân Cenâb-ı Bârî'den "Dünyâda sıhhat-i beden, seyâhat-i tam, âhr nefesde imân" recâsında idim. Ve dâ'imâ dervîş-i dil-rîşân ile hüsn-i ülfet idüp şeref-i sohbetleri ile müşerref olup, ekâlim-i seb'anın ve çâr-güşe rüy-i zeminin evsâfın istimâ' itdikde can [u] gönülden seyâhate tâlib [ve] râğib olup âyâ 'âlemi temaşa idüp "Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [ve] Şam'a ve Mekke ve Medine'ye varup ol Mefhar-i Mevcudat hazretlerinin Ravza-i Mutahharası'nı yüz sürmek müyesser ola mı?" diyü zar ü giryân ve serseri ve nâlân olurum. Hikmet-i Huda sebeb-i seyâhat ve geşt [ü] güzâr-ı vilâyet olan mahlaş-ı haklr-i fakir ve dâ'i-i keşîrû't-taksîni seyyâh-ı 'âlem, ve nedim-i âdem, Evliyâ-yı bî-riyâ b. Dervîş Muhammed Zilli dâ'imâ ed'îye-i me'sûre-i istihareye tâlib ve müdâvim ve esniye-i mevfûre-i müşerrefeye râğib ve mülâzım olup Hikmet-i Rabbani ve hidâyet-i Yezdânî, sûre-i kerîm-i Furkâniyye ve âyât-i 'azîme-i Kur'anîyye berekâtiyle dil-i çeşm-i 'allî Cenâb-ı Hazret-i Celil tarafından istimdad taleb idüp maskut-ı re'isimiz olan İslâmbol'da künc-i mih-nethânemizde girde-bâliş-i nâliş üze hâb-ı murâd yasadanup biîl kırk muharreminin leyle-i 'aşuresi idi kim bu hakir beyne'n-nevm ve 'ı-yakazada iken görürümki Yemiş iskelesi kurbında Ahi Çelebi câmi'i nâm camî' kim helâl-i zülâl mâl ile inşâ olunmuş bir müstecâbü'd-da' ve câmi-i 'atfîkdir. Menâmımda hakir kendümi ol camî'de gördüm. Derhâl camî'in kapısı küşâde olup pür-silâh 'asker ile câmi-i münevverin içi nür-ı münevver-i cemâ'at-i keşîreyle mâlâ-mâl olup şalât-ı fecrin sünnetin edfi idüp salâvât-ı şerîfeye meşgul oldılar. Meğr hakir minber dibinde sakin olup bu münevver veh-i hasenli cemâ'at-ı temaşa itmede hayran oldum. Hemân cenbimde olan cana nazar idüp "Benim sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdir, ism-i şerîfiniz bize ihsan buyurunuz" didim. (7a) Anlar eyitdi "Aşere-i Mübeşşere'den kemankeşlerin pîri Sa'd Vakkas'ım" didikde dest-i şerîfin büs itdim. "Ya sultânım, bu sağ cânibde nura müstağrak olmuş cemâ'at-ı mahbûb kimlerdir" didim "Anlar cümle ervâh-ı enbiyâdır. Ve gerü safda cümle ervâh-ı evliya ve eşfiyâdır ve bunlar ervâh-ı sahebe-i kiram ve muhacirin, ensâr ve erbâb-ı şuffa ve şehidân-ı deşt-i Kerbelâ ve aşîkâdır. Ve bu mihrabın

sağındaki Hazret-i Ebâ Bekr ve Hazret-i 'Ömer'dir. Ve mihrabın solunda Hazret-i 'Osman ve Hazret-i 'Ali'dir. Ve mihrâb önindeki külâhlıca âdem Hazret-i Risâlet'in dünyâ ve âhuret karındaşı Hazret-i Veysel Karânî'dir. Ve camî'in solunda divâr dibinde siyah çerde âdem senin pirin Hazret'in mü'ezzini Bilâl-i Habeşî'dir. Ve bu ayağ üzere cemâ'ati saf saf bozan ve düzen kasırû'î-kâme âdem 'Amr-i Âyyâr Zamîrdir. İşte bu 'alem ile gelen 'askerki kızıl kanlı esbaba müstağrak olmuşlar Hazret-i Hamza-i ba-saia ve cemî'î ervâh-ı şühedadır diyü cümle camî içindeki cemâ'atı birer birer bu hakire gösterüp her kankısına nazarım ta'alluk itdi ise dest-ber-sine idüp nazar aşinalığı idüp taze can buldum. "Yâ sultanım bu cemâ'atin hu camî'de cem' olmalarının aslı nedir" didim. Azak câniblerinde cuyûş-ı muvahhidinden Tatar-ı sabâ-refâtâr "askeri muztâribü'l-hâl olmağla Hazret'in himayesinde olan bu İslambol'a gelüp andan Talar Han'a imdâda gideriz; şimdi Hazret-i Risalet dahi İmam Hasan ve imam Hüseyin ve on iki imâmlar ile ve bizden gayrı Aşere-i Mübeşşere ile gelüp sabah namazının sünnetin eda idüp sana kamet eyle diyü işaret buyururlar; sen dahi savt-ı a'la ile ikamet-ı tekbir idüp ba'de's-selam *Âyetü'l-kürsî'yi* tilâvet eyle, Bilâl *Sübhanallah* desin, sen *Elhamdü'llah*, Bilâl *Allâhü ekber* desin, sen *amin* de. Ve cümle cemâ'at 'ale'l-umüm tevhid ideriz. Ba'dehi sen *Ve sallî âlâ cemî'ül-enbiyâ-i ve'l-mürselin ve'l-hamdü'llâhi rabbi'l-alemin* diyüp kalk, neman mihrâbda Hazret-i Risâlet otururken dest-i şerifin bûs idüp "Şefâ'at yâ Resülü'llâh" diyüp recâ eyle" diyü Sa'd Vakkaşyanımda oturup cümle ta'lim eyledi. Anı gördüm, camî kapusından bir nür-ı mübin berk (201 urup camî' içi nur iken nürüm 'ala nur olunca cümle Şahabe-i Kiram [ve] ervâh-ı enbiyâ ve evliya ayağ üzere hazır durdular. Sa'âdetle Hazret-i Risâlet yeşil 'alemi dibinde, yüzünde nikahıyla, elinde 'aşâsıyla, belinde kılıçıyla, sağında İmâm Hasan ve solunda İmâm Hüseyin ile zahir olunca mübarek sağ pây-i şeriflerin camî'-i münevver içre *b'ism-i ilâh* ile koyup mübarek vech-i şerifinden burka'n küşâde kılup "*Esselamü 'aleyk ya ümmeti*" buyurdular. Cümle Huzzâr-ı meclis "*Ve 'aleyküm es-selam yâ Resüle'llâh ve ya Seyyide'l-ümem*" diyü selâm aldılar. Hemân Hazret (25) mihraba geçüp iki rek'at sünnet-i fecri eda idüp hakire bûs idüp ve vücuduma bir lertzân vâki' oldu. Amma Hazret'in cemî'-i eşkâline nazar eyledim. Hilye-i Hâkânî'de tahrîr olunduğu üzere idi. Ve yüzünde burka'ı al şal idi. Ve destâr-ı şerifi on iki kolanlı beyaz şaş idi. Ve hırka-i şerifleri şaruya mayii deve yününden idi. Ve gerdeninde aşfaru'1-levn sof şalı var idi. Ve pây-i sa'âdetlerinde sarı çizmeleri var idi. Ve ser-i sa'âdetleri destan üzere bir misvak sokulmuş ot» idi. Ba'de's-selâm sağ cânibde hakire nazar idüp mübarek yed-i yümnâları ile zânü-yı şerifine urup hakire hitaben kamet eyle didiler, hemân hakir Sa'd Vakkâş'ın ta'limine göre derhâl makâm-ı Segâh'da *Allâhünme sallî âlâ seyyidînâ Muhammedin ve 'âlâ âl-i Muhammed ve setlim 'aleyh* diyü kamet idüp tekbir itdim'. Hazret dahi makâm-ı Segâh'da savt-ı hazin ile Fâtiha-i şerifi tilâvet idüp zamm-ı süre, süre-i Sâd-ı şerifden ve "Davud'a Süleyman'ı bahsettik; o ne güzel bir kuldu. Doğrusu o dâima Allah'a yönelirdi".(Sa'd, 30) asr-ı şerifin tilâvet idüp cümle cemâ'at sâmi'nden olup Hazret imamet itdi. Ba'de's-selâm hakir *Ayeti'l-kürsî*. Bilâl *Sübhanallâh*: hakir *Elhamdü'di'llâh* ve Bilâl *Allâhü ekber* diyüp Bilâl-i Habeşî ile müselsel müezzinlik hizmetinde olup ba'de'd-du'â bir tevhid-i sultânı olmuştur kim 'aşk-ı ilâhi ile mest [ü] medhûş olup güya hâbdan bidâr idim. Hulâşa-i menâm Sa'd Vakkas ta'limiyle edâ-yı hıdmeti tamâm idüp Hazret-i Risâlet mihrâbda savt muhrık ile 'Uzzâl makamında bi *Yasin-i şerif* ve üç süre-i *Izaicâ'e* ve süre-i mu'avvizevleri bi't-tanıâm tilâvet idüp Bilâl Fatiha diyüp Hazret mihrâbda ayağ üzere dururken hemân Sa'd Vakkas hazretleri destinden yapışup huzür-ı Hazret'e götürüp "Aşık-ı sâdıkın ve ümmet-i müştâkın Evliyâ kulan şefâ'atin recâ ider" diyüp Hazret'e götürüp "mübarek dest-i şeriflerin bûs eyle" deyince bükâ-âlüd olup mübarek dest-i şerifine küstâhâne leb urup mehabetinden "Şefâ'at yâ Resülü'llâh" diyecek mahalde hemân "Seyahat yâ Resülü'llâh" dimişim. Hemân Hazret tebessüm idüp "Şefâ'ati ve seyahati ve ziyareti ve Allâhümme yessir bi's-sihhati ve's-selâme" diyüp Fatiha didiler. Cümle sahâbe-i kiram Fatiha tilâvet idüp cümle huzzâr-ı meclisin dest-i şeriflerin bûs iderdim. Ve her birinin hayır du'âsın alup giderdim. Kiminin dest-i şerifi müşk gibi, kimi 'amber ve kimi sümbül ve kimi gül ve kimi reyhan ve kimi zaymîrân ve kimi benefsec, kimi karanfil gibi kokardı. Amma bizzat rayiha-i Hazret-i Resul za'ferân-ı verd-i handan gibi kokardı. Ve mübarek sağ elin bûs itdüğümde güya pembe-misâl kemiksiz bir dest-i şerif idi. Amma sâ'ir enbiyânın dest-i şerifleri ayva râyihası kokardı. Hazret-i Ebâ Bekr-i Şiddîk'in dest-i şerifleri kavun gibi şemm olunurdu. Hazret-i 'Ömer ke-râyihati'l-amber gibi idi. Hazret-i 'Osman benefsec gibi râyihası var idi. Hazret-i 'Ali ke-râyihâ-i yâsemen idi. İmam Hasan karanfil gibi İmâm Hüseyin verd-i ebyaz gibi kokardı. *Rıdvânü'llâhi Te'alâ 'aleyhim ecma'in*. Bu hâl üzere cemî'-i huzzâr-ı meclisin dest-i şeriflerin bûs idüp yine Hazret-i Risâlet bir fatiha diyüp cümle ashâb-ı güzîn savt-ı â'lâ ile seb'ül-mesânîyi tilâvet idüp hemân Hazret-i Risâlet-penâh mihrâbdan "*Esselamü 'aleyküm eyâ ihvanün*" diyüp camî'den taşra revüne olunca cümle sahâbe-i kiram hakire günâ-gün hayır du'â ve iltiyâm ildiler. Ve camî'den çıkup gittiler. Hemân Sa'd Vakkas hazretleri

tinmez, gezip gördüklerini yazar ve anlatır.⁵

Seyyahımız “abd-i fakîr u hakîr u pür taksîr Evliyâ-yı bîriyâ (2005-b: 1 vd.), *Seyahatname*’sinde aktüaliteyi ele alır, ama ele aldığı güncel olmayan konuları da güncelle ilişkilendirmeye, bir bakıma güncelleştirmeye ayrı bir önem verir. Geçmiş, şimdi ve geleceği öylesine bir iç içelik içinde ele alır ki sizin dışınızda olan olayları veya nesneleri sizinle bir şekilde bağlantılandırır (Okumuş, 2008-a). *Seyahatname*’nin Türk edebiyatının en güzel nesir örneklerinden ve kültür tarihimizin en değerli ve orijinal hazinelerinden biri olduğuna kuşku yoktur (İz, 1989: 1).

Evliya Çelebi’nin söz hazinesi, olağanüstü derecede zengindir. Bundan dolayı Türk edebiyatında onunla boy ölçüşebilecek başka yazar bulmak zordur. “Hemen her meslek ve sanata ait, bugün başka kaynaklardan kolaylıkla sağlanamayan, binlerce teknik terim dışında, gezdiği yerlerden derlenmiş çok sa-

belinden sadağın çıkartıp hakirin beline kuşadup tekbîr idüp “Yürü; sehm ü kavş ile gaza eyle ve Allah’ın hıfz-ı emânında ol ve müjde olsun sana bu meclisde ne kadar ervah ile göüşüb dest-i şeriflerin bûs itdinse cümlesini ziyaret etmek müyesser olup seyyâh-ı âlem ve ferid-i adem olursun. Amma geşt [ü] gûzâr itdiğim memâlik-i mahrusaları kılâ’-ı büldânları ve âsâr-ı ‘acibe ve garibeleri ve her diyarın memdûhât, sanayi’ât, me’külât ve meşrubatını ve ‘arz-ı beledi ve tûl-ı nehârların tahrir idüp bu sevr-i garibe ile ve benim silâhımla amel edüp dünyâ ve âhiret oğlum ol, tarik-ı hakk-ı elden koma, ğıll u ğışdan beri ol, nân u nemek hakkın gözle, yâr-ı sadık ol yaramazlarla yâr olma, iyilerden iyilik öğren” diyü va’z u bendler idüp ve alnım bûs idüp Ahi Çelebi cami’inden taşra çıkup gıtdiler. Hakir mebhut olup hab-ı râhatdan bidar olup ‘Aya bu benim vâki’am mıdır, yohsa vâki’-i halim midir, yohsa rü’ya-yı salihim midir” diyü guna-gün tefekkür ile inşirâh-ı sadr. zevk-i derûna na’îl oldum. Ba’dehü ‘ale’s-sabah pak abdest alıp salât-i fecri eda idüp İslâmbol’dan Kasım Paşa’ya ‘ubur idüp mu’abbir İbrahim Efendi’ye rüyamız ta’bir itdirüp “Cihân-ârâ ve âlem-geşt seyyah-ı âlem olup hüsn-i hatimeyle işin itinâm bulup Hazret’in şefa’ati ile dâhil-i huld-i berin olursun” diyü tebşir idüp el-fâtiha didi. Andan Kasımpaşa Mevlevihânesi Şeyhi Abdullah Dede’ye varp dest-i şeriflerin bûs idüp vâki’amı anlara dahi ta’bir itirdim. “On iki imâmın destin bûs itmişsin, dünyâda hümâm olursun, ‘Aşere-i mübeşşere ellerin öpmişsin, dâhil-i cenan olursun, sen çâr-yâr-i güzünin yed-i mübareklerin bûs itmişsin, dünyâda cemi’-i pâdişâhların şeref-i sohbetleri ile müşerref olup nedim-i hasları olursun. Ola kim Hazret-i Rısaletin cemâlin görüp dest-i şeriflerin takbil idüp hayr du’asın almışsin sa’adet-i dâreyne vâsıl olursun. Ve Sa’d Vakkâs’ın nasihatı üzre ibtida bizim İslambolcığazımızı (8a) tahrir itmeğe bezl-i himmet idüp var maktûrûn sarf eyle, “el-mukadder kâyi” fehvasınca saha dahi takdir olan nasibin elbette gelür diyü yedi cild tevarih-i kütüb-i mu’teber-i nefise ihsan idüp yürü işin rast gele, el-fâtiha diyüp du’â-yı haydari ile behremend olduk. Ba’dehü hakir-i fakir anca hâne-i bi-minnetimiz olan savma’amız küncinde gencine kitaba malik olup ba’zı tevârihat tetebbu’ iderek maskat-ı re’simiz olan hasret-i mülük ve limân-ı bahr-ı fülûk olan vilâyet-i Makedon’un hısn-ı hasini ve sedd-i metini olan İslâmbol’un tahrirâtına sürü’ eyledik.

Hamd-i bîhadd ü sipâs ve senâ-yı bî-’add ü bîkyâs

Ol perverdigâr-ı âlemin üzerine olsun kim hitâb-ı kün ile bu (1996: 9-11).

- 5 Necib Asım (1314-a: cim-dâl), bu konuda şöyle der: “Çok yaşayanız mı bilir, çok gezenimiz mi?” sualine “çok gezen” cevabını veren Osmanlılar içinde çok çok gezenler çokca görülmüş ise de gördüklerini yazan az görülmüştür: Zira şu sayub dökdüğümüz eserler meyanındaki sefaretnameler birer memuriyet-i resmîyeye mebni olub tercümeler de kendi mahsulümüz demek olmadığından sırf Osmanlı seyahatnamelerinin adedi pek de onu geçmez. Fakat hangi millete mensup olsa cidden medar-i iftihar olacak bir seyyah-i Osmanî vardır ki o da namını sernâme-i mekâl edindiğimiz Evliya Çelebi Hazretleridir.”

yıda halk deyimleri ve folklor malzemesi bu hazinenin sadece göze çarpan bir bölümünü oluşturur. Onyedinci yüzyıl Osmanlı hayatı için tükenmez bir kaynak niteliğinde olan *Seyahatname*'de sarayı, ordusu, çarşısı ve bütün anıtları ile Başkent'in, uçsuz bucaksız imparatorluğun, komşu ülkelerin, toplum katlarından her birinin, yüzlerce devlet ve idare adamı, bilgin, şair, ermiş, oyuncu vb. nin, sayısız meslek ve sanat mensubunun gözalıcı panoraması, çok değişik, canlı, sürükleyici, zaman zaman şaşırtıcı bir anlatıyla göz önüne serilir. Ayrıca başka kaynaklarda kolay kolay rastlanmayacak türden öykü ve gözlemlerle de *Seyahatname*'de sık sık karşılaşılır. Bütün bu özellikler, Evliya Çelebi'yi yalnız çağının değil bütün Türk edebiyatının en önde gelen nesir ustaları arasında saymağa yeter." (İz, 1989: 11).

Belirtmek gerekir ki Seyyah-ı âlem Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de verdiği bilgilerin tarihsel kriterler açısından doğru olup olmadığı bu çalışma için birinci derecede önemli değildir. Elbette *Seyahatname*'nin bilimsel değeri hakkında bazı şeyler söylenebilir; ona eleştirel olarak bakılabilir ve ondaki bazı bilgilerin gerçeği yansıtmadığı veya abartılı olarak verildiği ya da onun bazı olağanüstü olayları, mitleri vs. bolca ve inanarak naklettiği belirtilebilir.⁶ Bu çalışma için birinci derecede önemli olan, Seyyah'ın, özellikle de sosyal, kültürel ve dinî alanda yaptığı gözlem ve incelemeleri büyük bir ustalikle kaleme alıp aktarması ve yorumlamasıdır. Esasen Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinin gerçek önemi de burada yatmaktadır (Okumus, 2008-a).

Tamamı 10 cilt olan eserini fasıllar veya konusuna göre çeşitli başlıklar halinde düzenleyen ve her bir başlık altında farklı bir konuyu ele alan gezginimiz, gezi edebiyatı ve kültür tarihimiz açısından son derece önemli bir kaynak olma özelliği taşıyan *Seyahatname*'de çok önemli konulara yer verir. Bunlar arasında hikayeler, menkıbeler, rivayetler, temsiller, türküler, mani, halk şiirleri, mitoloji, masal, ağız farklılıkları, halk oyunları, giyim-kuşam, eğlence, komşuluk ilişkileri, ekonomik durum, idarî yapı, inançlar, yaşam biçimleri, adetler, toplumsal yapı, sanat ve zanaatler, zevkler, nüfus, dil, etnik yapı vs. sayılabilir. Bunlara ek olarak gördüğü yerlerin fizikî yapısından, örneğin evlerinden, camilerinden, mescidlerinden, çeşmelerinden, kiliselerinden, manastırlarından, havralarından, hanlarından, saraylarından, konaklarından,

6 Denilebilir ki, Evliya'nın eserinde yer yer abartılı ve süslemeli anlatımlar mevcuttur. Ayrıca kimi zaman verdiği bilgilerin, görüp de elde ettiği veya gözlemediği hususlara dayanmadığı da ileri sürülebilir. Verdiği matematiksel bilgilerin bazılarının doğruluğu konusunda şüpheler bulunabilir. Onun halk inançlarını fazla öne çıkardığından söz edilebilir. Fakat bütün bunlar, *Seyahatname*'nin bugün bizim açımızdan önemini ortadan kaldırmaz. Yapılması gereken çeşitli bilim dalları açısından eserin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve varsa yanlışlıkların ortaya konmasıdır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Evliya Çelebi'nin nadide eserinde verdiği bilgiler, çeşitli dayanak ve kaynaklara dayanmaktadır (İz, 1989: 1-2). Bu bağlamda öncelikle kendi gördüğü, işittiği hususlar, gözlemleriyle elde ettiği bilgiler zikredilebilir. Ayrıca hayal gücü, görgü tanıklarından duyup öğrendikleri, din, tarihsel, coğrafi, biyografik vb. yazılı bazı kaynaklar, en önemli bilgi kaynakları olarak tespit edilebilir.

hamamlarından, kulelerinden, kalelerinden, surlarından, yollarından vs. de söz eder (Okumuş, 2008-a). Şunu da eklemek gerekir ki Evliya Çelebi, gördüklerini anlatır ve yorumlarken sıklıkla ayet ve hadisler getirmeye ayrı bir önem verir. Evliya Çelebi, ayrıca gördüğü yerler hakkında bilgi verirken oralar hakkında daha önce yazılı kaynaklarda gördüğü bilgilere de başvurmayı ihmal etmez. Ele aldığı hususlara bakılacak olursa, Evliya Çelebi, toplumsal tarih açısından çok önemli bilgi ve belgeler bırakmıştır.

Evliya Çelebi, görüp gezdiği yerlerde dostlar edinmeye özel bir önem verir. Önemli kişileri ziyaret eder, onlarla tanışır. Gezerken ve notlarını alırken tanıştığı ve ilişki kurduğu insanlarla bir tür röportaj yapar, onların bilgilerini değerlendirmeye alır. Bu durumu *Seyahatname*'nin pek çok yerinden anlamak mümkündür.

Her ne kadar devlet memuru olsa da aslında asıl mesleği seyyahlık olan Evliya-yı Seyyah, diğer pek çok yer gibi Mersin ve çevresini de görüp gezmiş ve gezdiği diğer yerler hakkında yazarken izlediği yöntemi Mersin ve çevresine de uyarlamış; oraların tarihi ve sosyo-kültürel özellikleri hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin en önemli ve en hassas dönemlerinden 17. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi (1999-b: 7-55 vd.), Mersin ve çevresini dört veya beş kez görmüştür. Öncelikle 1058 (1648) yılının Şaban ayının sonunda Üsküdar'dan Şam'a gidiş ve dönüşünde ayrı ayrı ve aynı yıl bu seyahatinden kısa bir süre sonra tekrar Şam'a giderken Mersin'in bazı yerlerini de az da olsa içine alacak şekilde Adana ve civarından geçmiştir. Bu son Şam yolculuğundan dönüşte aynı güzergahı kullanmamış, Urfa, Maraş ve Kayseri üzerinden yolculuğunu sürdürmüştür. Evliya Çelebi, sonuçta bu yolculukları esnasında bugünkü Mersin civarını görmüş ve gördüğü yerlerin bazı yönlerini anlatmıştır. Fakat Seyyahımız, Mersin ve çevresini asıl 1082 (1671) yılında gezip görmüş ve bu gezisinde gördüğü yerleri görece daha ayrıntılı olarak ele almıştır. Evliya Çelebi'nin, *Seyahatname*'nin dokuzuncu cildinde belirttiği üzere Mersin ve civarına bu gelişi, 1082 Muharremi'nin 12. günü, yani Aşûre gününde Mekke ve Medine yolculuğuna çıkmasıyla gerçekleşmiştir (2005-a: 6-8). Evliya Çelebi (2005-a: 150-171 vd.), bu yolculuğunda, ana çizgileriyle söylemek istersek, Alaiyye (Alanya), Selinti, Mamuriyye (Anamur), Ermenak, Mut, Zeynî Şerif, Silifke, Aklıman, Karataş, Erdemoğlu, Mersinoğlu, Tarsus, Adana, Misis (Kozan) gibi yerleri görüp gezmiştir. Belirtilmelidir ki, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde Mersin ve çevresinden çeşitli münasebetlerle bütün ciltlerde pek çok yerde bahsedilmektedir. Fakat Seyyah-ı âlem, Mersin ve çevresini, yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü en çok dokuzuncu ciltte ele almaktadır.

Buraya kadar işaret edilen hususlar, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sine göre Mersin ve çevresi konusunun, araştırılmaya değer bir konu olduğunu gös-

termektedir. Çalışmanın önemi, hem Mersin ve çevresinin Osmanlı devleti ve modern Türkiye için öneminden, hem de Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin Mersin ve çevresini diğer konular gibi kendine özgü ele alış biçiminden kaynaklanmaktadır. Özellikle de böylesine önemli bir kaynağın, Batı'da erken denilebilecek zamanlardan beri araştırma konusu yapılmasına karşın Türkiye'de akademik çevrelerde layığıyla ele alınmadığı düşünülürse, *Seyahatname*'ye dayalı araştırmaların öneminin kat kat artacağı anlaşılır. Gerçekten de bu hazine değerindeki eser, özellikle sosyolojik araştırmalar için eşsiz malzeme ve bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle daha önce bu yazar tarafından yapılan "Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde Diyarbakır" (2006; 2008-a), "Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde Tatvan ve Çevresi" (2007-a; 2008-b), "Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde Çorum ve Çevresi" (2007-b), "Evliya Çelebi'nin Gözüyle Kahramanmaraş" (2008-c) ve "Evliya Çelebi Kütahya'da" (2008-d) başlıklı çalışmalara ek olarak elinizdeki bu çalışma, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* çalışmalarına, katkı olarak görülebilir.

Mersin ve Çevresi: Genel Durum

Yapılan tarihî ve arkeolojik araştırmalardan çıkarılan sonuçlara göre tarihi, milattan önce altı veya yedi binli yıllara uzanan İçel/Mersin ve çevresi, öteden beri siyasal, ekonomik vs. açıdan çok önemli bir stratejik mekan olma özelliğine sahip bulunmaktadır. Bugün de bu önemini korumaktadır. Hiç kuşkusuz Mersin, bugünkü anlamıyla bir il olarak çok yeni bir geçmişe sahiptir; ancak onun içinde yer aldığı yerleşim yerleri, tarih itibarıyla oldukça eskilere dayanmaktadır. Mersin, Silifke, Tarsus, Adana gibi mekanlar, tarihsel süreç içinde Hititler, Asurlar, Fenikeliler, Frikyalılar, Yunanlılar, Selefkoslar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Karamanoğulları, Ramazanoğulları ve Osmanlılar dönemlerine tanıklık etmiş; onların idareleri altında bulunmuştur.

Mersin ve çevresi, Evliya Çelebi'nin yaşadığı onyedinci yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sınırları içindedir ve dolayısıyla Osmanlı idaresinin bir parçası olmak hasebiyle Osmanlı idari sistemine göre yönetilmektedir.

Mersin, Tanzimat'a kadar Adana eyaleti, Tarsus Kazası, Gökçeli nahiyesine bağlı bir köy konumundadır. Ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren Mersin'in önemi artmış, özellikle de Tarsus limanının ve çevredeki diğer limanların kafi gelmemesi nedeniyle Çukurova'nın önemli bir iskelesi durumuna gelmesi sonucu (Texier, 2002: c. 1, 29, 40, 41), yeni bir sürece girmiştir. Cevdet Paşa'nın görevi gereği gittiği Mersin ve çevresini anlatırken Mersin limanına sıklıkla atıfta bulunması, bu liman üzerinden yaptığı seyahatlerden bahsetmesi (1991: 194-195, 178, 240; 1980: 164, 168, 171, 179, 211-212), on-

dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında da Mersin'in çok önemli bir konum elde ettiğini göstermektedir. Tanzimat'tan itibaren yeni gelişmelere göre Mersin 1864'te Mersin kazasının merkezi, 1877'de ise Adana Sancağı'nın bağımsız bir kazası olmuş, 1894 yılında da merkezi Mersin olan ve Mersin ile Tarsus'u içine alan Adana vilayetine bağlı sancak teşkilatı kurulmuş ve 1915 yılında müstakil mutasarrıflık olmuştur. 1924 yılında sancak isimleri kaldırıldı. Yerine Mutasarrıf veya valilik deyimleri kullanılmaya başladı. Kısa bir süre sonra valilik denmeye başlandı. Mut, Gülnar, Anamur, Silifke, merkezi Silifke olan İçel adında bir vilayet oldu. Karaman ise Konya'ya bağlandı. 1933 yılında bazı vilayetlerin kazaya dönüştürülmesi ile ilgili bir kanunla İçel ilinin merkezi Silifke'den Mersin'e taşındı. Böylece Silifke il olma unvanını kaybetti. İlin İçel olan adı 28 Haziran 2002 tarihinde çıkartılan bir yasa ile Mersin olarak değiştirilmiştir.

Evliya Çelebi, bugün Mersin olarak bilinen şehrimizin de içinde yer aldığı bölgenin kendi döneminde İçel olduğu anlamına gelen bilgiler vermektedir. 1671 yılındaki gezisinde Mamuriyye'ye (Anamur) varmadan önce gördüğü karye-i Selinti'den (Gazipaşa) bahsederken şöyle demektedir:

Karye-i Selinti: Vilâyet-i İçel yani hudud-ı Silifke sancağı hükmünde seksen akçe kaza-i asumanidir (2005-a: 153).

Eğer bir yanlışlık yoksa, bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla İçel bir vilayettir. Bu, Silifke'nin o döneme kadarki durumunu ortaya koymaktadır. İçel, görece uzun bir süre vilayet idi ve bu vilayetin merkezi Silifke idi. Buradan hareketle o dönemlerde Silifke ile İçel'in, sancak olarak, yani Silifke sancağı veya İçel sancağı şeklinde birbirinin yerine de kullanılmış olabileceği de söylenebilir.

İçel, ayrıca Kıbrıs eyaletinin has ile zapt olunan sancaklarından. Kıbrısın yedi sancağı vardır; dördü hâs, üçü ise sâlyâne ile zapt olunur. İlk dört sancak, İç-ili, Tarsus, Alaiyye ve Sis, diğer üç sancak ise Kerenpe ve Baf ve Magosa ve Lefkoşa Paşa'dır (1996: 74, 77, 80).

Evliya Çelebi (2005-a: 155), İçel'den, ayrıca Ermenak'ın iki nahiyesinden biri olarak da bahsetmektedir.

Evliya Çelebi, bugün hâlâ tartışılan İçel/Mersin'in adının kaynağı konusuna da zenginlik katacak bir bilgi aktarmaktadır. Bilindiği gibi Mersin adının kaynağı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan özellikle üçü öne çıkmaktadır:

1. Mersin çevresinde yetişen Mersin (murt) ağaçları,
2. Kıbrıs Kralının Kızı Myrna.

3. Mersin'e yakın bir yerde bulunan Mersinoğlu adındaki Türkmen köyü.

Seyyahımız (2005-a: 165), üçüncü görüşü güçlendirecek şu bilgiyi vermektedir:

Karye-i Mersinoğlu: Yetmiş evli bir Türkmân köyüdür. Anda mihmân olup...

Evliya (2005-a: 161-166), Mersinoğlu köyüne Silifke'den Tarsus'a doğru giderken uğramıştır. Verdiği zaman ve mesafe bilgilerine bakılırsa, burasının bugünkü Mersin veya İçel ya da oraya çok yakın bir yer olduğu anlaşılabilir.

1282/1865 yılında, İskenderun, Maraş, Elbistan, Kilis, Niğde, Kayseri, Adana ve çevresinin ıslahıyla görevli bir tür reform ordusu olarak kurulan Fırka-i İslahiye'nin komiseri, yani mülkî sorumlusu olarak bölgeye geldiğinde Mersin ve çevresini gören Ahmet Cevdet Paşa'nın verdiği bilgiler de İçel ve Mersin konusunda bize yardımcı olabilir. Onun verdiği bilgilerden, İçel adının da Mersin adının da eskiden beri kullanıldığı, ancak İçel'in Mersin'den daha büyük bir alanı kapsadığı, yani sancak olduğu anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa'nın kendi ifadeleriyle (1991: 124),

Çukurova tûlen İçel sancağı hududundan Gâvur-dağı'na kadar ve arzan Sis'den ve Kars'dan Seyhan nehrinin munsabına ve Karataş iskelesine kadar mümted bir sahrây-i vâsi'adır. İçinde kıt'a kıt'a tepeler ve dağlar vardır, Berdan nehri Tarsus'dan ve Seyhan nehri Adana'dan ve Cihan dahi ber-vech-i bâlâ Misis'den cereyan eder ve bir çok enhâr-ı sagîre dahi bu nehirlere karışır. Sahîfe-i mistar-keşîde gibi bir güzel sahrây-i vâsi'adır ve gayet münbit ve mahsuldardır ve Mersin kazasından Adana'ya kadar olan kıt'ası ma'mûr ise de andan ötesi cevelân-gâh-ı aşâir olmağla âsâr-ı ümrandan hâlî idi ve Adana'dan Kozan'a doğru bir saat mesafe ilerisinde emniyet yok idi. Misis ve Kurtkulağı karyeleri ahâlîsi dahi aşâirin şerrinden azade değiller idi. İşte Çukurova bu hâlde iken nogay muhacirleri Cihan nehrinin iki keçesinde köyler yapıp Çukurova'nın bir kısmını îmâra çalışmakta ve kendilerini silâhlarıyla aşâirin şerrinden muhafaza etmekte idiler.

Cevdet Paşa (1991: 223), kendi zamanında Mersin'in Adana sancağına bağlı bir kaza olduğunu belirtmektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, İçel/Mersin'in tarihinde Tarsus ve Silifke'nin yeri önemlidir. Bu iki coğrafya, tabir caizse İçel ve/veya Mersin'in tarihsel zeminini oluşturmaktadır.

Evliya Çelebi (2005-a: 166), eserinde "Evsâf-ı kal'a-i kadîm Tarsus" başlığıyla kadim şehir ve St. Paul'un memleketi olan (Texier, 2002: c.3, s. 481) Tarsus kalesinin tarihi hakkında şu hususları zikretmektedir:

Mâ-tekaddem Takyanus binâsıdır. {Bir kavilde ibtidâ bina eden Tarsus bin er-Rûm bin el-Bakan(?) bin Sam bin Nûh'dur. Ba'dehu Reşid ta'mîr etdi, derler, rivâyetdir.} Ba'dehu İspanya müstevli olup sene 256 târihinde Me'mûn Halife kuvvet-i bâzûyile feth edüp cümle köhne der [ü] dîvârların müceddeden ta'mîr ü termîm etmişdir.

Seyyah (2005-a: 161), Silifke'nin tarihi hakkında ise şunları kaydetmektedir:

Kadîm-i ezelde Takyanus binasıdır. Ba'dehû Kıbrıs cezîresi Venedik küffârının olmak ile buna dahi Venedik mutasarrıf idi. Sene 879 tarihinde Sultan Bâyezid-i Velî fethidir, be-dest-i serdâr-ı mu'azzam Gedik Ahmet Paşa. Ceng-i azîm ile feth olduğu tevârihâtta mufassal tahrîr olunmuşdur.

Seyahatname'nin verdiği bilgilere göre (2005-a: 168) Adana'nın tarihi ise şöyledir:

Sene (---) târihinde kal'asın Âl-i Abbasiyân'dan emîrû'l-mü'minîn Muhammed bin Reşid bina etdi. Nehr-i Seyhan sahilindedir kim anlar binâ etmişdir. Ba'dehû sene 891 târihinde Sultan Bâyezîd fethidir.

Ayrıca Adana,

vilâyet-i vâsi'-i ma'mûrdur. Ve buk'aları hûb u mergûbdur. Hususâ hâs ve beyaz etmeği meğer Macar vilâyetinde ola. Ve sahralarında mezra'alan vâfir hayır u berekâtları mütekâsit ve ni'-metleri firâvân ve uyûn-ı azîm-i nehr-i Cihan revândır.

Ve iklim-i râbî'in vasatidir, Tûl-i nehârı 14 nîmdir. Vasatı arzı 36 derece ve 22 dakikadır. Elhâsıl ma'mûr şehirdir (2005-a: 171).

Evliya Çelebi, bu bilgilerin dışında Adana ile ilgili olarak *mukaddes yer* (arz-ı mukaddes) tanımlaması yapmaktadır. Esasen Evliya Çelebi, gezip görüdüğü yerlere dair bilgiler verirken dikkat çekici yorumlar veya görüşler ortaya koyar. Bunlardan birinde, Osmanlı Devleti şehirlerinden birçoğunun isimlerinin bazı Batı şehirlerine göre daha iyi olduğunu savunur. Özellikle de mukaddes arz olduğunu düşündüğü şehirlerin isimlerinde güzellik ve şan olduğunu iddia eder (Okumuş, 2008-c: 52); Karaman, Aydın, Sarıhan, Sivas, Basra, Habeş-i Dehliz, Mekke ve Medine, Maraş-ı Zülkadriyye gibi şehirlerin yanında Adana'yı, kendi ifadesiyle vilâyet-i Adana-i Âl-i Ramazan'ı da "arz-ı mukaddese" şehir olarak tanımlamaktadır (1999-a: 121; 2005-b: 274)

Siyasî-İdarî Yapı

Seyyahımız (2005-a: 168), kendi zamanında Mersin ve çevresinin içinde bulunduğu bölgenin Adana eyaletine bağlı olduğunu bildirmektedir. Kendisinin gezdiği Adana eyaleti sancakları, Adana sancağı, Sis sancağı (Kozan), Tarsus sancağı, Silifke sancağı ve Ala'yye (Alanya) sancağıdır.

Seyahatname yazarının verdiği bilgilere göre (2005-a: 168);

Adana eyaleti, ba'zı zaman ber-vech-i arpalık vezîrlere ihsan olunur. Taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnu 1.095.000 akçedir. Hîn-i seferde cebelüleri ile bin iki yüz asker ile sefer eşer. Ve ber-vech-i adalet otuz bin gurus tutar. Ve sancağında erbâb-ı zü'amâ 43 ve erbâb-ı tîmâr 1059. Bunlar dahi kânun üzre cebelüleri ile üç bin asker olup alaybeğisi ve çeribaşısı livası altında paşaları ile me'mûr oldukları yere sefere giderler.

Ve eyâletinde olan seyahat etdiğiniz sancakları bunlardır ki zikr olunur: Evvelâ Adana sancağı şimalinde Sis sancağı ve Adana'nın garbında Tarsus sancağı ve anın garbında Silifke sancağı ve dahi anın yıldız canibinde Alâ'yye sancağı ve bu beş sancağın cümle alaybeğisi ve çeribaşısı ve erbâb-ı tîmârı ve erbâb-ı zü'amâsı vardır. Hîn-i seferde paşaları askeri ile bir yere cem' olduklarında Adana paşası ile sefer eşdiklerinde on bin [[(---) (---) (---)]]

Adana sancağında olan ma'mûr kal'alar bunlardır: Perendi kazasında kal'a-i Ayaş ve Hacılı kazasında kal'a-i [[(---) (---) (---)]] içine girmedim. Ve Kara îsâ kazasında kal'a-i Artana bu mezkûr kal'alar ma'mûrdur. Mâ'adâ bî-hisâb kal'alar var. [[(---) (---) (---)]] Mevlevîyyet pâyesiyile ihsan olunur, şerif mevlevîyyetdir. Ve nahiyesi (---) kuradır. Senevi ber-vech-i adalet on bin gurus hâsil olur.

[[(---) (---) (---)]] kazadır ki zikr olunur: Evvelâkazâ-i taht-ı Adana ve kazâ-i Nûreler ya'nî Misis. Cebel-i Nur eteğinde olmak ile kazâ-i Nur derler. Ve kazâ-i Perendi Misis kazası ile muşadır. Ve kazâ-i Perendi ve şarkında kazâ-i Kurdkulağı, Haleb ve Şam yolu üzredir. Ve sol canibinde kazâ-i Kınık. Ve Cihan nehrinin şimalinde kazâ-i Sarıçam ve garbında kazâ-i Karakışla tâbî'i Adana ve kazâ-i Dîndârlı ve anın garbında kazâ-i Hacılı ve anın garbında kazâ-i Kara îsâhî ya'nî Çakıt. Eyâlet-i Adana'da olan seyahat etdiğimiz kazalar bunlardır.

Ve bu Adana şehrinde mevlevîyyet payesi ile sancaklı taşır saçaklı abâyı taşır sancaklı abâyı taşra şeyhülislâmı ve nakîbüleşrâfî ve sipâh kethudâyeri (2005-a: 168) ve yeniçeri serdârı ve dizdarı ve neferâtı ve a'yân-ı eşrafı vardır.

Ve kal'asının garbında ve şimalinde olan varoş-ı azîm külle içinde değildir. Amma her sokak başında kal'a kapusu-misâl tedribe kapuları vardır. Her gece şehir subaşısı tarafından pâsbânlar sedd ederler.

Bugünkü Mersin'in Evliya Çelebi zamanındaki yerine bakıldığında, Silifke sancağının sınırları içinde olduğu görülür. *Seyahatname*'de verilen bilgilere göre (2005-a: 155-161vd.) Silifke sancağının kazaları şunlardır: Silifke, Ermenak, Nevahî, Selinti, Mamuriyye, Zeynî Şerif, Sadı, Karataş, Sinanlı, Mut, Gülnar.

Silifke sancağı, daha önce Kıbrıs eyaletine bağlı iken daha sonra Adana eyaletine bağlanmıştır. Silifke sancağının Silifke kazası, Silifke sancağı paşasının tahtıdır. Taraf-ı pâdişâhîden paşasının hâss-ı hümayunu 4.700.000 akçe ile hîn-i seferde altı yüz pür-silah asker ile sefer eşer (Evliya çelebi, 2005-a: 161). Evliya Çelebi'nin kendi ifadeleriyle (2005-a: 161),

Gah Kıbrıs eyâleti olur. Amma hâlâ Adana eyâletinde Silifke sancağı paşasının tahtıdır. Taraf-ı pâdişâhîden paşasının hâss-ı hümayûnu 4.700.000 akçe ile hîn-i seferde altı yüz pür-silâh asker ile sefer eşer.

Ve alaybeğisi ve çeribaşısı vardır. Ve erbâb-ı ze'âmeti on altıdır. Ve erbâb-ı tûmârı altı yüz yigirmi. Bu cümlesi kânun üzre beş binde bir cebelüleri ile hîn-i seferde alaybeğinin livası altında sefer eşerler. Paşasının askeri ile bin yedi yüz âdem olur.

Ve üç yüz payesi ile şerîf kazadır. Ve nahiyesi yetmiş pare âsî kuralardır. Üç bin guruş kadiya hâsil olur. Paşaya yigirmi bin guruş hâsil olur. Merhum bizim Mostarlı Mustafâ Paşa kırk bin guruş hâsil ederdi, zirâ cümle sûhte aşkıyâların dağlarda kabza-i tasarrufa alup mutî' etmiş idi.

Ve bu sancak cümle (---) kazadır. Evvelâ kazâ-i Silifke ve kazâ-i Ermenak ve kazâ-i Nevâhî ve kazâ-i Selinti ve kazâ-i Ma'mûriyye ve kazâ-i Zeynî Şerif ve kazâ-i Sadi ve kazâ-i Karataş ve kazâ-i Sinanlı ve kazâ-i Mut ve kazâ-i Gülnar.

Daha önce Kıbrıs eyaletine bağlı olan Tarsus sancağı (1996: 74, 77, 80), Seyyah-ı âlem'in verdiği bilgilere göre (2005-a: 166),

Adana eyâletinde sancakbeği tahtıdır. Beğinin taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümayûnu 240.260 akçedir. Kânun üzre cebelüleri ile ve paşasının askeri iki bin iki yüz asker olup sefer eşerler.

Nakîbüleşrâfi ve şeyhülislâmî ve kethudâyeri ve yeniçeri serdârî ve dizdârî ve kırk beş neferâtı vardır. Ve yüz elli akçe ile sadaka olunur kazadır ve nahiyesi (---) kuradır.

Ve sancağında cümle beş kazadır. Tarsus şehrinin şarkında kazâ-i Kusun ve Tarsus şimalinde Bulgar(?) yaylası dibinde kazâ-i Ulaş ve Tarsus garbinda kazâ-i Gökcelü ve Tırmır kal'ası bu kazadandır. Ve anın garbinda kazâ-i Elvânlu. Bu kazaların beşin dahi seyahat etdik, amma şehirler ve ibret-nümâ asarlar olmamak ile müfîd [ü] muhtasar tahrîr olundu.

Ve Tarsus sancağında gördüğümüz ma'mûr kal'alar bunlardır. Ramazânoğlu yaylası içinde evc-i semâya ser çekmiş Gülek kal'ası Kusun kazâsındadır. Ve Nemrun kal'ası Ulaş kazasında ve Gödibiz kal'ası Gökçeli kazâsındadır ve gayet ma'mûr kal'adır.

Ekonomik Yapı

Tarımın, Evliya Çelebi döneminde Mersin ve çevresinin en önemli meşguliyet ve gelir kaynakları arasında yer aldığı söylenebilir.

Silifke kalesinde limon, turunc, incir, nar ve elma gibi meyvelerin yetiştiğini belirtmektedir. Bir hamam, iki hân ve elli civarında dükkanın bulunduğunu da ifade etmektedir (2005-a: 162). Tarsus'ta tatlı limon, turuncu, zeytin, incir, nar, hurma, üzüm, şeker kamışı vs. yetişmektedir. Ayrıca Tarsus kalesinde iki hamam, iki han ve toplam 317 dükkan ve ayrıca bir bezzazistan bulunmaktadır (2005-a: 167):

Ve iki hammâmı var. Biri Ramazânoğlu İbrahim Beğ'indir ve biri Mahmûd Paşa'nındır. Ve iki hân var. Biri Ramazânoğlu'nun biri Mahmûd Paşa'nındır. Ve cümle üç yüz on yedi dükkândır.

Ve Câmi'-i Nûr'a muttasıl kâ[r]gîr bina seksen dükkândır. Bu şehrin bez-zâzistânı budur.

Akliman kalesi, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre (2005-a: 162) Silifke kazasına göre daha mamur ve ekonomik açıdan daha zengin bir yerdir. Silifke paşasının hâssı olan Akliman'da, bir hamam ve kırk dükkan vardır. Bu dükkanlarda cümle eşya mevcuttur. Silifke halkı Akliman'a muhtaçtır; zira bütün metalarını buradan satın alırlar. Akliman limandan dolayı da belli bir ticarî hareketliliğe sahip bulunmaktadır.

Seyyah, gördüğü yerdeki halkın zengin veya fakir oldukları konusunda da bilgiler vermektedir. Örneğin Silifke kalesi halkının gayet fakir bir durumda olduğunu söylemektedir (2005-a: 162).

Şu satırlar da Adana halkının sosyo-ekonomik durumu hakkında fikir verebilir:

Varoş şekl-i müdevver vâki' olmuşdur. Bakçeler kenârınca piyade dolaşup sekiz bin yedi yüz adımdır. Ve câ-be-câ bâğçelere çıkacak yollarında amik handaklar kesmişlerdir. Ve bu cirmde olan varoş-ı kebîr içre cümle (---) mahalle ve sekiz bin yedi yüz toprak ve kireç örtülü kat-ender-kat bağ u bâğçeler içre sarây-ı âliler ve gayri hâne-i a'yânlardır. Ve cümle evlerinin der-i dîvârları hemvâr kerpiçdir (2005-a: 169).

Ve iki hammâmı var. Biri yalı tarafında Paşa hammâmı derler, âb [u] hevâsı latîf hammâm-ı rûşendir ve biri çârşû içinde Eski hammâm.

Ve on yedi hânları vardır. Cümleden mükellef çârşû içinde Ramazânoğlu hânı, yüz yigirmi ocak hân-ı kebîrdir. Ve bu hânın etrafında olan üç yüz altmış kâ[r]gîr bina dükkânlar cümle Ramazânoğlu binâsıdır. Ve bundan gayri bu şehir içre cümle yedi yüz otuz dekâkinlerdir. Ve kal'a-misâl bezzâzistânı dahi Ramazânoğlu'nundur.

Ve iki imâretidir. Âyende vü revendeye sofrâ-i bî-imtinânı dâyimdir. Ve üç yerde çeşmesi vardır. Cihan nehrinden dollâblar ile su kemerlerinden hammâm ve câmi'lere ve çeşmelere taksim olunur.

Ve sevâhil vilâyet olmak ile kaldırımı yokdur, pak hâk-pây yollarıdır. Amma çârşû-yı bâzâr içre dîvâr kenarlarında piyade kaldırımları vardır.

Ve bu şehrin cânib-i erba'asında "On bir bin bağ u bâğçe öşür verir" deyü tevatüre ermişdir. Ve bu şehir içre cümle (---) hândır. Ramazânoğlu hânı ve Pamuk hânı ve Sûhte Mahmûd Paşa hânı gayet vâsi' meydânlı hân-ı azimdir (2005-a: 170).

Mersin ve çevresinde denizcilik, özellikle limanlar da ekonomik hayatın önemli bir parçası olsa gerektir. Tarsus limanı, Aklıman limanı, Kara Görgüs limanı bu çerçevede zikredilebilir (2005-a: 162, 165 vd.).

Demografik Yapı

Silifke kalesinde altmış toprak örtülü ev bulunmaktadır. Silifke'de ... mahalle ve 700 toprak örtülü ev vardır (2005-a: 162). Adana'da (---) mahalle ve sekiz bin yedi yüz toprak ve kireç örtülü kat-ender-kat bağ u bâğçeler içre sarây-ı âlîler ve gayri hâne-i a'yânlar vardır (2005-a: 169). Silifke sancağına bağlı kaza olan Zeynî Şerif'in otuz sekiz köyü, iki yüzden fazla toprak örtülü, bağ ve bahçesi olan evleri vardır. Evliya Çelebi'nin Silifke kalesine giderken Zeynî Şerif kazasından sonra dört saatte ulaştığı karye-i Kudurdu'nun yüz evli bir köydür (2005-a: 161). Silifke'den sonra uğradığı karye-i Ağaz, kırk evli Müslüman köyüdür (2005-a: 163). Tarsus'a dört saat mesafedeki Tırmır kalesinin içinde bazı Urum evleri var, ama aşağı varoşda üçyüz Urum evi var. Bunların hepsi Mahmut Paşa'nın reayasıdır (2005-a: 166).

Aklıman'ın ekseriya halkı, Kıbrıs kuludur (2005-a: 162). Silifke sancağında Karataş kazası hududunda kurulu olan Kara Görgüs halkı Türkmendir (2005-a: 164).

Karye-i Erdemoğlu, karye-i Hacı Alaeddinoğlu, Mersinoğlu köyünün, kar-

ye-i Mezidoğlu, karye-i Kara İsaoglu hep Türkmen halklara sahiptir (2005-a: 165).

Tarsus kalesinde üç mahalle ve 300 toprak örtülü ev bulunmaktadır. Tarsus şehrinin bütün halkı Türkmendir ve yer yer Tat ve Arap fellahları vardır (2005-a: 167).

Adana “halkı ekseriyyâ bülühdür ya'nî Oğuz tâ'ifesidir. Oğuzlar hakkında Risâlet-penâh (Ekseru ehli'l-cenneti el-buluh: Cennet ehlinin çoğu iyi tabiatlı, kötülük düşünmeyen kimselerdir -Orijinalinde Arapça yazılı-EO) buyurmuşlardır. Bir alay Türkmân kavmidir.” (2005-a: 170). Adana, “Ve Arab ve Tat Fellâh ve Urum ve Ermeni ve Yahûdî var bir şehri-i kebîrdir.” (2005-a: 171).

Sosyo-kültürel Yapı

Evliya Çelebi, Mersin ve çevresinin sosyo-kültürel yapısına dair önemli ayrıntılar vermektedir.

Örneğin Müslüman ve Müslüman olmayan halkın bulunduğundan, ayan ve ulemeden, şeyhülislamdan, nakibüleşraftan, yöneticilerden, aşiret ve kabilelerden, sanatkârlardan, tacirlerden, çiftçilerden vs. bahsetmektedir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre (2005-a: 163-164) Silifke sancağı sınırları içinde bulunan Tirsendi karyesi halkının “belinde Kudûrî ve Mülteka'l-Abhur kitâbları bellerinde, amma kırkar ellişer dirhem tüfengleri ellerinde her biri yalçın kayalar üzre keklik gibi sekerler. Ve ayaklarında dizlerine dek postalları ve başlarında külâh üzre destârları var. Müslim geçinirler.” Buradaki “Müslüman geçinirler” ifadesi ilginçtir. Bu bilgi, tasvir ve tanımlamalar, doğruluğu veya yanlışlığı tartışılabilir, fakat başka kaynaklarda kolaylıkla bulunamayacak bilgilerdir.

Seyyah, görüp gezdiği yerlerin yayla kültürü hakkında da dikkate değer bilgiler verir. Örneğin Silifke'nin havası, serçeyi bile sıtma tutturacak şekilde ağır olduğundan halkının genellikle yaylağa çıktığını belirtir (2005-a: 162).⁷ Ayrıca Tarsus, Adana, Silifke, Sis ve Misis halklarının Adana eyaleti hükmünde olan büyük yaylağ-ı İbn Ramazan'da yaylakladıklarını söyler (2003: 29-30). Demek ki Mersin ve çevresinde bir yayla kültürü bulunmaktadır.

Tarsus halkının Bolkar yaylasına çıktıkları, *Seyahatname*'de şöyle anlatılır:

Ve bu şehrin âb [u] hevâsı sakil olduğundan bahardan sonra şehirde bir ferd

⁷ “Ve âb [u] hevâsı gayet sakildir. Serçeyi ısıtma dutar. Lâkin baharda cümle halkı ale'l-umûm yaylağa çıkarlar” (2005-a: 162).

kalmayup Bolkar yaylasına çıkarlar. Şehirde ancak Paşa voyvadası beş on âdem ile kapuları sedd edüp âsûde-hâl dîdebânlık edüp şehri muhafaza ederler. Ve bir şey zayi' olsa tazmin ederler, kânunları budur (2005-a: 167).

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Tarsuslular, Bahar'dan sonra güvenlikten sorumlu kimseler dışında büyük çoğunlukla yaylaya çıkmaktadırlar.

Adana halkı da Ramazanoğlu yaylasına gider:

Ve bu şehrin Temmûz'da hevâsı gayet sakil olduğundan bahar eyyamında bu beyti terennüm ederler. Beyt:

Bahar erdi yine hengâm-ı geçt-i gülsitân oldu,

Güzel seyr eylemek uşşâk-ı zâre râyegân oldu.

deyüp sağîr ü kebîr pîr ü civan bay [u] nâtüvân cümle Ramazanoğlu yaylasına çıkup herkes mahbeshânesinden çıkup gûnâ-gûn cilveler eylerler.

Ve ol yaylada herkesin mülkü ve emlâki ve bağ u bâğçesi vardır. Ol câ-yı ferahfezâda zevk u safâlar edüp mahbûb ü mahbûbesi kesb-i taravet hâsil ederler. Ancak Adana'da paşa ve molla ve garîb ü gurebâ ve ehl-i tüccar ve âyende vü revendegân kalır (2005-a: 170).

Bu ifadeler, bize, Adana halkının yaylaya çıkabilenlerin ekonomik durumunun belli bir düzeyde olduğunu, ekonomik durumu iyi olmayanların yaylaya çıkmadıklarını, ayrıca yönetici sorumlularla tacirlerin de şehri boşaltmadıklarını anlatmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Ramazanoğlu yaylasına sadece Adanalılar değil, Adanalıların dışında başta Tarsus, Sis, Misis, Tartus ve Silifke halkları olmak üzere bir çok Türkmen kabilesi çıkmaktadır. Seyyahın verdiği bilgilere göre (2003: 29) bu yaylaya çıkan Türkmen kabile ve aşiretlerinin isimleri saymakla bitmez.

Sosyo-kültürel yapı çerçevesinde Evliya Çelebi'nin Mersin ve çevresi insanıyla ilgili antropolojik bazı tasvir ve değerlendirmeleri de bu çalışma açısından önem arz etmektedir. Evliya Çelebi (2005-a: 162), örneğin Akliman halkının cesur olduğunu ve zaman zaman kendilerine saldıran küffara karşı kendilerini ve mallarını çok iyi savunduklarını ve onlara hiçbir şey vermediklerini anlatmaktadır.

Adana halkıyla ilgili "ve halkı gayet garîb-dostlardır" demektedir (2005-a: 171).

Büyük Seyyah, Mersin civarının hemen her alandan seçkinleri üzerinde de durmaktadır. İleri gelen büyüklerin isimlerinden, şeyhlerden, alimlerden, eşraf ve ayandan, dervişlerden vs. bahsetmekte, onların bazı özellikleri üzerin-

de durmaktadır. Bunların hayatta olmayanlarından ve hayatta olanlarından bahsetmektedir. Ayrıca hayatta olanlardan bir kısmını da ziyaret edip onlarla sohbet etmektedir. Örneğin Tarsus'ta yaptığı görüşmeleri şu şekilde anlatmaktadır:

Ve hâlâ hayâtda sâhib-i vera', sulehâ-yı ümmetden Cami'-i Nur imâmı ve Eskici Dede ve Attâr Alî Dede, hamd-i Huda şeref-i sohbetleri ile müşerref olup du'â-yı hayırların alup dest-i şeriflerin bûs etdik (2005-a: 167).

Evliya Çelebi için ziyaretgâhlar da anlatmaya değer yerlerdir. Nitekim o, Mersin ve çevresinde *ziyaret kültürünün* çok önemli olduğu anlamına gelen bilgiler vermektedir. O neredeyse gittiği her yerin şehit, ilim adamı, yönetici veya şeyh gibi büyük zatlarının mezarlarının ziyaret yerlerinden ve onların isim ve yerlerinden bahseder. Örneğin Zeynî Şerif kazasında bir altın alemli kubbe-i âlî içinde medfun bulunan yedi seyitten bahseder (2005-a: 161). Anlaşıldığı kadarıyla burası önemli bir ziyaret yeridir. Ayrıca "Ziyâretgâh-ı Silifke" başlığı altına Silifke kazasındaki ziyaret yerlerini anlatır (2005-a: 162). Bu bağlamda Derviş Dede ve Kara Henk Sultân ziyaretlerinden söz eder. Türkmen kabileleri arasında biraderleri Şeyh Musa ve kendileri Şeyh Şücaeddin'in muteber ziyaretler olduğunu, orada cümle halkın onlara inandıklarını söyler (2005-a: 162):

Ziyâretgâh-ı Silifke: Cisrin şehir ["[(---) (---) (---)]] bir kubbe-i âlîde medfûnlardır. Ve Göklü mahallesinde Derviş Dede bu şehir ile Zeynî Şerif mabeyninde Kara Henk [[(---) (---) (---)]] bâlâda mastûrdur. Anların biraderleri bu şehir içre kal'anın şimalinde kubbesiz bir mahalde medfûnlardır. İsm-i şerifleri Şeyh Şüca'eddin'dir. Kabâyil-i Türkmân mâbeynlerinde biraderleri Şeyh Musa ve kendüleri Şeyh Şücaeddin mu'teber ziyaretlerdir ve cümle halk anlara mu'tekidlerdir. Himmetleri hâzır ola. Ve bu şehrin viraneliğinde nice ziyaretler etdik amma meşhurları bunlardır.

Gezgin, Kara Henk ziyaretiyle ilgili olarak ayrıca şöyle der:

Hamd-i Huda bu on bir kazanın Sinânlı'dan gayrisin selâmetle seyahat edüp kal'a-i Silifke nümâyân olduğu Kara Henk belidir ki ol kûh-ı bâlânın zirve-i a'lâsmda tekye-i Kara Henk Sultân'a yüz sürüp iki rek'at salât-ı şükür kıldım ki bu kûh-ı bî-emânlardan selâmetle ubûr etdim deyü Ol tekyede Şeyh Musa hazretlerinin rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb edüp Silifke'ye dâhil olduk idi.

Sahilde kurulmuş olan Takyanus kalesi veya Kara Görgüs'te kubbeleri yüksek ziyaretgahlar olduğunu ve Hazreti İsa'nın Havarilerinden dördünün medfun olduğu bir manastırdan bahseder. Burası Muhammed ümmetinin elinde iken muteber ziyaretgahdır. Hâlâ gelip gidenlerden hali değildir (2005-a: 164).

Tarsus kalesindeki Nûr'u Hudâ camisinde Hazret-i Kaffâh medfun bulunmaktadır (2005-a: 167). Seyyah, cami ile birlikte bu zatın mezarının ziyaret yeri olduğuna işaret etmektedir. Bunun dışında "Evliya ve enbiyâların ziyaretlerin beyân eder" başlığı altında Tarsus'un ziyaret yerleri ve dolayısıyla kültürü hakkında şunları söylemektedir:

Evvelâ Câmi'-i Nur haremide Hazret-i Kaffâh.

Ve yine bu câmi'in sol canibinde bir kesîf yerde merkad-i Me'mûn Halife. Mermer sandukasında târihleri ile ma'lûmdur....

Ve çârsû içinde cisir başında Hazret-i Dânyâl⁸ {Atâ'dan ve Bahr-i Ma'ârif mecmû'asından Fârisî Ashâb-ı Kehf yazıla} İlm-i remil ile mu'cizeleri zahir u bahir idi, *salavâtullâhi aleyhi ve selâme*. Bu ulu âsitânedeki bir kubbe-i nûr-ı münevver içinde merkad-i pür-envârları vardır. Ve cânib-i erba'aları demir şebekedir. Eyle rûhâniyye' vardır kim âdem mebhût [u] mütehayyir olduğundan ma'lûmdur kim ol âsitâne kabr-i Resûlullâhdır. Ve kurbunda mescidi kabr-i şerife muttasıldır. Ve çârsûya nazır taş nerdübân ile çıkılır bir kapusu vardır. Amma bu makamın haremi yokdur ve ziyâretgâh-ı kadîmdir.

Ve bâzâr yerinde bir mağara vardır. Andan ba'zı zaman savt-ı hazîn ile hoş-âvâzlar ve tarz-ı arazbar ve hicaz ve uzzâller sadâsı zahir olup istimâ' eden sermest olup hâmûş olur. Ve hâlâ nice ârif-i billâh anda sakin olup ol âgâze mahalline müterakkib intizârda olup mihmân olmuşlardır. Makâm-ı Bilâl-i Habeşî derler. Gören seyyâhâna hafî değildir. Ve,

Ziyâret-i Karanî Kara Kasım Dede, camî'i kurbunda bir alçak kubbecikde medfûnlardır. Ve bu şehrin şimalinde iki sâ'at ba'îd yerde, (2005-a: 167)

Ziyâretgâh-ı Ashâb-ı Kehf: On iki yârânlar ile varup ziyâret etdik. Lakın mağaranın kâpasu mesdûd. İçinde ne asar var idüğü nâ-ma'lûm. Ancak bir kovan-ı zenbûrî-misâl bir sadâdır istimâ' olunur, ziyâretgâh-ı kadîmdir.

Ve bir kerre Mar'aş eyâletine Elbistan ovasında Elbistan subaşılığında bir mağaralarda Ashâb-ı Kehf deyü ziyaret etdik, amma aslı yokdur. Asıl hakikatde Ashâb-ı Kehf bu Tarsûs'da olmak müvecceh-i zîbâdır, zîrâ anlar Kur'ân-ı azîm ve Furkân-ı kadîm âyet-i şerîfi üzre (Seyekûlüne selâsetun râbi'uhumm kelbuhum... Kehf Suresi 22: ... Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir.... -Orişinalinde Arapça yazılı-EO) nassı üzre yedi ve sekiz kişi Takyanus'un zulmünden hemân ol mahalde mağaralara firar edüp kapanup (---) sene hâb-ı Ashâb-ı Kehf meşhûr-ı âfâkdır. Takyanus ise bu Tarsûs'da ve Kara Görgüs'de

8 Bu ziyâretle ilgili başka bir yerde Evliya Çelebi (2001: 217) şöyle demektedir: Bu abd-i kemter Hazret-i Danyal'ı Adana şehri kurbunda şehir-i Tarsus kal'ası içinde bir âsitâne-i binâ-yı Âl-i Abbâsiyân'da medfundur kim hâlâ ziyâretgâh-ı erbab-ı dilândır.

sakin idüğü âsâr-ı binalarından ve târihlerinden ma'lûmdur. İmdi eyle olsa Ashâb-ı Kehf dahi bu mahallerde olmak münâsibdir. Mar'aş'da on konak yerde olmak münâsib değıldir, *el-uhdetü ale'r-râvî* (Sorumluluk raviye aittir - Orijinalinde Arapça yazılı-EO)

Ezîn cânib bu Tarsus şehrinin şimalinde Bolkar yaylası dâmeninde kütüb-i tevârihâtlarda meşhur olan Mihr-i Vefa dedükleri ale't-tevâtür bir mağarada medfûnlardır. Câ-be-câ cenuba nazır delikler vardır. Andan içeri nazar olundukda mermer sandükleri nümâyândır. Ve içerden müşk ü amber-i ham gül-fâm-misâl bir râyiha-i tayyibe tulû' eder kim istişmâm edenin demâğı mu'attar olur. Ve bu Tarsus'un cânib-i erba'asında nice bin ziyaretler etdik amma meşhurları bunlardır (2005-a: 167-168).

Ashab-ı Kehf'in yeriyle ilgili tartışmalara burada değındiğı gibi Maraş'taki Ashab-ı Kehf ziyaretinden bahsederken de temas eder. Asıl Kehf Ashabının kendilerine ait olduğı konusunda Tarsus ulemasıyla Maraş uleması arasında büyük tartışmaların yapıldığını söyler. Maraşlıların "Bizim Elbistan'daki Kehfler de hayatta olup niçe kerre kelblerinin sedası istimâ olunmuşdur" dediklerini, ama kendisinin çok dikkatle incelemesine rağmen orada bir ses işitmediğini belirtir (1999-b: 119).

Adana'daki ziyaret kültürü hakkında da şu bilgileri verir:

Ziyâretgâh-ı Adana: Evvelâ Tarsus kapusundan taşra âsitâne-i Kurbân Baba fukara-i Bektaşiyân meydânıdır. Ve gülistân içre medfûnlardır. Ve cisrin şark canibinde tekye-i Ca'fer Baba, âsitâne-i Hindiyândır. Ve şehirde Monlâzâde Efendi, *kuddise srruh*

Bunları cümle ziyaret edüp çok hâl sahibi kimesneler ile mülakat olup ve ... (2005-a: 171).

Su

Evliya Çelebi'nin eserinin orijinal yanlarından biri, gidip gezdiği yerlerin suları hakkında bilgi vermesidir. Seyyah, insanların su kenarlarında kurdukları evlerden, han ve hamamlardan bahseder, su ihtiyaçlarının nereden ve nasıl karşıladıklarını anlatır, oralardan hangi nehirlerin geçtiğini söyler. Örneğin Kurd nehri, Kudurdu nehri, Göksu nehri, Kuruçay nehri Al Ata nehri, Bulur nehri, Gerendiz Nehri, Mah Kulaç nehri, Pambulis nehri, Yumuk nehri, Bulgar nehri, Tarsus nehri, Cihan nehri gibi nehirlerin varlığından bahseder ve onları bizzat gördüğünü belirtir. Bu nehirlerin nerden çıktıklarını ve nereye akıp döküldüklerini de zikretmeye çalışır (2005-a: 161-168 vd.). Kara Görgüs şehrinde doğu tarafına giderken yolda su kemerlerinden geçemediğini söyler (2005-a: 165).

Silifke'den itibaren yola devam edip Tarsus'a doğru giderken geçtiği sular-
dan şöyle bahseder:

Ve Silifke'den altı konakda Tırmır kal'asına gelince sağır u kebîr yetmiş su
ubûr etdik, amma bu tahrîr olunan nehr-i azimlerdir. Ve bu mahalde Silifke
hududu Karataş kazası tamâm olup Tarsus sancağına kadem basup (2005-a:
166).

Adana şehrinin, Ceyhan nehrinden yüksekte bulunduğundan bir dolap
teknolojisiyle nehirden su ihtiyacını karşıladığını söyler:

Ve bu şehir Cihan nehrinden zemini bâlâda olup bir vech ile su gelmek mu-
hal olup bâlâda tahrîr olunan dollâb-ı azîm Gâzî Ramazânoğlu'nun hayrât-ı
azîmidir. Eyle dollâb-ı âlîdir kim [[(---)-----]] Adana şehrinde olan ecnâs-ı
mahlûkât def-i atşân ederler. Kaddi kâmil kırk arşındır. Ve yetmiş kantar de-
mir ile [[(---)-----]] dahi sadâsı bir sâ'at yerden istimâ' olunur azîm hayrâtdır.
Ve böyle şehir-i azîme bu dollâb kifâyet etmeyüp her evde [[(---) (---) (---)]]
âbkeşânlık ederler (2005-a: 170).

Üç yerde çeşmesi vardır. Cihan nehrinden dollâblar ile su kemerlerinden
hammâm ve câmi'lere ve çeşmelere taksim olunur (2005-a: 170)

İlim, Ulema, Eğitim-Öğretim

İlmi durum, ulema, medreseler ve diğer eğitim-öğretim kurumları,
Seyahatname'nin konuları arasında mühim bir yer tutar. Örneğin Kara
Görgüs'te medreseler bulunduğunu söyler (2005-a: 164).

İlim adamları olarak Ulema, *Seyahatname*'nin en önemli konuları ara-
sında yer alır. Onda Ulema'nın devlet ve halk içindeki büyük statüsü, çeşitli
örneklerle ortaya konulur. İlmi faaliyetlerdeki anahtar konumu ve idaredeki
yeri anlatılır. Yeri geldikçe eserlerinden bahsedilir. Dinî ve ilmî otorite olarak
ehemmiyetlerinin büyüklüğü dile getirilir. Bu çerçevede örneğin Tarsus kale-
sinin şeyhülislam'ının olduğu zikredilir (2005-a: 166). Adana'nın ulemasının
gayet çok olduğundan bahsedilir (2005-a: 170).

Ulemanın, işleyişinde birincil rol oynadığı eğitim-öğretim kurumları,
seyyahımızın ilgi duyduğu konular arasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim
konumuzla ilgili olarak Kara Görgüs'te pek çok medrese olduğunu söyler.
Tarsus'ta altı medrese ve yedi çocuk mektebi (mekteb-i tıflân) vardır (2005-a:
167). Adana'da 22 medrese vardır. "Bir dâr-ı kurrâ ve üç dârü'l-hadîs vardır.
Ve medrese-i Pîrî Mehmed Paşa ibn Ramazân yayla sahibidir. Ve kırk mek-
teb-i sıbyân-ı tıflân-ı ebcedhân var." (2005-a: 170).

Din

Evliya Çelebi, görüp gezdiği yerlerin halklarının inançları ve dinsel pratikleri hakkında ayrıntılı bilgiler verir, istatistikler ortaya koyar. Halkı dinlerine ve mezheplerine göre sınıflandırır. Meselâ Kara Görgüs'te Türkmenlerin camilerde ibadet ettiğini gördüğünü, Silifke paşasının hassı olan karye-i Yapılı'nın bir camili Müslüman bir köy olduğunu, Karye-i Ağaz'ın Müslüman köy olduğunu, Tirsendi karyesi halkının "Müslim geçindiğini" vs. anlatır (2005-a: 164). Tırmır kalesindeki Rumlardan bahseder (2005-a: 166).

Adana'nın "ulemâsı gayet çokdur. Ve fukara ve sulehâsı bî-hisâbdır. Ve gayet ehl-i sünnet ve'1-cemâ'at musallî halkı vardır." (2005-a: 170).

Gezginimiz, ilk bânisi Takyanus-ı Rûm olan büyük şehir Misis'te (Yakapınar) Bektâşî varlığına işaret eder:

"Mâ-tekaddem âsitâne-i Bektaşiyândan bir tekve var idi. Ayende vü revendeler şeyhlerinden müteşekkî olup hâlâ ders-I âmmı ve talebeleri ile bir medrese olmuştur." (2005-a: 171).

Seyyahımız bazen meşhur tarihî şahsiyetlerin dinî yönleri hakkında da bilgi verir. Örneğin Tarsus'ta gördüğü Halife Me'mun'un mezarından bahsederken onun Mutezili olmasıyla ilgili bazı hususları zikreder:

Amma "Mezheb-i İ'tizâldedir" deyü beyne'1-halk mezmûm olmak ile merkad-i âşiyânları ile aşikâre yerde değillerdir. Amma ba'zı müverrihân mezhebden rüçû' edüp ehl-i sünnet ve'1-cemâ'at iken dâr-ı bakıyeye irtihâl eyledi, demişler. Bağdâd'dan azm-i Mısır edüp Mısır'da Ehram dağlarından gencine çıkarp ol mâl ile kayâsıralar üzre sefere gidüp ba'zı fütühâtdan sonra 48 yaşında kendü karındaşı Me'mûn'u şehîd etdi.

Cami ve mescidler: Evliya Çelebi, büyük eserinde, cami ve mescidlere geniş bir yer ayırır. Silifke kalesini anlatırken içinde Sultan Bayezid Hân'ın bir câmi'inin olduğunu, ondan başka iki caminin ve mescitlerin olduğunu söyler. Bu çerçevede çarşı içinde eskiden yapılmış Sultan Alaeddin camiinin kadim tarzda alçak minareli bir cami olduğunu belirtir. Bu caminin minaresi küfâr tarafından yıkılmış ve fethedildikten sonra tekrar yapılmış, ama daha kısa inşa edilmiştir. Kalede ayrıca Ramazan Ağa mescidi, Urup mahallesi mescidi ve Bozkır mescidinin isimlerini zikreder (2005-a: 162).

Seyyahımız (2005-a: 164), Silifke sancağında Karataş kazası sınırları içinde bulunan Takyanus kalesinin bulunduğu Kara Görgüs'te 700'den fazla cami bulunduğunu ve bunlardan her birinin Mısır'da câmi'-i Ezher ve Şam'da câmi'-i Ümeye-misâl camiler bulunduğunu belirtmektedir. Bu camilerden bazılarının hâlâ mamur olduğunu ve Türkman kabilesinin onlarda ibadet ettiğini söylemektedir.

Seyyah (2005-a: 166-167), Tarsus kalesinde 15 cami ve mescit bulunduğunu belirtmekte, bu camilerden İbrahim Halife'nin yaptırdığı Nûr'u Hudâ Câmî'i ve kiliseden çevrilme Eski cami ile Sûhte Mahmut Paşa'nın mescitleri olan Tahtalı mescidi ve Emir Paşa mescidini zikretmektedir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre (2005-a: 169-170) Adana'da beşi Cuma camisi olmak üzere 70 cami ve mescid vardır; Ramazanoğlu camisi, Ca'fer Paşa câmî'i, Hasan Ağa camisi, Zavgıoğlu el-Hâc Mustafa camisi meşhur camilerdendir.

Kiliseler: Kara Görgüs'te (Karagürgüz) pek çok kilise ve manastırlar mevcuttur. Yılda bir kere küffar kalyonları bu şehrin limanında yatıp bu manastırları ziyaret ederler.

Tasavvuf, Tarikat ve Şeyhler: *Seyahatname*, tasavvuf hayatına ve şeyhlere ayrı bir yer ayırır. Örnek olarak Silifke kalesine giderken kalenin görülebildiği Kara Henk belinde tekye-i Kara henk Sultân'a yüz sürüp iki rekât şükür namazı kıldığını ve o amansız dağlardan selametle geçtiği için o tekyede Şeyh Musa hazretlerinin rûhaniyetlerinden istimdad talep edip Silifke'ye dahil olduğunu belirtmektedir (2005-a: 161).

Silifke sancağında yüz elli akçe şerîf kaza olan kasaba-i Zeynî Şerîfi anlatırken tasavvufî yönü hakkında önemli bilgiler aktarır. Zeynî tarikatından olan ve kendi ifadesiyle (2005-a: 161) “Şeyh Ali Semerkandî kuddise sırruhu'l-azîz hazretleri yedi nefer evlâd-ı zevî'l-ihtiramları” olan yedi seyitten, ırk-ı Tâhir-i Resûlullah'tan bahseder. Onların medfun olduğu yer söz konusu kazadır. Evliya Çelebi orada bir gece misafir olur (2005-a: 161). Kendi ifadesiyle (2005-a. 161):

Kasaba-i Zeynî Şerîf: Silifke sancağında yüz elli akçe şerîf kazadır. Ve nahiyesi otuz sekiz kuradır. Bin guruş hâsıl olur. Ve iki yüzden müteceviz toprak örtülü bağ u bâğçeli ma'mûr ve şîrîn kasabadır. Ve bir bâğ-ı cinândan nişan verir bir âsitâne-i sa'âdetin içinde şeyh ale'l-ıtlâk kutb-ı istihkak âfitâb-ı nihâni kamer zindegânî Hazret-i Şeyh Alî-i Semerkandî *kuddise sırruhu'l-azîz* hazretleri yedi nefer evlâd-ı zevî'l-ihtiramları ki ırk-ı tâhir-i Resûlullâh'dırlar bir altım alemli kubbe-i âlî içinde medfûnlardır. Tarîk-ı Zeynîlerdir. Üç yüzden müteceviz fukarâ-yı bâballâhı vardır. Bir gece anda mihmân olup halka-i zikrinde tevhid-i erreye girüp fukarâlarile kucak kucağa olup mest [ü] medhûş der bucağ olup zevk [u] safâlar etdik.

Kara Görgüs'te tekkelerin bulunduğundan söz eder (2005-a: 164).

Adana'da sayısız fukara ve suleha vardır (2005-a: 170).

Popüler dindarlık: Evliyâ-yi bîriyânın gördüğü yerleri anlatırken ihmal etmediği konulardan biri popüler dindarlıktır. Seyyah-ı alem Halk dindarlığını

bazen en ince ayrıntılarıyla vermektedir. Mersin ve çevresinde yaptığı geziyi anlatırken de popüler dindarlığa oldukça büyük bir yer ayırmaktadır. Halkın inançlarına, dinî uygulamalarına, ziyaret yerlerine, kerametlere geniş bir yer vermektedir.

Dil

Evliya Çelebi'nin dikkat çeken bir yönü, gezip gördüğü yerlerde yaşayan insanların dilleri, ağız ve lehçeleri hakkında bilgi vermesidir. Bu yönüyle o, ilklere göre görülebilir. Gezgin, Türkçe'nin çeşitli lehçe veya ağızlarından örnekler vermektedir. Nitekim onun verdiği bilgilere göre (2005-a: 171) Adana halkı Türkçe konuşur, ama "Arabistan ile muşâ' olmağın Lisân-ı Arabî de tekellüm ederler."

Sanat ve Mimari

Evliya Çelebi, gördüğü yerlerin sanatsal ve mimari özelliklerini mümkün meritebe ele alır. Kalelerinden çeşmelerine kadar önemli yapıları, onların mimari boyutunu, sanatsal özelliklerini kendi üslubu içinde anlatır, tasvir eder.

Silifke kalesini anlatırken şöyle der (2005-a: 162):

Ve kal'ası bir yalçın kayalı ve bir canibi toprakii bir mürtefi' püşte üzre havâlesiz bir metîn ü müstahkem kal'a-i âlfidir ve şekl-i bâdemî bir şeddadî taş binadır. Ve cânib-i erba'ası bin üç yüz adım küçük kal'adır. Ve yigirmi üç küllüdür. Ve kibleye nazır bir kapusu vardır. Ve içinde altmış toprak örtülü hanesi vardır. Ve asla handaki yoktur. zirâ yalçın dağ üzre inşa olunmuşdur.

Silifke'de camilerin dışında bir hamamın, iki hânın, elli kadar dükkanın, mahkeme binasının, Takyanus'un yaptırdığı bir köprünün, paşa sarayının, tahrip olmuş nice bin kemer, hân ve imaret eserlerinin bulunduğunu anlatır (2005-a: 162). Verdiği bilgilere göre (2005-a: 162) söz konusu köprü meşhur köprülerdendir ve on yedi gözü vardır. Köprünün başında bir vergi odası bulunmaktadır. Silifke'deki bu tarihi eser ve mimari yapılarla ilgili şunları söyler:

Ve içinde bir câmi'i Sultân Bâyezîd Hân'ındır. Ve dizdar ve neferât bunda sakin olurlar. Ve bu kal'anın şarkî ve kible canibinde varoşu cümle (---) mahalle ve yedi yüz toprak örtülü evlerdir. Ve cümle (---) mihrâbdır. Ve üçü câmi'dir. Mâ'adâ mesâcidlerdir. Çârûsü içinde kâr-ı kadîm Sultân Alâeddîn câmi'i. tarz-ı kadîm bir alçak minareli câmi'dir. Küffar müstevli oldukda minaresin münhe-dim edüp ba'de'1-feth minaresi alçak bina olunmuşdur. Ve Ramazân Ağa mescidi ve Urup mahallesi mescidi ve Bozkır mescidi. Ma'lûmumuz olan bunlardır.

Ve bir hammâmı var ve iki hânı var ve elli mikdârı dükkânı var. Ve mahkemesi cisir başındadır. Ve ana karîb Paşa sarayı su kenarında ve cümle varoşu haraba yüz dutmuş ve bağ u bâğçeleri içinde nice bin kemer ve hân ve imaret asarları var kim ta'bîr olunmaz. Takyanus asrında bir şehir-i azîm imiş kim tavsif olunmaz.

bu şehrin cisri. Takyanus binâsıdır. On yedi gözdür derler [[(---) (---) (---)]] cisir-i azimdir. Meşhûr-ı âfâk cisirlerin biri dahi budur. Ve bu cisrin mahkeme tarafı başında kal'a kapusu [[(---) (---) (---)]] ederler. Ve cisir başında bir bâc-dâr odası var. Anda bâc alınur (2005-a: 162).

Kara Görgüs'te medrese, cami, kilise, manastır, han, hamam, tekye, imaret ve darü's-şifalar vardır (2005-a: 164). Orada Hazreti İsa havarilerinden dördünün medfun olduğu manastırdan bahseder. Bu ziyaret yeri öyle bir ziyaret-gahdır ki "yol üzre vâki olmuş pâk nühtâk-ırevâki ayyûka ser çekmiş zer-ender-zer kubbe-i münevverdir kim hâlâ üstad elinden henüz çıkmış sanursun eyle bir kubbe-i münevverdir. Ve zerre kadar bu kadar mürûr-ı eyyâm ile fenâ bulmamışdır. Ve bu âsitâne ve manastırdan câmi' olma ibâdetgahın şâhrâhında iki bin adım tûlu beyaz mermer vasi kaldırımdır. Ve iki cânibi üzüm asma-sı çardağı için niçe bin beyaz mermer ve gayri amelî sütunlar üzre tâklar ve musanna' ve beyaz mermer-i pâkler ile kaldırımlar var kim her taşın imtizacın yüz bin dikkat ile fark olunmaz." (Evliya Çelebi, 2005-a: 164-165).

Evliya-yı biriyâ Tarsus kalesini mimarî ve sanatsal özellikleriyle öyle tasvir eder ki, sanki kale bütün ayrıntılarıyla önünüzdedir ya da siz, kendinizi kale-nin içinde veya önünde bulursunuz. Kendi ifadeleriyle (2005-a: 166);

Tarsus kal'ası bir düz sahra içre deryadan bir sâ'ta ba'îd şekl-i müdevver ben-nâ-yı sâni Me'mûn Halife'dir. Ve dâ'iren-mâdâr cirmi beş bin adımdır. Ve iki kat kal'a-i metindir ve cümle etrafı handaklıdır.

Ve üç kapusu cenûb tarafına Gödibiz kapusu iki yanlarında tılsımât tasvirleri vardır ki her bir arslan ve kaplan ve ejderhâ sûretlerin âdem gördükde dehşet hâsıl olur. Ve bir doğan sureti var, şikârı üzre konmuşdur, güya ki zî-rûhdur. Bu âsâr-ı acibe ve garibelerin cümlesi mermer taştan inşâ olunup mezbûr kapunun iki canibinde dururlar. Ve bunun emsali nice ibret-nümâ şeyler vardır.

Ve yine bu kapunun iki canibinde beyaz mermer kitâbeler içinde gûnâ-gûn kufi hatlar ile Arabî ve Süryânî hatlar ile vâcibü's-seyr yazular var kim âdem hayran olur. Cümle seyyâhân-ı cihan anı kırâ't edüp tılsımât çıkarmağa çalışırlar. Ve cümle halk ol zu'mdadırlar kim Me'mûn Halife Mısır'dan define getirüp bu kal'ayı inşâ edüp cümle hazînesin bu kapuda mutalsam edüp keniz etmiş ola. Ve garb canibine İskele kapusu ve şark canibine Adana kapusu.

Adana kalesini şöyle tavsif eder:

Kal'ası nehr-i Cihân kenarında bir alçak püşte üzre şekl-i murabba' bir metîn ü müstahkem kal'a-i âlîdir. Ve dâ'iren-mâdâr cirmi beş yüz adım küçük kal'acıdır. Ve şarkdan garba tûlânîce vâki' olmuşdur. Ve cümle yedi küllerdir ve üç canibi handakdır. Ve şark tarafı dîvârın nehr-i Cihan döğer, âdem geçemez. Ve iki kapusu var, biri kible canibine çârsûya nazır biri şarka açılır su kapusudur.

Ve kal'a içinde, cümle otuz yedi evdir. Ve bir küçük cami'i var. Evler gibi bu dahi toprak örtülüdür. Ve handaki içi serapa dud ağaçlarıdır. Ve dizdarı ve yigirmi neferâtı vardır (2005-a: 168).

Seyyah, camilerin mimari ve sanatsal yönleri üzerinde de durur. Bu çerçevede Tarsus'taki Nûr'u Hudâ Câmî'i hakkında şunları söyler:

Ve cümle on beş mihrâbdır. Cümleden mükellef ü müzeyyen ve rûşen binâ-yı musanna' ve dilküşâ(dır.) İbrâhîm Halîfe'nin Câmî-i Nûr'u Huda hakkı nur desen nurdur, belki nurun alâ-nûrdur. Ve câ-be-câ yerlerinde (Allahu nûru's-semâvâti ve'l-erdı meselu nûrihî... 24/Nur Suresi 35: Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misali" -Orijinalinde Arapça yazılı-EO) âyeti midhatinde tahrîr olunmuşdur. Hakka ki Câmî'ü'n-Nûr'dur. Midhatinde lisân kasırdır. Tûlu iki yüz ayakdır. Kible kapusundan mihraba varınca yüz ayakdır.

Ve cami' içi cümle on altı sommâkî mermer-i ham ve ruhâm sûtûn-ı mevzunlar üzre tâk-ı mukavvesler üzre toloz kubbelerdir. Ve câmi'in içi serapa cümle dîvârları iki âdem kaddi gûnâ-gûn yed-i Kudret ile münakkaş ebrî mermer ve sommâkîler var kim çeşm-i ibret hîrelenir, eyle temâşâğâh câmi'dir.

Ve mihrâb ve minberinde olan hurdegîr mermer-bürün hayâl-pesend ve hezâr-ahsend ma'rifeti İslâm diyarında bir câmi'de olmadığından mâ'adâ rub'-ı meskûnda lâ-nazîrdir. Ve mü'ezzin mahfili hürde sütunlar üzre eyle bir şebeke mermer maksuredir kim tavsîfden müberrâ bir cihân-ârâ makâm-ı Bilâlî'dir. Ve gûnâ-gûn zer-ender-zer zî-kiymet hâlîçeler ile mebsûtdur.

Ve kubbelerinde gûnâ-gûn nefec ve moran ve billur kanadîller ile tezyîn olunmuşdur. Ve nice bin sihr-i i'câz âvîzeler ile bezenmiş bir câmi'-i nurdur. Ve taşra haremî etrafında elvan elvan mevzun civânân-misâl ayağ üzre mermer-i beyaz sütunlar (2005-a: 166) üzre kubbeler ile müzeyyendir. Her kubbe üzre alemler mukarrerdir.

Ve bu harem-i muhteremin ortasında cânib-i erba'ası parmaklık içre bir gül [ü] gülistan ve benefşe vü reyhan içre Hazret-i Kaffâh *salavâtullâhi aleyh*, anda medfûnlardır.

Ve bu câmi'de anların rûhâniyyetlerinden istimdâd olunup / olundu / olunurlar, [[(---) (---) (---)]] Ve cânib-i erba'asındaki olan haremde her dem eyle musanna' hürde ruhâm döşelidir kim mücellâ âyine misâldir. Âdemin [[(---) (---) (---)]] reng-i rûyları nümâyân olur. [[(---) (---) (---)]] üzere kemer altında bir müdevver dâ'ire içinde beyaz mermer üzere zemîn ü zaman, (Kul kullun ya'melu alâ' şâkileti: 17/İsra Suresi 84: De ki herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar-Orijinalinde Arapça yazılı-EO) âyet-i ..... kerimesi tahrir olunmuştur. Ye kapunun üst eşiği üzere iki kıt'a kitabe içre hüsn-i hatt ile böyle tahrîr olunmuştur. Târih: Târih budur: [[(---) (---) (---)]]

“Allâhu'l-Melikü'l-kadîr ez-za'îf el-fakîr İbrahim bin Perî bin Halil bin Dâvûd bin İbrahim bin [(---)(---) (---)] tis'i mie” terkîm olunmuştur.

El-hâsıl vâcibü'z-ziyâre câmi'-i nûr-ı Hudâdır (2005-a: 166-167).

Yine Tarsus kalesindeki camilerden Eski camii hakkında şöyle der:

Ve Eski cami' keniseden cami' değildir. Kapusu üzere lisân-ı Süryânî hattı ile târihi Hazret-i Risâlet'den üç yüz yıl mukaddem bina olunmuştur. Binâ-yı azîm ve ma'bed-i kadîmdir (2005-a: 167).

Evliya (2005-a: 167), Tarsus'taki camilerin minarelerinin “Arabistan tarzı” olduğunu da belirtir.

Seyyah (2005-a: 169-170), Adana'nın camilerinden bahsederken de sanatsal ve mimari yönünü güzel bir dille şöyle tasvir eder:

Ve cümle yetmiş mihrâbdır, beşi cum'adır. Evvelâ cemâ'at-i kesîreye mâlik olan çârsû içinde Eski cami' haremi kapusu üzere târihi budur:

“Fî zemâm devleti sâhib Sultân Süleyman Şah bin Selîm Hân azze nasruhu inşâ(?)fi hâze'l-medreseti ve ta'miri hâzel-câmi'i ş-şerîf el-Emîr el-a'yân Perî bin Halil bin Ramazân fi sene 965.”

Ve bu cami' mâ-tekaddem kenise imiş. Tarz-ı kadîm toprak örtülüdür ve bir minaresi var ve hareminde dırahtları var.

Ve bundan sonra yine cemâ'at-i kesîreye mâlik bu şehrin âb-ı rûyi Ramazânoglu câmi'i. Ve yan kapudan yan kapuya tulu yüz ayakdır. Ve kible kapusundan mihraba altmış ayakdır. Ve mihrâb üzere bir kubbe-i müntehâsı var. Cümle kubbelerden âlî bir tarz-ı ahar eflâke ser çekmiş sivri kâ[r]gîr kubbedir ve çar sûtûn-ı serâmed üzere bina olmuştur. Bundan gayri kubbeleri toloz kâ[r]gîr binadır.

Ve cümleden âlî kubbenin altun aleminin şa'sa'ası merdüm-i dîdeleri hîrelendirir. Ve bu kubbe-i mevzun kurşumludur. Ve bu cami'in enderûn [u] birûnu serapa Bihzâd ve Manî kalemi ile tahrîr olunmuş kâşî-i Çin'dir. Ve ba'zı kitabeler içinde Karahisârî tarzı celî hatt ile âyet-i şerifler tahrîr olunmuştur.

Ve mihrâb ve minberi evsâfında zeban âciz [ü] kasırdır. Amma mihrâb dîvârında revzenleri yokdur. Lâkin küşâde olmak için üstâd mühendis kible kapusu canibinde yedi vâsi' kapu etmiş. Ve bu kapular üzre ve câmi'in cânib-i erba'asında eyle müşebbek billur ve moran musanna' elvan camlar var kim âyetün min âye[t]dir. Şemsin aksi urup câmi'in içi nurun alâ-nûr olur. Ve câmi'in içinde nice bin zî-kıymet âvîze ve kanâdiller maslûbdur kim vafında lisan mânde ve cümle nuzzârân bî-dermânde olur. Ve mü'ezzin mahfili sûtûn-ı rakîkler üzre müşebbek bir kasırdır kim gûvâ kasr-î İremdir.

Ve taşra haremi eyle hurdekâr nakş-ı bûkelamûn hurde elvân zî-kıymet taşlar ile döşenmiştir kim gûyâ hakkak elinden çıkmış bir mücellâ haremdir. Sevâhil diyar olmak ile cümle cemâ'at bu haremden ibâdet ederler.

Ve bu haremin cânib-i selâsında yan soffaları üzre mermer-i ham ve siyah ruhâm ve sommâki ve zenbûri ve seng-i yerekân cümle yigirmi üç sûtûn-ı mevzunlar üzre yigirmi kubbe tâs-ı sernigûn ve kâse-i nîlgûn misâldir, amma üzerleri sürh-reng musanna' kiremitlidir. Ve üstâd bennâ eyle hemvâr kiremit örtmüştür kim biri birinden muhalif değildir. Ve yine bu kubbecikler üzre ale't-tertîb alemler zer taçlı gulâmlar gibi dizilmiştir. Ve bu soffalar dâ'imâ gûnâ-gûn hâlîçe-i ibret-nümûn ile döşenmiştir. Ve cemâ'at-i kesîreden bir ân hâlî değildir.

Ve bu câmi'in solunda câmi'e muttasıl bir sivri kursum örtülü kubbe-i âlî içre sâhibü'l-hayrât Ramazanoğlu medfûndur. Ve bu türbeye muttasıl cami' haremminin sol kapusu üzre vâki' olmuş bir minâre-i mevzunu var, eflâke ser çekmiştir. Bir şeşhâne minâre-i musanna'dır. Ve şerîfeleri Arabistan tarzı kasr-misâl örtülü minarelerdir, zîrâ leyle-i mü-bârekelerde mü'ezzinân elinden minareler alınmaz. Anniçün üzerlerin maksûre-vâr örterler. Ve bu minarenin altındaki harem kapusu üzre târîhi budur:

Bismillahirrahmanirrahîm:

Efemen essese bunyânehû alâ takvâ mine'l-lâhi ve rıdvânin hayrun...:

9/Tevbe 109: Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır yoksa?.. -Orijinalinde Arapça yazılı-EO)

âyeti tahrîr olunmuştur. Andan,

“Emera bi-inşâi hâzihi'l-mescidi'l-mübârek el-mu'iz el-kerîm el-'âlî benâ Halîl bin Ramazân e'azzallâhu ensârahu bi-târîh-i hayr sahh.” terkîm olunmuştur.

Ve haremin sağ kapusu üzre târîh:

“Benâ hâzihî'l-câmi'eş-şerîf fî eyyamı devleti's-sultânî'l-a'zâm ve hâkânî'l-mu'azzam Sultân Süleyman Şah bin Selîm Han halledallâhu sâhibe'l-hayrâti el-bâbü'l-Emîrül-kirâm bi-bni Perî Paşa Ernîrû'l-merhûm Halîl Beğ eş-şehîr b'ibni Ramazânî gurre-i Muharremü'l-harâm sene semâne ve erbain ve tis'i mie.” tektîb olunmuştur.

Ve'1-hâsıl Cenâb-ı Bârî'nin ihsanı üzre ekâlîm-i seb'ada çok âsâr-ı acîb ve sihr-i i'câz-ı garîb binâ-yı musanna'lar gördüm amma bu câmi'de olan rûhâniyet ve hulûs-ı kalb ile olan ibâdeti bir câmi'de görmedim, zîrâ sâhibü'l-hayrât gaza mâhî ile bina eylemiş bir câmi'-i münevverdir. El-hâsıl misli bu arâzî-i ma'mûrede yoktur. Ve ferzend-i benî âdem anın vaz'-ı binası beyânında ve zîbâ san'atları ve gûnâ-gûn tasarrufları beyânında âciz-mândelerdir. Ve vech-i arzda eyle bir kâr-ı insane (2005-a: 169) Bina olunmamıştır. Ve hüsn-ü zarafeti ve kâr-ı letafeti vasıfıdan hâlî ve beyândan âric bir camî'dir.

Ve cisir başında Ca'fer Paşa câmi'i gayet mesîregâh kasr-ı âlî-misâl câmi'-i rûşendir. Ve âyende vü revendenin mihmângâh ve ârâmgâh u ibâdetgâhıdır. Ve hamse-i evkâtgâhıdır.

Ve bu câmi'in solunda suya havale on arşın bâlâ tahta-pûş soffalarında ba'zı yârân-ı âşikân anda soyunup kendüyi ol kadar bâlâ yerden Cihan suyuna atup cihan kaç bucak idüğün görüp şînâverlik eder. Ve bu cami fevkanidir. Kapsu üzre târîhi budur:

“Bi-inşâi hâzihî'l-câmi'iş-şerîf taleben li-merzâtillâhi'l-meliki'l-kadîr ez-zâif Ca'fer Paşa cezallâhu le'âlâ havran ve evsâhu ilâ mâ yeşâu ve etemmehu fî sene semâne ve hamsîn ve elf.” tersîd olunmuştur.

Köprülerden de bahseder. Örneğin Adana'da Cihan nehri üzerindeki büyük köprüden şöyle söz eder:

Venehr-i Cihan tâ Sivas vilâyeti dağlarından huruç edüp bu Adana şehrinin kenarında güzâreder edüp [[(---)(---)(---)]] ve bu nehir üzre olan şehrin memerr-inaş cisir-iazîm Takyanus binâsıdır. Lâkin Me'mûn Halîfet tarihleri vardır. [[(---)(---)(---)]] Ve cümle on altı tâk-ı Kîsrâ'dan nişan verir azîm gözlerdir. Ve beş göz dahi gayri cisir gözleri gibi küçük gözlerdir. Anlar ile cümle yigirmi bir göz cisirdir. Ve şarkdan garba tülü beş yüz elli germe adımdır. Ve iki başında kal'a kulleleri gibi mazgalı ve dirsekli kullelerdir. Ve birer metin kapuları vardır. Şeb [u] rûz bevvâbânî dîdebânlık edüp kal'a cânibindeki başında olan kullenin kapusunda âyende vü revende tüccar tâ'ifesinden bâc ve gümrük alınıp kal'a kullarına aklâm kayd olunmuştur. Ve firar eden memlûk ve gayri kayd-bend edüp sahibine verirler (2005-a: 170).

Yiyecek ve İçecekler

Seyahatname'de yiyecek ve içeceklerden mutlaka bahsedilir. Örneğin Silifke'de limon, turunc, incir, nar ve elma, başlıca meyvelerdendir. Tarsus'ta tatlı limon, turuncu, zeytin, incir, nar, hurma, üzüm, şeker kamışı vs. belli başlı meyve yiyeceklerdendir. Seyyahın kendi ifadeleriyle (2005-a: 167)

Bu şehrin me'kûlât [u] meşrubatının memdûhâtından tatlı limonu ve turuncu ve zeytûn ve incîri ve nârı ve hurması ve servi dırahtları meşhurdur. Hususan Mahmûd Paşa sarayı bâğ-ı İremdir. Cemî'i müsmirât dırahtları ol sarây-ı Havernak'da mevcûddur. Ve şeker kamışı ve pembesi meşhurdur.

Adana'nın "me'kûlât meşrubatının memdûhâtından limonu ve turuncu ve zeytûnu ve inciri ve nârı ve şeker kamışı ve pembesi gayet çokdur kim cemî'i diyara pembe bundan gider. Ekseriyyâ halkının kârları oldur." (2005-a: 170).

Kılık Kıyafet

Evliya Çelebi (2005-a: 170), Adana halkının kılık kıyafeti ile ilgili şunları söyler:

Cümle külah üzre beyaz destâr-ı Nebî ve taylesân-ı Muhammedi sarkıdılar. Ve çuka ferrâceler ve elvan boğası haftânlar geyerler.

Ve cümle zenânesi ayaklarına sarı çizme geyerler. Ve sivri takye üzre beyaz çarşaf bürünüp gayet ehl-i perde gezerler.

Sonuç

Seyyah-ı âlem Evliya Çelebi, *Seyahatname* adlı kaynak eserinde kendi döneminin Mersin ve çevresini, gözlem ve mülâkât tekniklerini kullanarak kendine has üslûbuyla siyasî-idarî, sosyal, kültürel, sanatsal, mimarî, dinî, sosyo-ekonomik, demografik, dilsel, askerî vs. boyutlarıyla bize aktarmıştır. Bu çalışmada İçel, Mersin, Silifke, Tarsus ve Adana'nın belirtilen boyutları, buraları görüp gezen gezginimizin gözüyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Evliya Çelebi, verdiği bilgilerle, öncelikle bugünkü Mersin'in Mersin adının da İçel adının da kendi döneminde, hatta daha öncesinde kökenlerine sahip bulunduğunu ortaya koymaktadır. İçel, daha geniş toprakları içine alan bir bölgenin adı iken, Mersin, Mersinoğlu köyünde ifadesini bulmaktadır. Kendisinden yaklaşık iki asır sonra Cevdet Paşa'nın verdiği bilgiler de İçel ve Mersin adlarının geçerli olduğunu göstermektedir.

Gezginimizin yaşadığı dönemde Silifke ve Tarsus, İçel ve bugünkü Mersin için merkezi önemdedir.

Mersin ve çevresi, Evliya Çelebi'nin yaşadığı onyedinci yüzyılda Osmanlı idaresinin bir parçası olmak hasebiyle Osmanlı idari sistemine göre yönetilmektedir. Mersin ve çevresinin içinde bulunduğu bölge, Osmanlı idari sistemine göre eyalet sisteminin bir gereği olarak Adana eyaletine bağlıdır.

Mersin ve çevresinin onyedinci asırdaki sosyo-ekonomik yapısına bakıldığında, tarım, denizcilik ve ticaretin, en önemli meşguliyet ve gelir kaynakları arasında olduğu anlaşılır.

Demografya açısından Mersin ve çevresi, büyük bir çoğunlukla Türkmen'dir; biraz Rum, Ermeni, Yahudi, Tat ve Arabı da kendi içinde barındırmaktadır.

Sosyo-kültürel ve dinî yönüne bakıldığında, bölgede, nüfusun kendi içinde şehirlerle yaylalar arasında yazın gel-gitler yaşadığı anlaşılmaktadır. Bir yayla kültürü var. Yazın hava ağır geldiğinden, ekonomik durumu iyi olanlar, yaylalara çıkmakta; oralarda dinlenip eğlenmekte ve tarım yapmaktadırlar.

Mersin ve çevresinde yöneticiler, tacirler, zenginler, fakirler, asker sınıfı ve din adamları, ilim adamları var.

Seyyahın anlattıklarından, Mersin ve çevresinde yaşayanların, onyedinci yüzyılda çoğunlukla Müslüman olduğu ve de Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Şehirliler ve köylüler, ekseriyetle Müslümandırlar. Az da olsa bazı yerlerde Rum, Ermeni ve Yahudi de vardır.

Ulemanın ve dinî şahsiyetlerin Mersin ve çevresindeki halk üzerinde etkinliğinden söz edilebilir. Eğitim-öğretim, ulema tarafından yürütülmektedir. Çoğunluğu Adana'da olmak üzere yirmiden fazla medrese var. Adana'da "Bir dâr-ı kurrâ ve üç dârü'l-hadîs vardır. Kırk mekteb-i sıbyân-ı tıflân-ı ebcedhân var."

Ziyaret kültüründe de din merkezi konumdadır. Cami ve türbeler, ziyaret kültüründe önemlidir. Derviş Dede, Kara Henk Sultan, Kara Kasım Dede, Cafer Baba tekkesi, Monlazade Efendi, Ashab-ı Kehf, başlıca ziyaret yerleri arasındadır.

Camilerden Sultan Alaeddin camii, Nuru hudâ camii, Cafer Paşa camii, Hasan Ağa camii, Zavcıoğlu camii gibi camiler, döneminde Mersin ve civarında sanatsal ve mimarî yönleriyle öne çıkan önemli eserlerdendir.

Mersin ve çevresinde kiliseler de bulunmaktadır. Ancak Evliya Çelebi, bunlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermemektedir.

Evliya Çelebi, Mersin yöresindeki sanatsal ve mimarî tarz ve yapıyla ilgili geniş düzeyde bilgiler vermektedir. Kale, cami, minare, han, hamam gibi eserlerin sanatsal yönüyle ilgili verdiği bilgilerden, bu eserlerin o dönemin

Osmanlı-İslam mimari tarzı ile yerel mimari tarza sahip oldukları anlaşılabilir.

Seyahatname'de dil konusunda Adana dışında bir bilgi verilmemektedir. Adana halkı Türkçe konuşur, ama "Arabistan ile muşâ' olmağın Lisân-ı Arabî de tekellüm ederler."

Turunç, elma, portakal, limon vs. Mersin ve çevresinin başlıca tarım ürünlerinden ve yiyeceklerindedir.

Kılık kıyafet konusuna gelince, Seyyah-ı âlemin eserinden, Mersin ve çevresinin giyecekleri konusunda ayrıntılı bilgiye erişemesek de Adana halkının erkek ve kadınlarının giyim şekli konusunda bilgi sahibi olabilmekteyiz. Erkekler külâh üzere beyaz destâr-ı Nebî ve taylesân-ı Muhammedi sarkıdır ve çuka ferrâceler ve elvan boğası haftânlar giyerler. Kadınlar ise ayaklarına sarı çizme giyer ve sivri takeye üzere beyaz çarşaf bürünüp gayet ehl-i perde gezerler.

Kaynakça

- Ahmed Midhat (1314-a), "Necib Asım'a Hitaben", *Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c. 1-2, Haz. Ahmed Cevdet, Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. vav-mim.
- Ahmed Midhat (1314-b), "Necib Asım'a Hitaben", *Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c. 1-2, Haz. Ahmed Cevdet, Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. fe-şım.
- Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir 21-39*, 3. bs., Haz. C. Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cevdet Paşa (1980), *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Dankoff, Robert (1991), *An Evlîya Çelebi Glossary*, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard: Harvard University.
- Evlîya Çelebi (1314-a), *Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c. 1, Haz. Ahmed Cevdet, Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Evlîya Çelebi (1314-b), *Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c. 2, Haz. Ahmed Cevdet, Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Evlîyâ Çelebi (1996), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, c. 1, Haz. O. Şaik Gökyay., İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi (1999-a), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, c. 2, Haz. Zekerîya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi (1999-b), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, c. 3, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi (2001), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, c. 4, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi (2005-a), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, c. 9, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı- Robert Dankoff, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi (2005-b), *Günümüz Türkçesiyle Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, c. 2: Birinci ve İkinci Kitap, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi (1938), *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, c. 10, İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- İz, Fahir (1989), "Giriş", *Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 11: Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*

1. *Kitap*, Ed. Şinasi Tekin-Gönül A. Tekin, Harvard Üniversitesi Basımevi, ss. 1-12.
- Necib Asım (1314-a), “Bibliyografya –Evliya Çelebi Seyahatnamesi-”, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c. 1-2. Haz. Ahmed Cevdet, Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. elif-vav.
- Necib Asım (1314-b), “Ahmed Midhat’a Cevap”, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, c. 1-2, Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, ss. mim-fe.
- Okumuş, Ejder (2006), “Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Diyarbakır”, 2. *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu*, 15-18 Kasım 2006, Diyarbakır-Türkiye.
- Okumuş, Ejder (2007-a), “Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Tatvan ve Çevresi”, *Uluslararası Tatvan ve Çevresi Sempozyumu*, 31 Ağustos-2 Eylül 2007, Tatvan-Türkiye.
- Okumuş, Ejder (2007-b), “Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Çorum ve Çevresi”, Yayımlanmamış Makale, İzmir.
- Okumuş, Ejder (2008-a), “Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Diyarbakır”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır, 15-17 Kasım 2006, Diyarbakır*, Ed. Bahaeddin Yediylıdız-Kerstin Tomenendal, Ankara: Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürü’nü Araştırma Enstitüsü Yay., c. 1, ss. 173-186.
- Okumuş, Ejder (2008-b), “Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde Tatvan Ve Çevresi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Güz 2008, ss. 187-216.
- Okumuş, Ejder (2008-c), “Evliya Çelebi’nin Gözüyle Kahramanmaraş”, *Tarih Bilinci*, Ekim-Kasım-Aralık 2008, Sayı: 6, ss. 49-60.
- Okumuş, Ejder (2008-d), “Evliya Çelebi Kütahya’da”, Yayımlanmamış Makale, İzmir
- Texier, Charles (2002), *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, c. 1-3. Çev. Ali Suat, Latin harflerine aktaran: K. Yaşar Koprıman, Sad. Musa Yıldız, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Mersin As Told In Evliya Çelebi’s Book of Travels

Prof. Dr. Ejder Okumuş

Abstract

Mersin is of the cities in the modernization period of the Ottoman State. Mersin where is a young and active city of Turkey has a dynamic culture atmosphere. Mersin is one of our fruitful cities with the central position form the commercial and economic viewpoint. Mersin where presents interesting and original characteristics from socio-cultural viewpoint is a city attracting attention with its ethnical, religious, and sectarian differences. The present study aims to try to understand Mersin with its above mentioned characteristics and its other many aspects in Evliya Çelebi’s (1611-1682) *Seyahatname* (Travel Book) which gives important informations about Anatolia and is our only domestic source regarding a lot of subjects. The importance of this study results from both Mersin’s own special characteristic and Evliya Çelebi’s *Seyahatname*’s own special consideration way of Mersin like the other cities, especially its description way of everyday life, and historical, religious and cultural situation in the places considered by it.

Key Words: Mersin, Evliya Çelebi, Seyahatname, sociology, history, religion.

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Mersin

Prof. Dr. Ejder Okumuş

Özet

Mersin, Osmanlı'nın yenileşme dönemi şehirlerindedir. Türkiye'nin genç ve hareketli bir kenti olan Mersin, hala aldığı göçlerle ve kentleşme süreciyle de dinamik bir kültür atmosferine sahiptir. Mersin, ticarî ve ekonomik açıdan Türkiye'de merkezî konumda olan bereketli şehirlerimizdendir. Sosyo-kültürel açıdan ilginç ve orijinal özellikler arz eden Mersin, etnik, dinî ve mezhebî farklılıklarıyla da dikkati çeken bir şehirdir. Bu çalışma, Anadolu hakkında önemli bilgiler veren ve pek çok konuda tek yerli kaynağımız olan Evliya Çelebi'nin (1611-1682) *Seyahatname*'sinde önemli yönleriyle ele alınan Mersin'i konu edinmektedir. Çalışmanın önemi, hem Mersin ve çevresinin kendine özgü karakteristik yapısından, hem de Evliya Çelebi'nin diğer şehir ve yerleşim yerleri gibi Mersin'i de kendine özgü ele alış biçiminden kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mersin, Evliya Çelebi, Seyahatname, sosyoloji, tarih, din.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Şairin Yeri

Bünyamin Taş
Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Evliya Çelebi Seyahatnamesi bir gezginin alaka sınırlarıyla çerçevesiyle, neredeyse sabit standartlı bir şablon uyarınca yazılmıştır denilebilir. Bu şablonun bir gezi sırasında sorulabilecek bütün sorulara cevap verecek yapıda olduğu tespitinde bulunan Seyit Ali Kahraman, Kayseri şehri anlatılırken kullanılmış olan şablonu Evliya Çelebi'nin bu konudaki standardını göstermek için örnek vermiştir.¹ Bu şablona göre Kayseri şehri anlatılırken 53 farklı başlığın açıldığı görülmektedir. Başlık sayısı, şehirlerin özel yapısına ve Evliya Çelebi'nin o şehirde bulunma süresine göre büyük değişiklikler olmaksızın azalıp çoğalabilmektedir. Hem coğrafi hem de sair özellikleri bakımından Kayseri'ye yakın bir şehir olan Malatya şehrinin anlatımında da birçoğu Kayseri'nin anlatımında kullanılan başlıklarla denk sıra ve muhtevada 62 başlık açılmıştır.² Musul için 66, Konya için 47 başlık açılmıştır.³ Başlıklara dikkat çekmemizin sebebi; bu başlıklardan hareketle şehirlerin anlatımında dıştan içe veya çevreden merkeze doğru bir dikkatin var olduğunu göstererek şairlerin bir coğrafi mekânın değer katmanlarında hangi sırada veya tabakada konumlandırıldıklarını görmektir. Dıştan içe doğru yönelen bir dikkatle oluşturulmuş şablon örneği olarak Malatya şehrinin anlatımında konu edilen başlıkları inceleyebiliriz:

Evsâf-ı Dâr-ı Rukbetiyye, ya'nî kal'a-i Malatiyye

Sebeb-i tesmiyye-i şehri-i kadîm Malatiyye

Eşkâl-i kal'a-i Malatiyye

- 1 Seyit Ali Kahraman, "Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılış Hikâyesi", *Çağın Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- 2 *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi IV. Kitap*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11 – 18.
- 3 Musul için bk. Dağlı, Kahraman, *a.g.e.*, s. 346 – 354; Konya için bk. *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi III. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 15 – 22.

Bi-kavli müverrihân-ı Rûm hâlâ imâr olan Malatıyye kal'asının sebab-i binâ-
sın [beyân eder]

Der-beyân-ı aded-i hânedân, der-imâret-i Malatıyye-i âbâdân

Der-sitâyiş-i aded-i esmâ-i mahallât-ı sâkinân

Evsâf-ı cevâmi'hâ-yı ehl-i imân

Der-ta'rîf-i mesâcid-i muvahhidîn

Der-medh-i medâris-i âlimân

Der-sitâyiş-i dârü'l-kurrâ-yı Hazret-i Kur'ân

Der-vasf-ı dârü'l-hadîs-i peygamberân

Der-ayân-ı dârü't-ta'lim-i mekteb-i sıbyân

Der-şehr-i tekye-i dervîşân

Temdîh-i çeşme-i âb-ı revân

Der-fasl-ı sebîl-i cânsitân

Der-sitâyiş-i sarây-ı a'yân

Evsâf-ı aded-i sarây-ı kârbân

Der-vasf-ı çârsû-yı bezzâzistân

Manzara-i reng-i rûy-ı pîr [ü] civân

Der-sitâyiş-i mahbûb u mahbûbe-i cihân

Evsâf-ı kibâr-ı eşrâf [u] a'yân

Der-beyân-ı ulemâ-yı ebdân-ı hâzıkân

Der-medh-i üstâd-ı kâmil-i cerrâhân

Der-ayân-ı müstecâbü'd-da've meşâyihân

Der-vasf-ı güzîde-i şâ'irân

Müşerref olduğumuz yârân [u] dostân

Evsâf-ı mazanne-i kirâme-i mecâzibân

Der-vasf-ı kabâ-yı gûnâ-gûn-ı insan

Lehce-i mahsûs-ı Kürdîstân

Der-vasf-ı ibret-nümâ-yı imâristân

Sitâyiş-i hevâ-yı hûb-ı câvidân

Der-beyân-ı çâh-ı mâ-i hânedân

Der-ayân-ı ekâlîm-i beled-i büldân

Sitâyîş-i tâlî'-i imâristân

Evsâf-ı hammâmât-ı gâsilân

Der-beyân-ı esmâ-i râcilân

Der-ayân-ı esmâ-i nisvân

Der-zikr-i esmâ-i çâkerân

Der-ta'rif-i esmâ-i cüvânân

Sıfat-ı hân-ı hâcegân

Manzara-i vekâle-i gurebâ-yı mücerredân

Der-kavl-i dârü'l-it'âm-ı fakîrân

Der-vasf-ı mûristân-ı bîmâristân

Der-sitâyîş-i cüsûr-ı âyende vü revendegân

Der-vasf-ı kenîse-i râhibân

Berekât-ı hubûbât-ı mahsûlât

Der-ayân-ı memdûhât-ı sanâyi'ât

Der-medh-i hulviyyât ve gayrı me'kûlât

Der-sitâyîş-i me'kûlât-ı müsmirrât

Tavsîf-i envâ'-ı meşrûbât

Der-beyân-ı kâr [u] kîsb-i ricâlân

Der-zikr-i aded-i bâğavât

Şehr-i Malatıyye'nin cânib-i erba'asında cereyân eden uyûn-ı câriyeleri beyân eder

Der-vasf-ı ravza-i Rıdvân ve bâğ-ı cinân yaylağ-ı hadîka-i Aspuzan

Der-medh-i müsmirrât-ı bâğ-ı İrem-i Aspuzu

Sitâyîş-i sebep-i münakkaş-ı Malatıyye

Der-beyân-ı sitâyîş-i mevlûd-ı Meşhed-i İmâm Hüseyin *radıyallahu Ta'âlâ anh*

Sitâyîş-i imâret-i bâğ-ı Aspuzu

Sitâyiş-i mesîregâh-ı hâs [u] âm Bınarbaşı, ya'nî misâl-i Merâm

Der-vasf-ı tetimmât-ı külliyyâtı be-şehr-i Malatıyye-i acâ'ibât

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı kibâr-ı Evliyaullah-ı şehr-i Malatıyye *nefa'nallahu Ta'âlâ*

Hâne-i Hazret-i Seyyid Battâl Ca'fer Gâzî ibn Hüseyin Gâzî-i Horasânî

Bu başlıklardan da anlaşılacağı üzere bir şehir tanıtılırken öncelikle o şehrin ilk kuruluşu, İslam ordularının şehri fethetmesi ve şehrin Evliya Çelebi'nin zamanına kadarki tarihî süreci konu edilmektedir. Takiben şehrin ismiyle ilgili kayıtlar ve kalesinin tavsifi, hane sayısı, mahalleleri, camileri, mescitleri, medreseleri, daru'l-kurraları, daru'l-hadisleri, sıbyan mektepleri, tekkeleri, çeşmeleri, sebilleri, sarayları, kervansarayları ve çarşıları anlatılmak suretiyle şehrin mimari yapıları hakkında bilgi verilmektedir. Şehrin tarihi ve mimari yapılarıyla ilgili kayıtlardan sonra içinde yaşayanlara sıra gelmektedir. Dikkatle bakıldığı zaman şehrin dış yapısıyla ilgili şablonda bir hiyerarşik düzenin varlığından söz edilebilir. Buna göre anlatım sıralamasında camilerin mescitlerden, daru'l-kurraların daru'l-hadislerden ve daru'l-hadislerin de sıbyan mekteplerinden önde yer aldıkları görülmektedir.

Evliya Çelebi'nin bir şehrin insanlarını anlatırken de dıştan içelik özelliği gösteren, hiyerarşik bir şablonu takip ettiğini görmekteyiz. Şehrin sakinleri anlatılırken öncelikle ten renkleri ve beden özellikleri belirtilmiştir. Takiben şehrin eşrafı, uleması, cerrahları, şeyhleri, şairleri, Evliya Çelebi'nin dostluk kesp ettiği sair şahısları ve delileri anlatılmaktadır. Şehir sakinlerinin anlatımındaki bu sıralama (şablon), çalışmamızda daha önce mevzu bahis ettiğimiz Musul ve Konya şehirleri için de birebir geçerlidir. Bu şehirlerden çok daha farklı konumu bulunan Balkan şehirleri Sofya⁴ ve Üsküp'ün⁵ anlatımına bakılarak da şablonun teyidi yapılabilir.

Evliya Çelebi, şehirlerin cephesel yönünü çevreden merkeze doğru bir bakış açısıyla ve hiyerarşik bir şablon bağlamında değerlendirdiği gibi şehrin sakinlerini de önce genelini çehresini betimlemek suretiyle hiyerarşik bir düzenle anlatmaktadır. Bu hiyerarşinin en üst basamağında şehrin nüfuzlu kişileri eşraf ve âyan bulunmaktadır. Bunları takiben sırasıyla bilginler, cerrahlar, şeyhler ve ancak şeyhlerden sonra konumlanabilen şairler bulunmaktadır. Bu verilerden hareketle Evliya Çelebi'nin Osmanlı taşrasındaki şairleri kendi bağlamlarında toplumsal bir zümre gibi görerek statü açısından ilk beş gruba dâhil ettiğini söyleyebiliriz. Seyahatname'de varlığından söz ettiğimiz şablon-

4 Kahraman, Dağlı, *a.g.e.*, s. 226.

5 *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi V. Kitap*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 299.

da ismi anılan beş zümre, aynı zamanda bir şehirdeki zümrelerin bütünüdür. Çünkü bu bahislerden sonra konu edilen Evliya Çelebi'nin yarenlik ettiği kişiler ve şehrin delileri herhangi bir statünün temsilcileri niteliğinde değildir.

Evliya Çelebi tarafından toplumsal bir zümre gibi değerlendirilen şairlerin anılmaya layık görülmeleri bakımından Seyahatname'de özel bir konuma sahip oldukları düşünülebilir. Yalnız, şairlerin diğer zümrelerin hepsinden sonra konumlandırıldıkları da göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Nitekim birçok şehir bahsinde şairler için ayrılan başlıklara herhangi bir kayıt düşülmediği de görülmektedir. Üsküp ve Kayseri şehirlerinin şairlerle ilgili bölümlerinde yalnızca ikişer şairin ismi kaydedilirken Malatya bahsinin ilgili bölümünde hiçbir şairin adı kaydedilmemiştir. Musul, Konya ve Sofya şehirlerinin ilgili bölümleri ise tamamen boş bırakılmıştır. Diğer zümreler için açılan başlıklarda da benzeri bir durum vardır. Bu durum Evliya Çelebi'nin, eserini önceden tasarlamış olduğu şablon uyarınca yazma gayretinin bir neticesidir.

Buraya kadar yaptığımız tespitler Seyahatname'deki taşra şehirleriyle ilgili kayıtlardan elde ettiğimiz sonuçlarla alakalıydı. İmparatorluğun başkenti İstanbul ile eski başkenti Bursa şehirleri bahislerinde ise durum biraz daha farklıdır.

Seyahatname'nin ilk cildi tamamıyla İstanbul'a tahsis edilmiştir. Evliya Çelebi, İstanbul'u anlatırken diğer şehirlerde de yaptığı gibi öncelikle şehrin tarihini konu eder. Başlarda daha çok vaka eksensli bir anlatım görülürken II. Mehmet'in İstanbul'u fethi bahsinden itibaren bu anlatım farklı bir seyir alır ve selâtin camileri ekseninde kurgulanan bir padişahlar tarihine dönüşür. Fatih Camii anlatılırken II. Mehmet'in saltanatı zamanında yapılan fetihler ve Beyazıt Camii anlatılırken de II. Bayezid zamanında yapılan fetihler konuya dâhil edilir. Süleymaniye Camii anlatılırken konu daha da dallanır ve I. Süleyman'ın yaptırmış olduğu diğer camiler ve başka hayırhah işleri ile döneminde görev yapan veziriazamlar, vezirler, valiler, amiraller, defterdarlar, nişancılar, sair ümera, ulema ve dönemde ihdas edilen kanunlar anlatılır. II. Selim'den itibaren cami eksensli anlatım son bulur, fakat padişahlar tarihi devam eder. Bu anlatım Evliya Çelebi'nin dönemini idrak ettiği son padişah IV. Mehmet'e kadar devam eder.

I. Süleyman döneminin anlatıldığı bölümden itibaren anlatıma sultanın haricindeki dönemin ileri gelenleri de dâhil edilir. Bu kişiler şehzade, veziriazam, vezir, paşa, amiral, defterdar, nişancı, şeyhülislam, kazasker, âlim, doktor, müneccim veya şeyh olmaları dolayısıyla zikre şayan bulunmuşlardır. Şairler içinse henüz bir başlık açılmamıştır.

I. ciltte şairlerle ilgili ilk başlık türbeler bahsinde II. Mehmet'in türbesi anlatıldıktan sonra açılmıştır: "*Ebü'l-feth'in zamân-ı sa'âdetlerindeki şu'arâları*

bildirir".⁶ Şairlerle ilgili diğer dört başlığın üçü yine türbeler bahsinde II. Bayezid, I. Selim ve I. Ahmet'in türbeleri anlatıldıktan sonra açılmıştır.⁷ II. Mehmet, II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinin ileri gelen insanlarıyla ilgili daha önce herhangi bir başlık açmayan Evliya Çelebi, türbeleri dolayısıyla bu padişahları tekrar anma fırsatı bulunca daha önce eksik bıraktığını düşündüğü bilgileri burada kitabına dâhil etmiş olmalıdır. Nitekim I. Ahmet türbesinin tasvirini müteakiben açılan "*Zamân-ı Murâd Hân'da olan fusahâ-yı bülegâ şuarâları bildirir*"⁸ başlığına herhangi bir kayıt düşmeyen yazar, ileride bu konuya tekrar dönerek IV. Murat dönemi şairlerini şu başlık altında kaydetmiştir: "*Sultân Murâd asrında olan efsah [u] bülegâ şuarâları ve nükteşinâsân, münşî, mustalih re'îs-i küttâbları ve hattâtları beyân eder*".⁹

Seyahatname'nin I. cildinde yukarıda belirtilenlerin dışında şairler için özel bir başlık olmamakla birlikte, eserin hemen her bölümüne dağılmış, şairlerle ilgili farklı kayıtlar vardır. Örneğin Bâkî'yle ilgili kayıt "*Sultân Ahmed Hân asrında merhûm olan kibâr-ı ulemâların ziyâretlerin beyân eder*"¹⁰ başlığının altındadır. Bâkî'nin ilmi kişiliği dolayısıyla bir sınıflandırmada öne çıkması şairin Seyahatname'deki yerini veya bir XVII. yüzyıl Osmanlı tebaasının nazarında şairin toplumsal konumunu göstermesi bakımından manidardır. IV. Murat dönemi şairleri anlatılırken *nükteşinâsalar, münşîler, re'îs-i küttâblar ve hattâtlar* şairlerle yan yana anılan diğer meslek erbabıdır. Evliya Çelebi'nin bu grubu birbirine denk veya yakın gördüğü için birlikte zikrettiği aşikârdır. Nitekim bu başlık altında anılan 22 ismin tamamı şairdir. Dolayısıyla tamamı şair olan bu isimlerden bahsedilirken yalnızca şair olmalarından dolayı onları anmak yetersiz görülmüştür denilebilir veya diğer meziyetlerinin de en az şairlikleri kadar mühim görüldüğü sonucu çıkarılabilir. Ancak, şairler için Seyahatname'de birçok vesileyle özel bölümler oluşturulmuşken güzel sanatların diğer şubelerindeki mensupları için böyle bir ayrıcalığa yer verilmediği göz ardı edilebilecek bir durum değildir.

Seyahatname'de takip edilen genel şablona uygun bir şekilde Bursa şehri anlatılırken de yine tarih, coğrafya ve mimari öncelenmiştir. Bursa'nın coğrafi özellikleriyle ilgili bilgilendirmenin yapıldığı başlıklar dizisinin arasında şehrin ulema ve şuarasıyla ilgili iki başlık vardır: "*Evsâf-ı a'yân [u] kibâr, e'imme ve hutebâ ve meşâyih-ı zâm*" ve "*Evsâf-ı şuarâ-yı Bursa*".¹¹ Evliya Çelebi,

6 *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi I. Kitap*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 161.

7 Dankoff, Kahraman, Dağlı, *a.g.e.*, s. 162, 167 ve 172.

8 Dankoff, Kahraman, Dağlı, *a.g.e.*, s. 172.

9 Dankoff, Kahraman, Dağlı, *a.g.e.*, s. 359.

10 Dankoff, Kahraman, Dağlı, *a.g.e.*, s. 180.

11 *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi II. Kitap*, haz. Zekeriyâ Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 22.

bu konunun yerinin burası olmadığı düşüncesiyle olsa gerek başlıkların altına herhangi bir kayıt düşmemiştir. Nitekim daha sonra padişahlar bahsinde şuara ve ulemaya dair başlıklar açılmıştır.

I. ciltte İstanbul'da hüküm süren ilk Osmanlı padişahı II. Mehmet ile başlayan padişahlar tarihi II. ciltte Bursa vesilesiyle başa döner ve I. Osman'dan başlatılır. Padişahlarla ilgili kayıtların hemen akabinde onların döneminde yaşamış olan vüzerâ, şuara ve ulemayı göstermek için başlıklar açılmıştır. Burada dikkati çeken husus hakkında bilgi verilmek istenen zümrelerin az olması durumudur. I. Osman döneminin ileri gelenleri için üç başlık açılmıştır:

Devlet-i Osmâncık'daki vüzerâları beyân eder

Zamân-ı Osmâncık'daki ulemâları bildirir

Devlet-i Osmâncık'daki şuarâları bildirir¹²

Bu üç başlığın altına herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Orhan dönemi için vüzerâ, şuara ve ulemaya dair başlıklar açılmış ve yalnızca ulema için açılan başlığa kayıt düşülmüştür. I. Murat dönemi için yine vüzerâ, şuara ve ulemaya dair başlıklar açılmış, fakat başlıkların altına herhangi bir kayıt düşülmemiştir. I. Bayezid dönemi için sırasıyla yine aynı başlıklar açılmış ve yalnızca ulema için açılan başlığa kayıt düşülmüştür. I. Mehmet dönemi için şuara ve ulemaya dair başlıklar açılmış, şuara başlığı altına herhangi bir kayıt düşülmemiştir. II. Murat dönemi için de vüzerâ, şuara ve ulema için başlıklar açılmış ve yalnızca ulema başlığı altında bilgi verilmiştir.

Seyahatname'de Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi padişahları anlatılırken onların etrafındaki zümrelerin sınırlı tutulduğunu görmekteyiz. Bu durum gerçeğin bir yansımasıdır. Henüz kuruluş aşamasında olan bir devlette teferruatlı bir sınıflaşmanın mevcudiyeti beklenemez. Böyle olmakla birlikte Evliya Çelebi'nin adını andığı sınırlı sayıdaki zümrelerden biri de şairlerdir. Bu durum Evliya Çelebi'nin şairlerle ilgili statü algısının tespitinde önemli bir veridir. Zira Evliya Çelebi, hakkında fazla bilgisi olmadığı bir dönemden bahsederken bu dönemin şairlerine dair mutlaka birtakım verilere ulaşacağını düşünmüş olmalıdır. Bu düşüncede, şairin mevcudiyeti için çok da özel şartların gerekmediği, onun her dönemde olduğu veya olması gerektiği gibi bir ön kabulün mevcudiyeti hissedilmektedir.

Sonuç

Taşra şehirlerindeki statü sahibi insanları âyan, ulema, cerrahlar, şeyhler ve şairler olarak tahdit eden Evliya Çelebi, şairlere bu beş zümre içinde ekseriyetle son sırada yer vermiştir.

¹² Kurşun, Kahraman, Dağlı, a.g.e., s. 24.

Seyahatname'nin İstanbul'u konu edinen I. cildinde şairlerin konumu taşra şehirlerindeki şairlere göre daha geridedir. Bunda İstanbul'un başkent olması dolayısıyla hanedanla birlikte birçok mevkiin üst düzey yöneticilerini ve çeşitli ilim adamlarını barındırmasının tabii bir payı vardır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde tahta çıkan padişahların anlatıldığı bölümlerde şairlerin hemen ilk iki ve üç sıradaki zümre içinde gösterilmeleri, bu dönemde devlette henüz teferruatlı bir teşkilatlanma ve zümreleşmenin gerçekleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır ve şairlerin her dönemdeki mevcudiyetlerine olan itimadı göstermesi bakımından önemlidir.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nde şairler, muhitin ve dönemin özel durumları da gözetilerek, bir dönemin veya muhitin önde gelen insanları statüsünde karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Büke, Rifat, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Şairler Hakkında Malumat*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1936-37.
- Dankoff, Robert, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, çev. Semiz Tezcan, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul, 2004.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi I. Kitap*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi II. Kitap*, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi III. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi IV. Kitap*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi V. Kitap*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi VI. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi VII. Kitap*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi VIII. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi IX. Kitap*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi X. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kahraman, Seyit Ali, "Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılış Hikâyesi", *Çağının Sıradışı Yazarı Evlîya Çelebi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

The Status of The Poet According To Evliya Çelebi's Book of Travels

Arş. Gör. Bünyamin Taş

Abstract

Seyahatname is an important source and it should not be disregarded at Divan poetry researches on the grounds that it provides various information about hundreds of Ottoman poet directly or indirectly. In this work, one can also find information regarding the poets among which is told about that historical period and geographical places. This information has the quality of being beneficial to the researchers with respect to biographic researches and work determination/confirmation. In addition, the literature researchers should take into consideration the verdicts and comparison elements as assessing the poets. In this study, bearing in mind the points which stressed above, it will be evaluated that how, in which circumstances and in which frequency the poets have been mentioned in Evliya Çelebi's Seyahatname, and also the status perception of the writer regarding poets, and Evliya Çelebi's poets and poetry perception which can be obtained from the work.

Key Words: Evliya Çelebi, Seyahatname, poet, the poet's social status

Evlıya Çelebi Seyahatnamesi'nde Şairin Yeri

Arş. Gör. Bünyamin Taş

Özet

Seyahatname, yüzlerce Osmanlı şairi hakkında doğrudan ve dolaylı yollarla muhtelif bilgiler sunması bakımından divan şiiri araştırmalarında göz ardı edilmemesi gereken, önemli bir kaynaktır. Eserde, konu edilen tarihi dönem veya coğrafi yerlere dair anlatılanlar arasında çoğunlukla o dönemin veya yerin şairlerine ilişkin malumatlar da yer almaktadır. Bu malumatlar biyografik araştırmalar ve eser tespit/teyidi hususunda araştırmacılara faydalı olabilecek niteliktedir. Şairler değerlendirilirken serdedilen hükümler ve mukayese unsurları da edebiyat araştırmacısının dikkate alması gereken hususlardandır. Yaptığımız bu çalışmada, yukarıda dikkat çekilen hususlar göz önünde bulundurularak, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde şairlerin hangi vesilelerle, ne sıklıkta, nasıl yer aldıklarına, yazarın şairlere dair statü algısına ve eserin genelinden elde edilebilecek Evliya Çelebi'nin şiir ve şair algılayışına dair veriler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, şair, şairin toplumsal statüsü

Oryantalizm, Seyahatnameler Evliya Çelebi ve Urfa

Mehmet Kurtoğlu

Giriş

Tarihi geçmişı, coğrafi konumu, kùltürü ve geçmişte “Perslerin Kızı” sıfatıyla çağrılan ve güzelliğiyle bir kadına benzetilen Urfa, her zaman bir cazibe merkezi olmuş, ilgi çekmiştir. Bol ve kutsal suları dolayısıyla “Coşkun Irmaklar Şehri”, “Kutsal Irmaklar Şehri” ve “Balıklı Şehir” anlamına gelen *Kalireu* ve Makedonlar tarafından iki bin yıl boyunca *Edessa* ismiyle anılmıştır.¹

Osrhoene Krallığı döneminde Hıristiyanlığı kabulüyle Hz. İsa tarafından kutsandığına ve korunduğuna inanılan bu şehir, binlerce yıl bölgedeki tüm krallık ve devletlerin ilgisini çekmiş, talan ve katliamlara maruz kalmıştır. Haçlı seferleri döneminde şehri fetheden Zengi, şehrin güzelliği karşısında sarsılmış, ordusuna talanın hemen durdurulması emrini vermiş, “*Bu denli güzel bir şehri talan ettiremem*” demiştir.²

Yahudiler kendi peygamberlerinin hareket noktası, Hristiyanlar İsa’ya ilk iman eden şehir efsanesi ve Müslümanlar Hz. İbrahim’in doğup, tevhit mücadelesini verdiği şehir olması nedeniyle bu şehre ayrı bir önem vermişlerdir. Hz. Peygamber bir hadis-i şerifinde, “*Ahir zamanda ümmetimin hayırlısı İbrahim peygamberin doğduğu ve hicret ettiği yerlerde yaşayanlardır*” bu-yurmuştur. Bu hadis-i şerifin işaret ettiği gibi Urfa, Hz. İbrahim’in doğduğu ve hicret ettiği bir şehir olması nedeniyle ahalisi hayırlı bir ümmet olarak kabul edilmiştir.

Urfa’da Yahudi peygamberlerinin izleri, Hıristiyan azizlerinin mezarları ve Müslümanların *Ceddü’l- Enbiya* dediği Hz. İbrahim’in makamı bulun-

1 Gregory Abu’l-Farac, Bar Hebraeus, Abü’l Farac tarihi, Çev. Ö. Rıza Doğrul, sh.71, Cilt1, Ankara 1945, Halep salnamesi,1310,sh.256, Judah Benzion Segal, Kutsanmış Şehir Edessa, Çev. Prof.Dr. Ahmet Arslan,sh.30-32, İletişim Yay. İst.2002.

2 Ali ibn el Esir, İbni Esir, Sahife 107

maktadır. Urfa, yalnızca bunlarla değil, geçmişte Hıristiyanların hacı olmak üzere geldiği bir hac yeri, modern batı düşüncesinin doğuşunda etkili Urfa ve Harran Üniversitelerinin kurulduğu yer, Doğu Kadim Hıristiyanlığının başkenti, İslâm'ın Anadolu'ya açılan ilk kapısı ve başkenti olması dolayısıyla tarih boyunca üzerinde durulan ve konuşulan bir şehir olmuştur. Dünyanın ilk yerleşim merkezi oluşu, bugün dahi ayakta kalan birkaç antik şehir ve yerleşim yeri ile dünyanın dikkatini çeken Urfa, hiç kuşkusuz Batılılar tarafından önemli ve özel bir şehir olarak dikkat çekmiştir. Bu yüzden daha miladi yılların başında şehre "Hacı" olarak gelen Hıristiyan hacılar, Kudüs'e giderken Urfa'ya uğramıştır. Hacı, göçmen, tüccar, asker, yönetici, maceracı, ajan ve seyyahlar bu şehirden geçerken, bu şehrin güzelliği ve özelliği karşısında sarsılmış, duygu ve görüşlerini resim, gravür ve yazılarında anlatmaya çalışmışlardır. Urfa'ya gelen seyyahların ilgisini en çok İbrahim efsanesiyle İsa'nın mendili efsanesi çeker. Bütün seyyahların tasvirlerinde özellikle Balıklıgöl olmazsa olmazdır. 5. yüzyılda Urfa'ya gelen Hristiyan seyyahlar dahi şehrin İbrahim-Nemrut efsanesini anlatmışlardır. 6. yüzyılda sırf İsa'nın mendilini merakı yüzünden Urfa'ya gelen Ageria, mektubun şehre geldiği rivayet edilen kapıyı gördüğünü yazar.³ *"Ayrıca Kudüs'e hacı olmak için gidenlerin uğradığı bir merkezdir Urfa. Ageria, Edessa piskoposunun kendisine, İsa'nın mektubunun şehri Perslilerin saldırısından koruduğunu anlattığını yazar. Kralın mektubu aldığını ve ordusuyla birlikte halkın önünde dua ettiğini söyledi. Sonra efendim İsa, hiçbir düşmanın tekinin şehre giremeyeceğine söz verdin, ama Perslilerin bize saldırmasına bak, dedi. Havaya kaldırdığı elinde mektubu tutarak bunu söylediği zaman, aniden kentin dışında öyle kalın bir karanlık belirdi ki, Persliler duvarlara ulaşamadı ve böylece Edessa kurtuldu."*⁴

Ageria'nın anlattığı bu efsane daha sonra birçok seyyaha da anlatılmış, efsane binlerce yıldan beri süregelmiştir. İlginç olan Hristiyan seyyahlarını İsa efsanesi cezp ederken, Yahudi ve Müslümanları her zaman İbrahim efsanesi çekmiştir. Özellikle Tevrat'ta geçen İbrahim-Harran ilişkisi, İshak ve Yakup Peygamberin Harran'dan evlenmeleri Urfa İbrahim efsanesini Yahudilerin gözünde daha da büyütmektedir. Çünkü bir Yahudi için İbrahim'in Harran ile olan ilişkisini reddetmek demek tevrati inkâr itmek demektir. İbrahim-Harran ilişkisi Yahudiler için bir iman mesesledir,

Urfa tarihi, kültürel ve dini birikiminin yanında stratejik önemi dolayısıyla Avrupalıların, tarihin her döneminde üzerinde durdukları bir şehir-

3 John Freely, *Urfa ve Harran Seyyahları, Uygarlıklar Kapısı Urfa*, Çev. Mert Tanaydın, s.376, Yapı Kredi Yay. 2002, Badger, *The Nestorians and Their Rituals*, London, 1852.

4 John Freely, age. s.376.

dir. Zira geçmişte Bizans'ın son sınırı olarak Urfa'dan daha ileri gidemeyen Hıristiyanlar, Ortadoğu ve Kudüs'e giden yolun Urfa'dan geçtiğinin farkındadırlar. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme devrinde Urfa'da misyoner hastaneleri, okullar, yetimhaneler ve fabrikalar kurmuş, Urfa'nın din, dil ve ırk yapısına müdahale etmek istemişlerdir. Özellikle burada adı geçen Batılı seyyahların yazdıkları, onların Doğu'ya bakışlarının bilinçaltını ve oryantalist zihniyetlerini ortaya koymada önemli bir kaynaktır.

Avrupa üniversitelerinde Urfa üzerine geniş araştırma ve incelemeler yayınlanmış, kiliselerde ve üniversitelerde özel kitaplıklar oluşturulmuştur. Bugün dahi Vatikan'ın destekleriyle Urfa üzerine araştırma ve inceleme yapan hayli bilim adamı, araştırmacı ve gazeteci yazar olduğu su götürmez bir gerçektir.⁵ Bu anlamda gerek Yahudilerin olsun gerekse Hıristiyanların kendi köklerini aramak ve bu konuda bilgi ve doküman toplamak için ilk etapta Urfa'ya geldiklerini görürüz. Urfa'ya bir nedenle, bir görev ya da gezi için, gelenlere baktığımızda kabarık bir isim listesiyle karşılaşırız. Bunların içinde birçok renk ve ırkta insanı görmekteyiz. Urfa'ya gelen birçok seyyah içinde ilk aklımıza gelenler ve ulaşabildiğimiz isimlerden sadece birkaçı şunlardır: Ageria (6. yüzyıl) , El Mukaddesi (980), İzzeddin bin Şeddadi (1242), İranlı seyyah Nasır-ı Hüsrev (1046), Venedikli tüccar Josaphat Barbaro (1452), Endülüslü seyyah İbni Cübeyr (1183), Fransız seyyah Oliver (1790), İngiliz seyyah Henry C. Barkley (1878), Alman seyyah Edouard Sachau (1879), Alman seyyah J.H. Petermann (1860), Alman seyyah Carsten Niebuhr (1766), İngiliz misyoner H. G. Badger (1843), Polonyalı Simeon (16. yüzyıl), Alman mareşali Helmuth Von Moltke (1870), Fransız tüccar Jean-Baptiste Tavernier (1644), Türk seyyah Evliya Çelebi (1649), İngiliz seyyah Cameron (1844), İngiliz papaz W.A. Wigram (1918), İngiliz ajan E.B. Saone (1919), gezgin bir şövalye Rafeal de Nogales (1915), Pococke (1738), Otter (1734), Rauwolff (1575), Buckinhan (1827), Chesney (1850), Barbaro Contarini (1823), Cuinet (1891), Getrude Bell (1911), Lawrance (1911), Samuel Guyer (1910), Hayes (1930), Segal (1950) bu tarihlerde ve daha sonra birkaç kez olmak üzere Urfa'yı birçok kez ziyaret

5 Bugün Urfa veya Harran'ı dini ritüellerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. 2000 yılında "Dinler Arası Diyalog" çerçevesinde Papa II. Jean Paul'un Urfa, Harran'ı ziyaret edeceği konusu dünya basınında yer almış, fakat bu gezi gerçekleşmemiştir. Bunun ardından Vatikan 2000 yılında Tad Szulc'u, finanse ederek Hz. İbrahim'in doğup yaşadığı ve hicret ettiği yerleri keşfetmesi ve İbrahim Yolu'nu ortaya çıkarması için görevlendirmiştir. Tad Szulc Mısır, Irak, Türkiye, Hicaz, Suriye ve Filistin'i içine alan uzun bir geziye çıkmış, burada yerel kaynak ve diğer kişilerle görüşmüş, gördüklerini bir yıl sonra uzun bir makale şeklinde İngilizce ve Türkçe olarak, Aralık 2001 tarihli National Geographic'de yayınlamıştır. Tad Szulc, bu gezisi sırasında Urfa-Harran ve Fırat dâhil bölgeyi gezmiş ve "İbrahim'in İnanç Yolculuğu"nun haritasını yayınlamıştır. Ayrıca Vatikan'ın bu çıkışından dört-beş yıl sonra Harvard Üniversitesi İbrahim Yolunu projelendirmiş, 2006 yılında Urfa'da basına kapalı bir toplantıyla gündeme getirmiştir. 2007 yılında yapılan basına açık ikinci toplantıda ise İbrahim Peygamber'in yaşadığı yer olarak kabul edilen "Harran'a yürüyüş" ile kamuoyuna duyurulmuştur.

etmiş, hatta fahri hemşerilik unvanı almışlardır.⁶

Oryantalizm ve Seyahatnamelerin önemi:

Bir şehre dışarıdan bakmanın en güzel yolu hiç kuşkusuz seyahatnamelerdir. Bu seyahatnamelerin şehir monografilerinde ve özellikle de Osmanlı toplumu tanıma büyük etkisi olmuştur. Seyahatler Avrupa'da yüz yıllar önce kaynak olarak kullanılırken, ülkemizde bilimsel araştırmalarda, toplumu tanıma kaynak olarak kullanılması ancak son yıllarda yaygınlık kazanmıştır.

Seyahatnameler hakkında birçok söz söylenmiştir. Seyyahların yazdıkları metinler çok yönlü okumalara açık olduklarında zengin birer kaynak niteliğindedir. Bu konuda Orhan Şaik Gökyay şöyle der: “*Seyahatnameler, yalnız yazarların salt görmek ve anlatmak amacıyla yaptığı gezilerden meydana gelmiyor. Böyle yapıtların yazılmasına, seyahat için seyahat deyimiyle anlatmayı uygun bulduğumuz gezilerin dışında başka nedenler de yol açıyor. Hac ziyaretleri, bir başka ülkeye gönderilen bir görevlinin oralarda gördüklerinden esinlenerek yazdığı kitaplar, askerlik, savaş dolayısıyla görülen yerler, tanınan başka başka insanlar, kalemlerin işe koyulmasına yetiyor.*”⁷ Bu anlamda Urfa'ya gelen seyyahların çeşitlilik arz ettiğini; şehri hacılardan, askerlere, ajanlardan papazlara kadar değişik sınıflardan insanların ziyaret ettiğini görüyoruz. Bu çeşitlilik aynı zamanda Urfa'yı anlatan zengin bir seyahat kitaplığının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Seyahatnameler bazen siyasi ve taraflı olmasına rağmen, özellikle şehir kültürü açısından büyük bir imkân sunmaktadır. Seyyahlar Osmanlı'nın gelişme çağından başlamak üzere düşüş çağına kadar kesintisiz gezilerini sür-

6 J.Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Ed.Stefanos Yeramos, Kitap Yay.2006, Nasır-ı Hüseyin, *Sefername*, MEB. Yay. Ankara, 1967, Josaphat Barbaro; *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Çev. Tufan Gündüz, Yedi Tepe Yay. İst. İbni Cübeyr, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail. Güler, Selenge Yay. İst. 2003, Henry C. Barkley, *Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk*, Çev. Nil Demir, Kesit Yay.2007, Edouard Sachau, *Reise Mesopotamien*, Çev. Selahaddin E. Güler, Seyir Dergisi, Güz, 2005, John S. Guest, *Yezidiler Tarihi*, Evasta Yay.2001, İst. J.H.Petermann, *Reise im Orient*, Çev. Selahattin E. Güler, *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa ve Civarı*, Şurkav Yay. 2010, C. Niebuhr, *Arabistan ve Civarında Bulunan Ülkeler Seyahatnamesi*, Çev. Selahattin E. Güler, Badger, *The Nestorians and Their Rituals*, London, 1852, *Helmuth von Moltke, Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İst.1995, W.A. Wigram, Edgar T. A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği*, Avesta Yay.2004, Ely Bannister Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk*, Avesta Yay.2007, Mehmet Necati Kutlu, *Türkiye'de Bir Gezgin Şövalye*, *Nogales Mendez*, Gendaş Yay.2000, Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi Seçmeler*, Milli Eğitim Basımevi 1972, H.V.Wistone, *Ortadoğu Serüveni*, Fuat Davutoğlu, Risale Yay. İst.1999, Polonyalı Simeon, *16. Asır Türkiye'si*, Hrand D. Andereasyan, Sad. Resul Bozyel, Kesit Yay.2007, John Freely, *Urfa ve Harran Seyyahları*, Çev. Mert Tanaydın, *Uygarlıklar Kapısı Urfa*, Komisyon, Yapı Kredi Yay. 2000

7 Mehmet Necati Kutlu, *Türkiye'de Bir Gezgin Şövalye Nogales Mendez*, s.20, Gendaş Kültür, (Basım Yeri: ?) 2000.

dürmüşlerdir. Bu kişiler değişik meslek adı altında gelmelerine rağmen, birçoğu aynı zamanda istihbarat toplamıştır. Özellikle doğuyu gezen seyyahlar, buradaki farklı kimlik ve mezhepler üzerinde durmuş, en küçük din, dil, ırk farklılıklarını gözden kaçırmamışlar, 17. yüzyılda Osmanlı'ya karşı büyük bir ilgi uyanınca yalnızca gezmekle kalmamış ülkelerine döndüklerinde görüp yaşadıklarını yazıya ve resme dökmüşlerdir. Cemil Meriç'in "Sömürgeciliğin Keşif Kolu"⁸ olarak nitelediği Oryantalizmin oluşmasında kuşkusuz bu seyyahların rolü büyük olmuştur.

Yolların bulunduğu kavşakta bulunan Birecik, Urfa ve Harran, birçok seyyahın ister istemez uğradığı bir merkez haline gelmiştir. Bu anlamda Urfa'ya gelen gayrimüslim seyyahlar oldukça fazladır. Bu seyyahların seyahatnamelerine baktığımızda daha çok iki şey üzerinde durduklarını görürüz. Bunlardan biri şehir merkezinin güzelliği karşısında duydukları hayranlık, diğeri ise özellikle kırsal kesimi olmak üzere insanların uygarlıktan uzak oluşu ve cahillikleridir. Özellikle *doğu tasavvuru* ya da *doğu despotizmi* dediğimiz olgu, işte bu seyyahların yazdıklarından hareketle oluşmuştur. Edward Said bu durum için "doğuya giden batılıların amaçları ise bizim gördüğümüzden çok değişiktir. 1800 ile 1950 yılları arasında Orta Doğu'yu ele alan kitapların sayısı altmış bin kadar olduğu tahmin edilmektedir"⁹ der. Bu anlamda Jean-Baptiste Tavernier'i örnek verebiliriz. "*Tavernier'e gelince o, 17. yüzyılda yaşamış bir Fransız tüccardır, etkinlik alanı doğudur ve kervan ticareti yapmıştır. Bu alanda bilgili olduğu iddiasındadır ve bu bilgi, bilmediklerine karşı ilgisiz kalışıyla da yeterince doğrulanmıştır. Doğrudan doğruya ve hiçbir komplekse kapılmadan, titizlikle seçilmiş nesnelere hedef alan bu pragmatizmin başlıca sonucu, yararlılık ilkesidir. İnsanlar ve nesnelere konusundaki değerlendirmelerde, bunların amaçlanan hedefe sağlayacağı yarar baş ölçüt olarak alınır: Ermeniler iyidir, çünkü toptan ticareti onlar ellerinde tutuyor, Şah iyidir; çünkü Avrupalı tüccarlara ilgi gösteriyor; Persepolis hiç ilginç değildir -çünkü en azından o dönemde alım-satım kapalıdır, vb...- ne var ki asıl sorun, "doğu despotizmi" fikrinin ve bundan kaynaklanan Batı'nın üstünlüğü düşüncelerinin üzerinde yükseldiği temellerden birini de Tavernier'nin yazdıklarının oluşturmasıdır. Batı, daha Rönesans'tan başlayarak, Antik Çağ serabının kurbanı olmuştur. Antikçağ'ın parlaklığını okuyan, sonra bunları yerinde görmeye gittiğinde, harabelerin sefil köylerle çevrildiğini gören Batılı aydın kişi, buralar bugün bu hale gelmişse suçun barbarlarda, Türklerde, Araplarda ve diğerlerinde olduğu gibi; gasp edilen*

8 Bkz., Edward Said, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. Nezih Uzel, Pınar Yay. İstanbul, 1982. Oryantalizm; Doğu ülkelerinin dil, tarih ve medeniyetlerini araştıran bilim dalı, Doğu Bilimi, Şarkiyat.

9 Edward Said, age. s.8,

ve kötü yönetilen bu mirasın Antikçağ değerlerinin emanetçisi Batı'nın hakkı olduğu sonucuna mantıksal olarak varıyordu. Tavernieri'nin yaptığı türden incelemeler, çıkarılan bu sonuçları pekiştiriyordu.”¹⁰ Tavernier'in bu bakış açısını küçük farklılıklarla diğer Batılı seyyahlarda da görmek mümkündür. Buna rağmen Batılı seyyahların yazdıkları bu seyahatnameler, sözlü geleneğe bağlı Doğu halkları için geçmiş anlamada ve tanımlamada eşsiz bir kaynaktır. Ayrıca seyahatnameler çok yönlü okumalara açık olduğundan herkesin faydalanacağı bilgiler barındırmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Urfa:

Urfa'ya gelen seyyahlar içinde şehri en ayrıntılı ve en uzun anlatanı Evliya Çelebi'dir. *Seyahatname*'sinde gördüklerini ve duyduklarını yazarak oldukça geniş bilgiler verir. 6 Kasım 1649 yılında Şam'dan Anadolu topraklarına giren Evliya Çelebi Halep üzerinden, o dönemler Urfa'ya bağlı Nizip'e, oradan da Birecik'e ulaşır ve yol güzergâhını şöyle anlatır: “*Oradan Karaköprü Köyü'nü sol tarafımızda bırakıp Kızlıhisar Köyü'nde konakladık. Burası Halep toprağında kalesi harap, kendisi mamul, camili, hanlı bir köydür. Buradan kuzeydoğuya giderek Nizip şehrine geldik. Nizip, Fırat Irmağı'nın batı yönünde, çöl içinde yüksek bir dağın eteğinde hanlı, camili, hamamlı küçük çarşılı mamul bir kasaba olup bağı, bahçesi yoktur. 150 akçalık kazadır. Daima Birecik Kasabası'na eklenip nahiyeye olur. Harun Reşit zamanında mamul bir şehirmiş. Ayıntab'ın kible yönünde bir konak olup yaya adam bir günde varır, gelir. Burada yine doğuya giderek 6 saatte Birecik'e geldik. Birecik, Fırat kıyısında bir tepe üzerindedir. Harun Reşit, Bağdat'ın faydalı iskelesidir diye mamur etmiştir. Sonra padişah'tan padişaha geçip en son Sultan Gavri'nin veziri Çerkez Hayra Bey, Birecik ve Halep'i 922 tarihinde Birinci Sultan Selim'e teslim etmiştir. Urfa eyaletinde Sancakbeyi tah-tı olarak yazılmıştır.”¹¹ Birecik hakkında bu tarihi bilgileri verdikten sonra iskelesinden bahseder, kelek ve mavnaların İskele Eminî'nin yani güvenilir kişinin sorumluluğunda olduğunu söyler, Birecik kalesini tasvir eder: “*Birecik Kalesi, Büyük Fırat Irmağı'nın doğu yönüne meyal bir yalçın kaya üzerinde göğe doğru başkaldırılmış, taştan bir kaledir. Şekli altı köşelidir. Burçları ve duvarları gayet sağlamdır. Her kulesi birbirini görür. Hendeği yoktur. Zira altı köşesi Gayya kuyusundan nişan verir kayalardır ki şahin, karakuş ve dölengeç gibi yırtıcılara**

10 Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Editör Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, s.28 ve 33, İstanbul, 2007.

11 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.: 2, Milli Eğitim Basımevi Matbaası, (Baskı Yeri: ?), 1972, s.206,207.

yuva olmuştur. Çepeçevre büyüklüğü malum değildir. Kible yönünde iç kaleye bakan kuvvetli ve sağlam bir demir kapısı var. Hepsî üç katlıdır. Ama iç kalesi çok sarpdır. Bu kadar sarp kale ancak Mardin kalesidir.”¹²

Kalenin dışarıdan görünümünü tasvir ederken karakuş ve dölengeç gibi kuşların kayaların oyuklarında yuva yaptığını yazar. Bazıları, Evliya Çelebi'nin tarla kuşu olarak bilinen “dönengeç”i yırtıcı hayvan sınıfında saymasını yanılı olarak gösterirler. Evliya Çelebi, büyük ihtimalle ke-laynakları kastetmiş olmalıdır. Kalede oturanlardan bahsettikten sonra iç tasvire girer: “*Kaleden kayalar içinde suyolları vardır. Cephanesi, buğday ambarları, büyük mağaraları vardır. İç hisarda Selim Han Camisi var. Diğer yapıları aşağı varoştadır. 11 cami ve mescidi, tekkesi, sübyan mektebi, iskele başında hanı ve hamamı, küçük bir çarşı ve pazarı vardır. Burası Halep ve Bağdat gibi iki büyük şehrin iskelesi olduğundan dükkânlarında kıymetli eşya bulunur. Gayet verimli olan Birecik Ovası'na Zeytin Vadisi derler. Erzurum'a seyahat ettiğimiz zaman büyük Fırat ırmağının doğduğu yerin, Erzurum'dan iki konak kuzeyde, Gürcistan Boğazı'nda Dumlu Balba Tekkesi yakınında bir mağarada olduğunu söylemiştik. Sonra Malatya civarında Bingöl Yaylası'ndan gelen, Murat Suyunu aldığını yazmıştık. Murat Suyu Muş Ovası'nda Çanlı Kilise civarından geçip eski Muş ve Palo'ya uğrayarak Malatya geçidinde Fırat ile birleşir. Fırat, Birecik'e gelinceye kadar 70 tane su alır. Mukaddes topraklar içinde en büyük sudur. Birecik'ten her yıl nice bin tulumundan yaptıkları keleklerle Osmanlı Ülkesi tüccarları kıymetli eşyalarını alıp Cabel ve Rakka'ya yük boşaltıp üç günde Bağdat'ın dışarısındaki Muşlar kalesine gelirler ve burası iskele olduğundan mallarını çıkarırlar. Dicle ile Fırat taşarsa iki büyük ırmak Bağdat Ovası'nda birbirine karışır ama bu nadiren olur. Fakat bazı yıllar Şattülarap taşıp Bağdat'ın Köprü Kapısı'ndan içeri girer. Melek Ahmet Paşa Efendimiz, Bağdat Valisi iken, Dördüncü Murat Han çağında Şat taşarak lağım ve meteris yerlerinden girip kalenin nice yerlerini harap etmiştir. Bu iki büyük ırmak Kurna Kalesi köşesinde birleşir. Üç konak aşağı da, Basra'da Şattülarap derler. Su orada acı olur. Çünkü Umman ile birleşir. Fakat bu hal seher vaktinde, yani med vaktindedir. Öğleden sonra cezir olunca Umman geriye gidip Şattülarap galip olur ve Basra önünde su çok berrak olur. Basra önünde bu Şattülarab'ın her gün hali budur. Oradan batıya 9 saat giderek Rakka yahut Erzenürrum Kalesi'ne geldik. Şehir adları arasında dört*

12 Evliya Çelebi, age. s.207, 208.

tane erzen vardır. Biri Erzenürrum yani Erzurum'dur. İkincisi Erzen-i Ahlât'tır. Üçüncüsü Erzincan'dır. Dördüncüsü de bu Rum Kale'dir. Hazreti Ömer'in halifelîği sırasında Rum Kayseri tarafından yapıldığı için Rum Kale derler. Urfa ile Birecik arasındadır ve her birine birer konaklık yerdedir. Urfa Paşası eyaleti toprağında emanettir. Rum Kale, Fırat'tan bir taraftadır ve güney cihetindedir. Birecik'in batısındadır. Bir tepe üzerinde gayet sağlam bir kaledir. 922 tarihinde Mısır Sultanı Gavri'den Sultan Selim alarak, imarına çalışmıştı. Şimdi o kadar mamur değildir. Dışarıda camisi, hanı, hamamı ve küçük çarşısı vardır."¹³

Fırat'ın hangi kaynaklardan oluştuğunu ve bu nehrin hangi denizlere döküldüğünü anlatan Evliya Çelebi'nin, gerek Birecik hakkında verdiği rakamlar gerekse bu ayrıntılı anlatımı şehrin o dönemdeki sosyo-kültürel ve ekonomik tablolarını ortaya koyar. Birecik'ten sonra on saatlik bir yolculukla Suruç'a gelen Evliya Çelebi, bugün herhangi bir kalıntısı olmayan Suruç Kalesi'nden bahseder. "Emeviler'den Hişam bin Abdülmelik zamanında (724-743) bu Suruç ovalarında 600.000 Türkmen ve Arap oturup dut bağlarından geçilmez, 5000 yük ipek ondalığı hâsıl olmuştur. Gayet büyük bir kalesi varmış. Selçuklular zamanında Rumlar onlara galebe edip yer götürmez askerle Kudüs'e giderken Suruç'un toprak kalesiyle şehrini harap etmişlerdir. Hala yapısının eserleri gözükmektedir. Ama kalesinden iz kalmamıştır. Suruç, Halep Eyaleti içinde Sancak Beği Tahtıdır. Beğinin hası 27.790 akçadır. 291 Tımarı, 9 Zeameti vardır. Alaybeğisi, Çeribaşısı vardır. Bütün Eyaletinde 37 Zeamet, 226 Tımar vardır. Nahiyelerinin çoğu mercabat nahiyesiyle bütün Erzurum Kars Kulları'nın kalemleri olup Kars Ağaları'ndan 500 atlı ile bir Ağa gelip her yıl 40.000 kuruş toplayarak Kars Kulu'na mevacib götürür.

Bu hâsılatın hepsi bu Suruç Ovası'nda oturan göçebe Türkmen ve Kürtler'den elde edilir. Bu vadiler içinde oturan aşiretlerin çoğu Denyay, Berazi, Kühbik, Cum Kürtleri olup çok defa dut bağları içinde ipek elde edip ipek ondalığı verirler. Ayrıca arpa ve saman hakkı da verirler. Bu Suruç Ovası'nın havası çok güzel olup o sebeple halkın çoğu sağlam olur. Burası Birecik'in doğu yönüne maildir. Suruç, Dicle ile Fırat arasında olduğu için burada birçok acayip eserler ve boş bostanlar vardır ki anlatması lüzumsuzdur. Burası Urfa Kadısı'nın hükmünde 150 akçalık kazadır. Mamul nahiyeleri var. Suruç'un bulunduğu bölgeye El Cezire derler. Uzunluğu 20 menzil olup sırasıyla yer,

13 Evliya Çelebi, age. s.208, 209,210.

yer altı, yedi, sekiz, on konaktır. Buraları Abbasiler çağında mamul olup 400 kadar kalesi, 600 kadar mamul şehir ve kasabası olduğu tarihlerde yazılıdır. Suruç'tan batıya 2 saat giderek Çarmelik Kalesi'ne geldik. Burası çar melik yani dört hükümdar kalesidir. Hakikaten müverrihler bu kalenin kısıralardan dört kardeş tarafından yapıldığını, o sebeple Çarmelik adını aldığını yazıyorlar. Bir tepe üzerinde kare şeklinde küçük bir kaledir. Ama o kadar mamul değildir.

Dizdar ve neferleri, Urfa Subaşı hükümünde hâkimi, 100 evli kasabası vardır. Camisi, mescitleri, hamamı, birkaç dükkâmı vardır. Kale birkaç kere harap olmuş, sonra yine imar edilmiştir. Kâgir bir hanı olup içinde Türkmen oturur. Menzil beygirleri mütevellisi hükümindedir. Suyu ve havası güzeldir. Bağı, bahçesi yoktur.”¹⁴

Suruç, tarih boyunca hep ticaret merkezi olmuştur. Miladi yılların başında Çin ve Hindistan'dan gelip buradaki panayırlara katılan tüccarlar vardır. Hatta 19. yüzyılın sonuna kadar Halep'te Suruç Pazarı olduğunu kayıtlarda görmektedir. Evliya Çelebi'nin Rumlar dediği gerçekte haçlılardır. Haçlı Seferleri sırasında şehir büyük yıkım görmüştür. Evliya Çelebi ayrıca buradaki aşiretlerden bahseder. Suruç'a ticaret için Erzurum ve Kars'tan gelenlerin olduğunu yazan Evliya Çelebi'yi doğrulayan bir diğer husus da Erzurum'da, Suruç için söylenen yaygın olan bir atasözüdür: “Bir tarafta Suruç kaymakamı bir tarafta Gah fukarası.”

Suruç'tan Çarmelik Kervansarayı'na oradan da Urfa'ya giriş yapan Evliya Çelebi, gezip gördüklerine girmeden önce şehrin adı ve tarihi hakkında bilgiler verir: “Buradan kalkarak Urfa şehrine vardık. Urfa Nuh tufanından sonra yapılan şehirlerin biridir Semud kavmindan Ruhay adlı bir padişahın yaptırmasıdır. Sonra, Nemrut buranın havasından suyundan hoşlanıp yaşadıkça Tanrılık iddiasında olarak tamam 200 yıl bu şehirde yaşamış olup Hazreti İbrahim'i bu şehirde Nemrut ateşine attırmıştır. Hazreti İsa buralar kayserin idaresinde iken seyahatle gelip bir kiliseye inmiştir. Onun için buraya Mesih Diri derler. Hala maruftur. Havariler burada İncil'i gayet hazin bir sesle okumuşlardır. Onun için o makama Ruhavi demişlerdir. Nihayet Emevi'lerden Muaviye Şam'da iken asker gönderip burayı Rumlardan alarak İslam ülkesine katmıştır. Sonra Abbasilerden Me'mun buraya gelip İbrahim Halil makamını mamul etmiştir. Nice padişah eline geçtikten sonra 922 tarihinde Birinci Selim, Mısır'a giderken burayı Tavaşi Sinan Paşa eliyle fethetti. Sonra Sultan Süleyman yazdırap Rakka Kalesi, Amid

14 Evliya Çelebi, age., s.210, 211.

(Diyarbakır) hâkimi elinden alınarak bu Urfa Eyaletine Beylerbeylik edilmiştir. Kalenin asıl adı Urfa'dır ama yakınında Rakka Kalesi olduğu için hala Padişah Defterhanesi'nden gelen emirlerde Rakka eyaletine mutasarrıf vezirin filan paşa diye yazılır."¹⁵

Evliya Çelebi, şehrin tarihini yabancı seyyahlar gibi Roma-Bizans'a dayandırarak yazmaz. Nuh tufanıyla şehrin kurulduğunu, Muaviye döneminde fethedildiğini yazar. Evliya Çelebi'nin Urfa'nın fethiyle ilgili verdiği bilgiler sağlam bilgiler değildir. Zira Urfa 639 yılında Hz. Ömer döneminde İyad bin Ganem tarafından fethedilmiştir.¹⁶ Yine Hz. İsa efsanesini yabancı seyyahlardan farklı olarak anlattığı görülür. İsa-Abgar efsanesi olarak geçen olayı Evliya Çelebi, Hz. İsa'nın ölüp dirildikten sonra Urfa'da bir kiliseye indiği şeklinde anlatır. Bir müzik kenti olan Urfa ile ilgili bilgi verirken, Ruhavi makamına değinir ve şehri Semud kavminden Ruhay adlı bir padişahın kurduğunu söyler ki, bu yanlıştır.¹⁷ Zira, Arap İslam egemenliği döneminde Ruha adlı bir vali şehre adını vermiş ve sonrasında Araplar Urfa'ya hep Ruha demiştir. Kürtler Reha, Yahudiler Rehavi, Süryani ve Ermeniler ise Edessa olarak kabul etmişlerdir. Ruhavi veya Rehavi aynı zamanda müzikte Urfa'ya mahsus bir makamdır. Bugün bu makam kullanılmamaktadır. Ayrıca delileri tedavi edici bir özelliği olduğu söylenmektedir. Divan Edebiyatı'nın ünlü hikemi şairi Urfalı Yusuf Nabi bir gazelinde bunu şöyle dile getirir:

"Hakimüz mevlididir Hazret-i İbrahim'in

Nabiya rast makamında Ruhaviyüz biz"¹⁸

Evliya Çelebi "*Urfa Eyaleti yedi sancaktır. Camasi Sancağı, Habur Sancağı, Dirce Sancağı, Beni Rebia Sancağı, Suruç Sancağı, Rakka Sancağı. Urfa'dan dört konak İçeri, çölde haraplık yerlerdir. Süleyman Han çağında Eyaletin merkezi Rakka idi. Şimdi Sancak tahtı Urfa'dır.*"¹⁹ diye belirttikten sonra "*Urfa kalesinin arkasında Damlacık adlı taşlık bir dağ vardır ki, mel'un Nemrut'un yaylak taht yer imiş. Bu dağın yarısın-*

15 Evliya Çelebi, age., s.212, 213.

16 Bkz., el Belazuri, *Futuhul Buldan*, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay. 1987; Ahmet Demir, *İslamın Anadolu'ya Gelişi*, Kent Yay. İst. 2004.

17 Bkz., Abdullah Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, "XIII.Yüzyıl Coğrafyacısı Yakut ise Edessa'yı el Ruha olarak ifade eder. Bu isimde kentin kurucusu el ruha bin el balandi bin Malij Da'sar'dan geldiğini iddia eder." s.4.

18 "Toprağımız Hz. İbrahim'in doğduğu yerdir Ey doğruluk makamında Urfalıyız biz" Şair Nabi bu şiirinde Ruhavi sözcüğü ile cinas yapıyor. Ruhavi hem Urfa'nın adı hem de musiki de bir makamdır. Ruhavi makamı. Şair büyük bir incelikte bu kelimeyi kullanarak hem Urfalıların müzik ile olan ilişkisine, hem de Urfa adına gönderme yapmış oluyor. Ayrıca şiirin bütünlüğü içinde Hz. İbrahim'in Urfa'da doğduğunu da belirtmiş oluyor.

19 Evliya Çelebi, age., s.214.

da göğe yükselen yalçın bir tepe üzerinde büyük taşlarla yapılmış sağlam duvarlı bir kaledir. Her taşı filgövdesi kadar var. Şekli yuvarlaktır. Elmas yüzük gibi eşsiz bir iç kaledir. Burçları ve duvarları çetin, sağlam ve berkitilmiştir. çevresinde hendeği yoktur.

Çünkü dört tarafı Gayya Kuyusu gibi yalçın kayalardır. Batıya gayet sağlam ve kuvvetli bir demir kapısı vardır. Burada 20 kadar ev vardır ki Dizdar Ağa bunlarda oturur. 200 kadar neferi, cebehanesi, buğday ambarı, su sarnıçla vardır. Kale kapısının iç yüzünde bir camisi var. Minareli ve küçüktür. Bundan başka bir yapısı yok. Kale içinde olduğu için evler bağısız bahçesiz küçük nefer evleridir. Hazreti İbrahim'i mel'un Nemrut'un ateşe attırđı mancnık bu kalenin içinde durur. İki tane teknik uzun sütundur. Aşığı varoştaki büyük kale kare şeklinde eski bir kaledir. Taşları gayet büyük olup iç kalenin eteğindedir. Bunun da burç ve duvarları sağlamdır. Bu varoşun üç kapısı var: Bey Kapısı, Bağdat tarafına, doğu ya açılır. Samsat Kapısı batıya açılır. Haran Kapısı batıya bakar. Burası yukarı kale gibi kayalar üzerinde olmayıp alçakta, geniş bir yerdedir. Bu Urfa Kalesi, Fırat ırmağı'nın doğu yönünde, bir konak uzaktaki Tasdır Dağları içinde olup kuzey yönüne fazlaca maildir. Rum Kalesine bir konak yakınlıktadır. Yolları Kürt tayfasının rahatsız etmesi sebebiyle korkuludur. Bu şehrin yukarı kalesiyle aşağı sur ve varoşunun içinde ve dışında, kireç ve toprakla örtülü 2600 ev vardır. Bağlı bahçeli, akarsulu, hamamlı büyük sarayları vardır."²⁰ der.

Evliya Çelebi'nin, "Urfa'da dört konaklık içeri haraplık yerlerdir." diye değinip geçtiği, kendisinden birkaç yıl önce şehri ziyaret Tavernier'in de bahsettiği bu haraplık hali, Celali isyanlarının sonucu oluşın bir haraplıktır. Daha çok Ortadoğu üzerine çalışan çağdaş yazar Suraiya Faroqhi bu durumu ve her iki yazarın tavrını şöyle anlatır: "İki gezgin de şehri 1640'larda, birbirilerinden birkaç yıl arayla ziyaret etmişlerdir. Urfa, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başları arasında cereyan eden Celali İsyancıları sırasında, asilerin lideri Kalenderoğlu'nun şehri işgal ettiği dönemde ağır bir darbe almıştır. Evliya Çelebi bu gerçeği Urfa'nın ticari binalarının fazla etkileyici olmadığını söyleyerek dile getirir ama yine de şehirde (bütün yaşananlara rağmen) bol miktarda mal bulunmaktadır. Tavernier ise aynı gerçeğin diğer yüzünü göstererek pek çok evin hala harap vaziyette olduğunu söyler. Burada yorum imkânını biraz zorlarsak her iki yazarın da Urfa'nın Celali isyancıları sırasında uğradığı zamana gönderme yaptıkları sonucunu çıkarabiliriz. Evliya şehrin kendini toparlamaya başladığına dair emarelerle ilgilenirken

20 Evliya Çelebi, age., s.213.

Tavernier bu konuda duyarsızdır."²¹

Seyyah kitabında Urfa'daki saraylardan da bahseder ve bunların tek tek isimlerini verir. Ama Evliya Çelebi'nin saray olarak nitelediği ve bugün konuk evleri olarak kullanılan binalar aslında tarihi Urfa evleridir. "Urfa'da 22 cami vardır. içkalede eski bir mabet olan Minaresiz Cami vardır. Paşa Sarayı yakınında, kalabalık cemaati olan Kızıl Cami Nemrut zamanından kalma eski bir kilise imiş. Harun Reşit fethinde kiliseden camiye çevrilmiştir. Hala minarelerinde erganunhaneleri vardır. Ak camii eski bir mabettir. İbrahim Halil camisini ilk yaptıran Me'mun Halifedir. Pazar camisinin cemaati çoktur. Sultan Hasan Camisi mamur bir camidir. Tarihli Cami, Caygırlı²² Camisi, Ahaveyn Camisi, Tabakhane Camisi de meşhur camilerdir. Bu son altı camiye İbrahim Halil suyu uğrayıp havuz ve şadırvanları canlandırır. Fıskiyelerinden bol su fıskırır. Öteki camileri Bey Kapısı Camisi, Hekim Dede Camisi, Kara Meydan Camisi, Uğurlu Meydan Camisidir. Bu sonuncusu da eski mabettir. 67 kadar mahalle mescidi vardır. Bazı mahallelerde iki üç zaviye vardır. Çünkü ahalisi gayet dindar, tarikatlara girmiş, takva sahibi, uysal, yumuşak adamlardır."²³

Evliya Çelebi'nin saydığı bu camilerin birçoğu halen ayakta olup, bazılarının isimleri değişmiştir. Örneğin Ahaveyn Cami bugün Kardeşler Cami olarak adlandırılmaktadır. Bu cami yıkılıp günümüzde yeniden yapılmıştır. Ünlü seyyah, bugünün Ulu Cami'sine Kızıl Cami demiş ve Nemrut zamanından kalma kilise olarak tanımlamıştır. Oysa Nemrut döneminde ne kilise ne de cami vardır. Nemrut pagandır. Kilise Roma-Bizans dönemi yapısıdır. Bundan başka, Tıfındır Tepesi'nden bahsederken kelimenin Arapça kökenine gider, öyle yazar; fakat ne anlama geldiğini söylemeden geçer. Büyük ihtimalle, Oruç Tepesi anlamına geldiğini o dönemde herkes bildiği / anlayabildiği için açıklama gereği duymamıştır.

Daha sonra okul, medrese ve tekkeler hakkında bilgiler verir ve "Urfa'yı anlatmakta dil aciz kalır"²⁴ diyerek, şehre hayranlığını belirtir: "Başlıca medreseleri Kızıl Cami Medresesi, Firuz Beğ Medresesi, Sultan Hasan Medresesidir. Her camide ayrıca talebe odaları vardır ve bunların hususi dersiamları ve evkafları vardır. Üç tane Darülkurra ve Darülhadisi dahi vardır. Talebesi gayet çoktur. Kürt bilginleri de

21 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, s.201,202, İst. 2001.

22 Caygırlı Cami olarak geçen cami, büyük ihtimalle Çakeri Cami olabilir.

23 Evliya Çelebi, age., s.215,216.

24 Evliya Çelebi, age.,s.217

çoktur. Tekmil fenİeri okumuş, tefsirci ve hadisçi zatlardır. 30 kadar sibyan mektebi vardır. Kızıl Cami Mektebi, İbrahim Halil Mektebi, Sultan Hasan Mektebi, Ak Cami Mektebi ileri gelenlerindendir. Her yılbaşında evkaf tarafından Yetim çocuklara bayramlık elbise dağıtılır. Kese ve hediyeleri boldur. İmaretleri de vardır. Meşhurları İbrahim Halil Tekkesi İmaretidir. Bütün gelip gidenlere, misafirlere, civarında oturanlara günde iki defa pilav verir. Çorbası da boldur. Tekkelerinden birincisi yine İbrahim Halil Tekkesidir. Kalenin içinde, iç hisarın eteğindedir ve Halife Me'mun tarafından yaptırılmıştır. Anadolu'da, Arap ve Acem ülkelerinde meşhurdur. Bu tekkenin içinde bir kaynak vardır ki Nemrut'un İbrahim'i yakmak için yaktığı ateşin olduğu yerden çıkmıştır. Bu kaynaktan bütün camilerle, han, hamam, saraçhane ve debbağ hane sulanır. İçinde renk renk balıklar yüzer. Dördüncü Sultan Murat, Bağdat fethine giderken bu tekkeyi ziyaret edip iki balık yakalatarak kulaklarına birer altın küpe geçirmiştir. Sözün kısası acayip ve garip bir tekke ve görülecek yerdir. Övmekte dil aciz kalır. Birçok sofaları, odaları, kileri, mutfağı ve türüü türlü misafirhaneleri vardır. Şeyhi, sofrası sahibi, dost, bu diyarın garibi, Tanrı'yı bilir bir erdir. Tarikat öncüsü ve bilgin kimse idi. Yedi gece misafir olduk. Murtaza Paşa Efendimizin ihsan ettiği hediyeleri teslim ederek hayır dualarını aldık. Bir adam yedi gece, yedi gün bu tekkeyi ziyaret etse muradı olur derler. Saf suyundan içenler Tanrının emriyle çarpıntı illetinden kurtulur. Bunun için Urfa halkında çarpıntı olmayıp sağlam olurlar. Bu tekkede nice derviş erenler vardır ki baş ve ayak çıplak, yoksullukla övünür, cezbe sahibi, Tanrı'yı bilir erlerdir. Seyid Münci Tekkesi dahi çok dervişli, nimeti bol bir tekkedir. Bunun da şeyhi iyi, olgun bir zattır.”²⁵

Urfa'da tarikatların çok köklü bir geleneği vardır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği tekkeler halen Urfa'da varlığını sürdürmektedir. Urfa tasavvuf geleneğinde tarikatların kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı söylenemez, iç içe geçmişlerdir ve birbirlerinden etkilenerek benzer ritüeller geliştirmişlerdir. Ayrıca şehrin uzun süre çok kimlikli, çok dinli ve çok kültürlü yapısı tarikatlara da sirayet etmiş ve bazı yabancı seyyahların (Badger) da dediği gibi Hıristiyan Azizleri Müslüman Azizlere dönüşmüştür. Yine Hıristiyanlığın temel felsefesinden biri olan çileciliğin Evliya Çelebi'nin anlattığı gibi Urfa'da tarikatlara yansıdığını görmek mümkündür.²⁶

O dönemde şehirde sekiz hamam olduğunu söyler ve bunların isim-

25 Evliya Çelebi, age, s.216, 217.

26 Bkz, Tenik Ali, *Sosyo-psikolojik açıdan zikir ve Şanlıurfa*, Tasavvuf Dergisi, Sayı 8, s.105, Ocak 2002.

lerini zikrettikten sonra mağaralar, dükkânlar, değirmenler, çarşılar ve hanlardan bahseder. Günümüzde kahve olarak hizmet veren Gümrük Hanı'nı ise 'Yetmiş Han' olarak tanımlar. Daha sonra Urfa'nın iklimine yer verir: "*Urfa'nın suyu ve havası itidal üzere olup yazı yaz, kışı kıştır. Kışın kar yağar, baharda yağmur. Kendisi hakiki dördüncü iklimde olup on yedinci örfi iklime düşer. Talihi kamer yani ay burcundadır. Tabiat sahibi, güzel tavırlı adamları olur. Temiz, iffetli, edepli, örtülü, safkadınları vardır. İleri gelenleri ve eşrafi baştanbaşa samur, sincap, cılıkava kürkü ve atlas esvap giyerler. Orta halli olanları türlü türlü kısa esvap giyer. Türkmence, Kürtçe konuşurlar. Sanayinde pamuk ipliğinden kapı gibi bezi olur. Musul bezinden ince, güzel ve temizdir.*

*Mahsulatından buğdayı, arpası, mercimeği, nohudu, pamuğu meşhurdur. Yiyeceklerinden narı tanınmıştır. Bu şehrin Harran cihe-tinde, Halil ırmağının iki tarafı baştanbaşa bağ ve bahçe olduğu için yazın da, kışın da sebzesi boldur. Kalenin arkasındaki Damlacık dağı-nın üzeri dahi bahçeliktir. Buradaki narların her biri bir okka ve bazen 500 dirhem gelip adam kellesi kadar olur. Bağdat, Niksar, Gemlik'te dahi böyle sulu narlar olur. Hatta İstanbul'un ve Karaferye'nin lefan narına yan başı gelir. Gerçi Maraş'ta da nar çok olur. Hatta fırınlarda kurutup diyar diyar götürürler. Fakat bu Urfa'nın narı bütün dünya-ca övülür. Has beyaz lavaş ekmeği, saçta pişer yufka beyaz ekmeği, tennur kebabı, helvası, dut şarabı ipeği gayet aladır. Urfa halkı son derece yabancı dostu ve gönül alıcı kimselerdir. Gece gündüz misafir-siz yemek yemezler. Cesur, bahadır, yiğit meydan erleri vardır. Tanrı bu şehir halkına İbrahim Halil bereketi vermiştir. Gayet bolluk yer-i-dir. İbrahim Halil'in tekkesi olduğundan burada kıyıcılık eden idareci asla yaşamaz. Mutlaka bir kazaya uğrar."*²⁷

Evliya Çelebi Urfa'nın bağlık, bahçelik ve sulak olduğunu yazdıktan sonra Urfa insanının yumuşak başlılığından, cömertliğine ve yiğitliğine vurgu yapar. Şehirdeki bolluğu ise Hz. İbrahim bereketine bağlar. Hatta daha da ileri giderek bu şehirde zalim idareci olamayacağını söyler. Evliya Çelebi'nin anlattığı bu inanış Urfa'da halen yaygındır. Urfalılar zalim idarecilerin Urfa'da barınamayacağını yürekten inanırlar.

Evliya Çelebi uzun süre kaldığı Urfa'dan dokuz saatlik bir yürüyüşten sonra Harran'a gelir. Harran'ı mel'un Nemrut'un inşa ettiği bir şehir olarak gösterir ki, bu yanlış bir bilgidir. Çölün başlangıcı sayılan Harran'ı şöyle tasvir eder: "*Bu da mel'un Nemrut'un yapısıdır. Urfa*

27 Evliya Çelebi, age, s.219-220.

toprağında, çöl içinde, ovaları ve kırları kontrol eden bir kaledir. Beşgen şeklindedir. 922 tarihinde Sultan Gavri hükmünde iken Selim Han'a itaat ettiler. Araplar buraları harap ettiği için namuslu insanlar buradan göçtüler. Şehir harap oldu. Evler yıkılıp insandan eser kalmadı. Ancak kâgir cami, han ve hamamları kaldı. Bunların ve öteki yıkık evlerin içinde Keysi ve Meval Arapları kışlar. Fakat kalesi sanki mimar elinden yeni çıkmış gibidir. Abbasiler'den Elmüttaki Billâh zamanında (490–944) bu diyarın ipeğinden ve sair mahsulâtından üç Mısır hazinesi mal hâsil olurmuş.

Bu Harran civarında Aynurez ziyaretgâhı vardır. Harran toprağında Dihdaniye ırmağı derler bir akarsu vardır ki Rakka Kalesi civarında Belih ırmağı ile bir olup Fırat'a dökülür. İkisi de hayat suyu gibidir. Aynurez, Arapça pirinç gölü demektir. Hazreti Ali burada Muaviye ile Sıffin Savaşı'nı yaparken pirinç ekip suyunu içerek kandığından hala onun kerametiyle kendiliğinden pirinç hâsil olan bu göle Aynurez derler. Türkmenler girip yıkanır. Herkesin, Arapların ve Türkmenlerin ziyaretgâhudır. Şeyh Yahya Hayati ziyareti Harran dibindedir. Kutuplaşmış bir ulu sultanıdır ki Harran kalesinin yakınında, çöl tarafında, büyük bir kubbe içinde gömülüdür. Çöl Arapları bu sultana çok inanırlar. Hatta Araplar arasında büyük bir mesele için birine yemin ettirmek icap etse ta Basra, Lahsa, Umman, Cezayir ve Kurna'dan gelip bu sultan üzerine Yahya Hayati'nin ruhu için diye duvarına el vursa Tanrı adına and içmiş gibi tutarlar. Bu sultana Yahya Hayati demelerinin sebebi, bir seccade üzerinde selam halinde ve hayatta oturur gibi oturmasıdır.”²⁸

Moğol istilasından sonra bir harabeye dönen Harran'ı Evliya Çelebi de yıkık ve harabe olarak anlatır. Buradaki Arap aşiretlerinden bahseder. Harran'da ayrıntılı şekilde üzerinde durduğu Hayat-ı Harrani hazretleridir. Tasavvuf kültüründe öldükten sonra tasarrufu devam eden üç zattan biri olarak bilinir. Araplar arasındaki aşiret davalarında, talan ve hırsızlık olaylarında Hayat-ı Harrani adı ortaya atıldığında bütün meseleler çözülür. Yörede bugün dahi bu zatın etkisi devam etmektedir. Selahattin Eyyubi hastalandığında bu zatı makamında ziyaret etmiş iki hafta süre yanında kalmıştır. Evliya Çelebi, Harran'dan sonra o dönemler Urfa'nın bağlı bulunduğu ama bugün Suriye sınırları içinde kalan Rakka'ya geçer ve Ceber Kalesi hakkında bilgiler verir.

28 Evliya Çelebi, age, s.220, 221.

Kaynakça

- Çelebi, Evliya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Milli Eğitim Basımevi Matbaası 1972,
 Dankoff, Robert, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay YKY, İst.,2010
 Demir, Ahmet, *İslamın Anadoluya Gelişi*, Kent Yay. İst. 2004.
 Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay. 16.Baskı, Ank. 2003
 Ekinci, Abdullah, *Ortaçağ'da Urfa*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006
 Eren, Meşkure, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1.Cildinin Kaynakları Üzerine bir Araştırma*, İst, 1960
 El Belazuri, *Futuhul Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay. 1987
 Faroqi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, s.201,202, İst. 2001
 Güler, Selahattin Eyyubi, *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa ve Cıvırı*, Şurkav Yay. 2010
 Gündüz, Tufan, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*. Yeditepe Yay.2007
 Karakaş Mahmut, Urfa'nın Kültür ve İnançlar serüveni, İl kültür ve turizm Müdürlüğü Yay. Ankara,2011
 Kitabı Mukaddes, *Tekvin Bölümü*, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997, İst.
 Kurtoğlu, Mehmet, *Kültür Şehri Urfa*, *Araştırma*, İl Kültür Müdürlüğü Yay. 2006
 -*Urfa Efsaneleri*, *Araştırma*, Kent Yay. İst.2005
 -*Hafızasını Arayan Şehir*, Deneme, Tila Yay. 2007
 -*Bir Şehri Sevmek*, Deneme, İstanbul Yayınları,2010
 Kutlu, Mehmet Necati, *Türkiye'de Bir Gezgin Şövalye Nogales Mendez*, Gendaş Kültür, 2000
 Nogales, Rafel de, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yay. 2008 İst.
 Said,Edward, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. Nezih Uzel, Pınar Yay. İst. 1982
 Segal, Judah Benzion, *Kutsanmış Şehir Edessa*, Çev. Prof.Dr. Ahmet Arslan, İletişim Yay. İst.2002
 Üçel-Aybet, Gülgün, *Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)* İletişim Yay. İst. 2003
 Tavernier, Jean-B, *Tavernier Seyahatnamesi*, Ed.Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, İst. 2007.
 Tenik Ali, Tasavvuf Dergisi, *Sosyo-psikolojik açıdan zikir ve Şanlıurfa*, Sayı 8, Ocak 2002.
 Tezcan, Haz. Nuran, *Çağının Stradişi Yazarı Evliya Çelebi*, YKY, İst. 2008
 Touati, Houari, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, Çev. Ali Bertkay, YKY. İst. 2004

Orientalizm, Books of Travels, Evliya Çelebi and Urfa

Mehmet Kurtoğlu

Abstract

Throughout the history the East attracted attention of the West and by means of travellings to Anatolia and Middle East, a new viewpoint so-called Orientalism has emerged. The west sent many agents, researchers and politicians under the name of traveler (seyyah) in order to know the East more closely and to understand the differences. The books of these travelers in which they narrate the places that they had seen and visited, took attention in the west and created an east magic. Against the westerners who know our own geography much more than us, the most wide-ranging source is undoubtedly is Evliya Çelebi's *Seyahatname* (travelbook). In this article, *seyahatname*'s, travelers (seyyahlar), orientalism and the city of Urfa which is mentioned in Evliya Çelebi's seyahatname are explained.

Key Words: Orientalism, Seyahatname's, Seyyah's, the travelings of Seyyah's to Urfa, Urfa, Evliya Çelebi

Oryantalizm, Seyahatnameler, Evliya Çelebi ve Urfa

Mehmet Kurtoğlu

Özet

Tarih boyunca Doğu, Batı'nın ilgisini çekmiş ve *Oryantalizm* dediğimiz bir bakış açısı Anadolu ve Ortadoğu'ya yapılan seyahatnameler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Batı, Doğu'yu daha yakından tanımak ve farklılıkları anlamak için seyyah kisvesi adı altında birçok ajan, araştırmacı ve siyasetçi göndermiştir. Bunların gezip gördükleri yerleri anlattıkları eserler Batı'da büyük ilgi görmüş, bir Doğu büyüsi yaratmıştır. Kendi coğrafyamızı bizden daha iyi bilen Batılılara karşın elimizdeki en geniş kapsamlı kaynak hiç kuşkusuz Evliya Çelebi'nin "*Seyahatnamesi*"dir. Bu makalede seyahatnameler, seyyahlar, oryantizm ve Evliya Çelebi'nin "*Seyahatnamesi*"nde geçen Urfa şehri anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Seyahatnameler, Urfa'ya gelen seyyahlar Urfa ve Evliya Çelebi

Menkibevî Seyahatname: Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Zihin Dünyası Üzerine

Asım Öz

Yaşadığı çağ içinde gezip gördüğü yerleri kaydederek çağını aşan, dünya çapında sadece edebiyat ve tarihle ilgilenen çevrelerde değil popüler düzeyde de tanınan, sayısı nadir seyahat yazarlarının başında gelenlerdendir Evliya Çelebi(1611-1685). Ne var ki, ömrünün elli yılı seyahatlerde geçmiş olmasına karşın yaşadığı dönemin ardından gelen Osmanlı entelektüel dünyası tarafından pek bilinmez. Bu bilinmeyişi ama aynı zamanda önemsememe hâli temelinde eserin düzensiz oluşuna dayandırılır.¹ İmparatorluğun çözüldüğü geç bir tarihte, 1843'te *Müntehâbât-ı Evliya Çelebi* adıyla yayımlanan küçük kitapla Osmanlı entelektüel dünyasına Batılıların çalışmalarından hareketle dâhil olmayı başaran Evliya Çelebi, bugünden bakıldığında haklı olarak Osmanlı

1 Evliya Çelebi'nin yazdığı eser uzun süre gözlerden ırak kalmıştır. Ölümünün ardından yarım yüzyıl boyunca Mısır'da kalmış, Osmanlı entelektüel çevrelerinin ilgisini çekmemiştir. *Seyahatname*'nin hem dünya literatürüne hem de Osmanlı literatürüne dâhil oluşunu Martin van Bruinessen (2003; 29-30) şöyle özetler: "1742 yılında, İstanbul'a büyük bibliyofil, edebiyat, hâmesi, nüfuzlu bir şahsiyet olan Kızlarağası Hacı Beşir Ağa'ya armağan olarak gönderildikten sonra, birçok nüsha üretilmiş ve Evliya Çelebi'nin ünü yavaş yavaş -hatta çok yavaş- yayılmaya başlamıştır. Ne var ki, Avrupa'da Joseph von Hammer *Seyahatname*'ye, ilk dikkat çektiği zaman (1814'te) eserin gördüğü olumlu tepkilere Osmanlı okur çevrelerinde ilkin rastlanmaz. 1745-1746'da eserin bir yazma nüshasını üreten bir müstensih yazdıkları dönem esere karşı tavrını temsil edici nitelikte sayılabilir. Esere yazdığı bir notta şöyle der müstensih: "Kitap çok güzel bir tarih eseri, ama diğer tarihlerin tertibi bu eserde yok" (MacKay 1975, s.279), Anlaşılan, ancak Tanzimat'ın değişen entelektüel ortamında, *Seyahatname* de, güzel, ama tertipsiz bir tarih eserinden daha fazla değer bulunmaya başlanmıştır. Eserden ilk seçmeler (*Müntehabat-ı Evliya Çelebi*) İstanbul'da 1843'te yayımlanmıştır -yani, von Hammer birinci cildin Almanca kısaltılmış bir çevirisini yayımladıktan yirmi bir yıl, İngilizce çevirisinin birinci bölümü yayımlandıktan dokuz yıl sonra! Esere ilginin artmasındaki etkenlerden biri, Evliya Çelebi'nin, hızla geçmişe gömülen bir dönemin günlük hayatına ilişkin-başka hiçbir yazarla kıyaslanamayacak ölçüde zengin ayrıntılar sunması olabilir. Ancak, daha önemlisi, entelektüel ortamda meydana gelen değişimdi. Bu değişim sayesinde Tanzimat'tan sonra Osmanlılar (ve günümüz Türkleri) *Seyahatname*'nin kendine özgü niteliklerini daha iyi görmeye başladılar."

döneminin en önemli seyyahı olarak tanınmaktadır.² Çağının bildik tarih metinlerinden farklı bir türde kaleme alınan *Seyahatname* on yedinci yüzyıl dünyasının önemli mekânlarının, karakterlerinin, geleneklerinin ve ilginç yönlerinin kapsamlı notlarından oluşmuş dağınık bir kitaptır.

Bir âlim uğraşının tarihini ve antropolojisine odaklanan *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat* yazarı Houarı Touatı (2004:80) "Seyahat etmek pahalı bir iştir. Yemeğin, giysilerin, odanın, deniz yolculuğunun, karadaki binek hayvanının, kâğıdın, kitapların parasını ödemek, bu arada da her zaman öngörülemeyen çeşitli masrafları karşılamak gerekir" diyordu. Acaba Evliya Çelebi yedi iklim dört bucağı nasıl gezdi, ardı arkası kesilmeyen gezilerinin masraflarını bugünkü gezginler gibi kendisi mi karşıladı? Oldukça meşakkatli olan yolculuklarını iktidarlardan bağımsız gerçekleştirmede. Evliya Çelebi gezilerin çoğunu, yüksek makam sahibi bir kişinin maiyetinde yer alarak gerçekleştirmiş olmasından dolayı bağımlıdır ve onu donanımlı kılan valilerdir. Trabzon valisi (1640-1641) Ketenci Ömer Paşa, Erzurum valisi (1646-1647) Defterzâde Mehmed Paşa, (önce, 1648'de beraber Şam'a gittiği, sekiz yıl sonra vali olduğu Bağdat'a yanına girdiği) Mürteza Paşa ve akrabası aynı zamanda düşlerini gerçekleştirmesini sağlayan hâmisî Melek Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunan Evliya Çelebi'nin yöneticilerinin patronajında dolayısıyla da iktidarın mutfağında gerçekleşen seyahatlerinin aynı zamanda heyecan verici kişisel bir macera olarak okunması da mümkündür.³

2 *Seyahatname*'nin başlangıç kısmını içeren bu kitabın ardından *İkdam* Gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey ile Necib Âsım Bey, Pertev Paşa Kütüphânesi'ndeki nüshayı esas alarak 1896 senesinde İstanbul'da basmaya başladılar. 1902 senesine kadar ancak ilk altı cildi yayımlanabilmiştir. Yedinci ve sekizinci ciltleri 1928'de Türk Tarih Encümeni, dokuz ve onuncu ciltleri ise 1938'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Daha sonra ise küçükü büyüklü metinler yayınlanmıştır. *Seyahatname*'nin Türkçedeki seyrinin de irdelenmesi entelektüel dünyaya bu metnin dâhil olma biçimleri hakkında da kayda değer bilgiler sunması bakımından oldukça yararlı bir çalışma olacaktır. Dolayısıyla bunların dökümünü çıkarmak ve açıklamak gerekir. Ahmet Hamdi Tanpınar Evliya Çelebi hakkında şunları ifade eder: "Eski nâsirlerimiz içinde Evliya Çelebi'nin hakikaten istisnâî bir talihi vardır. Devrinde ve hatta içinde yaşadığı zihniyetin devamı müddetince hemen hiç tanılmadı. Bugün elimizde bulunan büyük menbaların hiçbirinde ondan bahsedildiğini görmeyiz. Tanıldıktan sonra ise kendi zamanının ve mensup olduğu âlemin imkansız bir enmuzeci gibi seviliyor. Ve hakikatte de öyledir, devrinin asırlarca tanımadığı bu adam, bugün için olduğu gibi gelecek nesiller için de yaşadığı zamanın en güzel ifadesi olmuştur."

Bununla beraber onun hakkında ne dereceye kadar büyük bir muharrir sıfatını kullanabiliriz? Bizim anladığımız mânâda o kadar az yazmış ki... Daha iyisi onun için "güzel konuşan, gördüklerini anlatan adam" demek olacak. Bizim eskilerin arasında bile bundan derbeder üsluplu bir muharrir bulmak güçtür. Fakat yazmak, bir okuyucu kalabalığına bir şeyden bahsetmek, gördüğü, işittiği veya düşündüğü bir şeyi anlatmak ve hepsinden daha gücü olan mâserî bir zihniyeti vermekte Evliya Çelebi emsalsizdir. O zaman bütün edebiyatımızda yaratılştan büyük muharrir doğanların başında onu saymak lazım gelir." (Tanpınar, 2005: 166)

3 Halil İnalcık Evliya Çelebi'nin iktidarla ilişkisi üzerinden hareketle onun tipik bir nedim olduğunu belirtir: "Evliya Çelebi tipik bir nedimdir. Musahib yahut nedim 19. asırda karın dedikleri kudemâ, kurenâ dediğimiz meslek sahibidir; o mesleğe mensup birisidir nedim. Nedimin sanatını ve faaliyetini tespit ettikten sonra eserin mahiyetini daha iyi anlıyoruz. Nedim, kimdir? Nedim, ta eski İran'dan

Evliya Çelebi'nin seyahatlerinden geriye kalan on ciltlik külliyatı iyi anlayabilmek, yazarının kişiliğini, düşünce dünyasını ve bu çerçevede şekillenen hayatını kavrayabilmek; *Seyahatname*'nin yalnızca gezi edebiyatı literatürü içinde kalınarak okunmasıyla sağlanamaz.⁴ Eserin “büyük bir maden olduğu” hatırdaki tutularak, geniş çapta sûfilîğin ve bununla bağlantılı olarak efsanelere yatkınlığı gündeme getiren *menkıbevi* anlatımın etkisini taşıyan Evliya Çelebi'nin zihin dünyasının çok iyi bir biçimde tanınmasına yapacağı katkı üzerinde ayrıca durulmalıdır. Tekkelerden türbelere, ziyaret yerlerinden tarihatlara, Abdal Musa anlatımlarından yürürken atların dahi yetişemediği Şeyh Mübâreke Hatun'a Hızır'dan horoz gibi öten şeyhlere uzanan kurucu nitelikli bir etkidir sözü edilen durum.

Seyahatname'de yer alan kimi çelişkilerden ve boşluklardan hareketle kaynak olarak değerlendirilmesinin uzun vadeli sorunlar ortaya koyduğunu belirten araştırmacıların bu yöndeki akademik kaygılarına hak vermekle birlikte yazarının zihin dünyasına ilişkin çıkarımlarda bulunabilmek için farklı yazmalarda yer alan kimi ayrıntıların belirleyici nitelikte olmadığı da belirtilmelidir.

Bu yazıda yapılmak istenen şey, Evliya Çelebi'nin zihin dünyasını kavrama konusunda yardımcı olmak üzere, tarih ile menkıbeyi içi içe anlatan ve İstanbul için yazılmış bir kurucu metin olması nedeniyle *Seyahatname*'nin ilk kitabından yola çıkarak Osmanlı insanının rüyalar üzerinden kurulan, menkıbevi rivayetlerle biçimlenen ve şeyhlerin merkeziliği ile belirginleşen İslam telakkisine ilişkin genel bir değerlendirme sunmak ama aynı zamanda Evliya Çelebi'nin din söylemi üzerine bir tefekkür olacaktır.⁵ Evliya Çelebi'yi anlamak için yalnızca bahsedilen noktalar üzerinde durulacaktır. Bu bakımdan Evliya Çelebi, seyyahlardan bir seyyah değildir. Evliya Çelebi demek, bir bakıma Osmanlı dünyasının habitusları demektir.⁶ Hatta bu dünyanın ufkunu aktararak şekillendiren belli bir seyahat temsilidir. Eserin kurucu omurgası olan bu zihin dünyasının neredeyse eserin tümüne sindiği düşünülürse, söz konusu eserin bu yönüyle kritiğe tabi tutulmasının bütüncül bir perspektife yapacağı katkının ne kadar büyük önem arz ettiği kendiliğinden anlaşılır.

beri gelen sultanların, hükümdarların sırdaş olarak yanlarında bulundurduğu, hükümdarın birçok hizmetlerini, hafiyelik hizmetini yahut elçilik hizmetini yahut bir yerden para temin etmek gibi işleri üzerine alan, onu eğlendiren, onu bilgilendiren kişidir.”(2009:14)

4 İlber Ortaylı bu bağlamda şöyle demektedir: “Viyanaya giden elçilik heyetinde de bulunduğu için Osmanlı dışı ülkeyi de tasvir eden Evliya Çelebi, bugün sadece bizim değil; bütün tarihçi âlemin ve bütün Avrupa dünyasının merakla takip ettiği bir kaynaktır.”(2006: 88)

5 *Seyahatname*'nin birinci cildi eserin diğer dokuz cildinden farklıdır. İstanbul'un ve Osmanlı toplum hayatının anlatıldığı birinci cilt diğer ciltler gibi bir *seyahat* anlatısı değil seyahat metninin *poetika*sının kurulduğu bir cildir.

6 Robert Dankoff bu konuda çok önemli bir cümle kuruyor aslında: “*Seyahatname*, akla yakın bir gerçekçilik ile harikalar ve mucizeler aşkı arasında salınan (...) Osmanlı zihniyetinin edebî düzlemde muazzam bir örneğidir”(2010:233)

Yazı Siyasetinin Kurucu Bileşenleri

Yazıya başlık olarak kullanılan ifadede bilerek altı çizilmek istenen iki cepheli, perspektif içeren bir bakış söz konusudur. Evliya Çelebi'nin tümüne son şeklini veremediği seyahat yazılarında popüler nitelikli kültürel Müslümanlığın önemli göstergeleri vardır. Popüler kültürde yer alan hususlara ilişkin olarak Evliya Çelebi'nin dünyasında gerçek ile hayal gücünün bir arada oluşuna ilişkin kes(k)in eleştirel bir tutumun Mehmet Âkif dışında hiç dillendirilmediği görülmektedir. Mehmet Âkif, Mesudî ve Câhız'ın yolundan giderek canlı bir göz tanığı olan Abdürreşid İbrahim'in gözle seyahat arasındaki buluşmanın temsili niteliğindeki gerçekçi *Âlem-i İslâm* adlı eserini tanıttığı ve erdemleri üzerinde durduğu "Gayet Mühim Bir Eser" başlıklı yazısında Evliya Çelebi hakkında şunları yazar: "Gerçek, Bizim Evliya Çelebi merhum da var. Lâkin doğrusunu isterseniz benim ondan da gözüm yılmıştır. Anlaşılan merhum ara sıra cezbeye gelirmiş ki eserlerinde ancak meczublardan sâdır olacak rivayetler vardır. Bizim Ayasofya Camii'nin yüz kapısı olduğunu, altından bir ucu ta kubbeye dayanan bir gizli yol bulunduğunu ben hazretin bir eserinde görmüş-tüm. Herkesin bildiği Ayasofya hakkında böyle söyleyen bir seyyah artık Çin-i Maçin faslında neler söyler yahud neler söylemez!" (2010: 88)⁷ Âkif'i belirgin kılan eleştirel temalardan bir kısmını cesurca ortaya atmakta olan bu ifadeler bir yazarın başka bir yazara yönelttiği eleştirinin temelli oluşunun en güzel örneklerinden biridir. Evliya Çelebi'nin yazdıklarının bir kısmının onun menkıbevî zihninin çılgın ürünleri olması bu kritik bakışın sebeplerinin başında gelir. Âkif'in sağlam temele dayanan büsbütün başka, geniş ufuklu anlayışını tarihin eleştirisi üzerinden kurmak isteği Evliya Çelebi'yi zihniyet dünyası düzleminde okumasını ve buna bağlı olarak da eleştirmesini beraberinde getirmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar ise Evliya Çelebi'yi *eleştirmek* için değil *inanmak* için okuduğunu şöyle belirtir: "Ben Evliya Çelebi'yi tenkit etmek için değil, ona inanmak için okurum ve bu yüzden de daima kârlı çıkarım." (akt: Kahraman-Dağlı; 2011) İnanmak veya eleştirmek üzerinden gidildiğinde Âkif'in giriş niteliğinde ama son derece önemli bir eleştirel değerlendirme ortaya koyduğu belirtilebilir. Evliya Çelebi hakkında söylenen pek çok söz içinde fark edilmeyen bu boyut, Âkif'i başka konularda olduğu gibi Evliya Çelebi hakkındaki kanaatleri bakımından da farklılaştırması açısından üzerinde düşünülmalıdır. Kuşkusuz Evliya Çelebi'yi okumak Tanpınar'ın kastettiği türde olmasa da kârlı bir süreçtir. Hatta *Seyahatname* hakkındaki farkındalığın Âkif'in eleştirel söylemine güç katan bir ses olmasından dolayı kârsız bir okuma olmadığı bile söylenebilir.

7 Topkapı Sarayı'nı anlattığı yerlerde sarayda "toplam kırk bin can yaşamaktadır" diyen Evliya Çelebi'yi [John Freely](#) şöyle değerlendirir: "En kalabalık zamanında bile verdiği rakamın onda biri kadar bir nüfusu barındıran Topkapı Sarayı'nın nüfusu konusunda Evliya Çelebi aşırı bir abartı içindedir." (2003)

Seyahatname'nin söyleminin zihni; siyasi ve edebi durumuna ilişkin bu deneme aslında bir bakıma Evliya Çelebi'nin yazı siyasetini ortaya koyma niyetindedir. *Seyahatname* üzerine yapılan bu giriş seyahat yazmanın *poetika*-sını yani eseri yapma, kurma sürecini de konu alıyor; tarihçilerin özellikle de edebiyatçıların ortak araştırma nesnesi saydıkları *Seyahatname*'yi nasıl kavramlaştırdıkları, bu metin üzerine nasıl konuşup yazdıkları ve bu konuda yazarken zihniyeti görünür kılan birtakım yöntemlerle bu metinler toplamını nasıl fiilen kurdukları ile de kısmen ilgileniyor. Başka bir deyişle, bu yazı, *Seyahatname*'nin doğasına ilişkin öne sürülen ve çok güçlü olan görüşlerin de kritik bakışa tabi tutulması gerekliliğine de değiniyor.

Yahut öteden beri dile getirilen tespit olarak farklı zamanlarda ve farklı biçimlerde karşımıza çıkan, bugünün fantastik eğilimli anlatı dünyası içinden -bazı bölümleri itibariyle- kolaylıkla "acayip garaip" bir kurgu olarak görülen *Seyahatname* sadece edebi hünerlerin sergilendiği ve yazarı ile arasında bugünkü anlamda bir *mesafe* bulunan bir metin olarak görülebilir mi sorusu gözden ırak tutulmamalıdır. Şimdi bir takım ilave sorular gündeme geliyor: Evliya'nın zihniyetini dinî referansları bakımından değerlendirmek/kritiğe tabi tutmak günümüz okurlarını *Seyahatname* karşısında nasıl bir konumda bırakır? *Seyahatname*, kendi bağlamı içinde, bütünüyle Âkif'in sahip olduğu bir mantıkla yorumlandığında nasıl kavranırdı?

Bu soruları yanıtlayabilmek için, zihniyet düzleminde iki cepheli bakış üzerinden giderek Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin değerlendirilmesi, efsane tüllerinin aralanması, mitolojik bulaşıklarının farkında olunması gerekmektedir. Evliya Çelebi konusunda yapılan yerli ve yabancı ciddi çalışmalar gün geçtikçe bu zihniyet meselesini daha belirgin bir hâle getirmektedir. *Seyahatname* üzerine çalışan Robert Dankoff bu noktada şu tespitleri yapmaktadır: "*Seyahatname*'de, bize dillerle, tarihle, coğrafyaıyla, mimariyle, her neyle ilgili olursa olsun sunulmuş olan bütün bilgiler için(...) gerçeği uydurmacadan, doğruyu düzmecedan ayırdetmeye yarayacak ölçütler geliştirmeliyiz. Eserdeki malzemenin azımsanamayacak bir kısmının Evliya'nın muhayyilesinden, yaratıcı ve uydurucu edebiyat gücünden kaynaklandığını görüp anladıktan, sonra geriye kalanın gerçekten bilimsel araştırma için yararlı olabileceğini gözden kaçırmamak gerekir." (2008) Bu olgunun ortaya koyduğu gerçek ise şudur: Türkiye'de yaygın olan menkibevî din telakkisinin sağlıklı bir biçimde kavranabilmesinin bir yolunun da Osmanlı dünyasının çözülmeye başlamadığı yılların olaylarını ve durumlarını anlatan Evliya Çelebi'nin anlaşılmasına, başka bir deyişle mitolojik yahut menkibevî zihin dünyasının mümkün olabildiği ölçüde iyi bilinip kavranmasına bağlıdır. Mistik karakterli popüler Türk Müslümanlığının Anadolu'ya intikali ve yerleşmesi üzerinde duran

ve çalışmalarının ana konusu haline getiren tarihçilerin bile *Seyahatname*'nin bu yönünü bir sorun olarak ele almamaları Evliya Çelebi literatüründe önemli bir boşluk meydana getirmiştir.

Mitolojik bilgiler, efsaneler özellikle de sayısı yetmişe yakın olan ve ilk sırada kendisininiki yer alan evliya menkıbeleri, olağanüstülüklerle dolu olayların biçimlendirdiği rivayetler, sosyal hayatın çeşitli bölümlerindeki batıl inançlar, büyü ve sihirle açıklanan olaylar, geleceği ön görme ile ilgili pratikler, yıldız falı, niyet ve rüya yorumları oldukça geniş yer tutar. *Seyahatname*'nin en zengin bölümünü ise adak, yatır ve ziyaret yerleri ile alakalı inanışlar ve menkıbeler de bol bol anlatılmıştır. Tekkelerin ve tarikatların da geniş yer tuttuğunu belirtmek gerekir.(Tan,1974) *Seyahatname* araştırmaları bağlamında, gerçekten son derece ayrıntılı bir envanter sunan metinlerin bu yoğunluğa karşın *Seyahatname*'nin bir zihin tarihinin notları olarak okunmaya müsait oluşu çoğu zaman bir kenara bırakılmış daha çok dil, ağız özellikleri üzerinde durulmuştur. Kuşkusuz bu konuda sunduğu imkânlar inkâr edilemez. Evliya Çelebi'nin dili farklıdır, Osmanlıca metinlerin genel yaklaşımından uzak kendine özgü bir özelliği gezilen yerlerin anlatımında ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle onun hakkında "basmakalıp olmayan bir yazar" nitelemesi yapılır Onun dili farklı kullanımı noktasında kişisel bir biçim arayışına da dikkat çekenler olmuştur. Dille serbestçe oynayan bir deneysel yazar nitelemesi bile yapılabilir onun için. Sözvarlığı ve dili kullanışı noktasında şu belirlemeler oldukça önemli: "En alt düzeyde, yazım düzeyinde Evliya'nın yazım uzlaşımına karşı aldırışsız tutumu şu iki ana başlık altında anlaşılabilir: Bir yandan yazar sık sık kelime oyunu yapma alışkanlığını benimsemiştir. Öte yandan ise kendi kurallarını koymuş ve bunları tutarlı biçimde uygulamıştır." Sadece dil bakımından değil sosyal tarih, folklorik unsurlar, din ve siyasal meşrulaştırma, Celali İsyanları, rüyalar, efsaneler ve tekkeler hakkında bir zihin tarihi için bulunmaz bir malzeme deposu olan *Seyahatname* üzerine fazla bir metin kaleme alınabildiğini söylemek mümkün değil. Oysa bahsettiğimiz konular üzerinden kapsamlı okumalar yapılabilir. Bu noktada Mehmet Âkif'in *Düzyazılar*'ında onun hakkındaki hüküm cümlelerini dikkate alarak yapılacak okumaların oldukça verimli tartışmalara kapı açacağı da aşikârdır. Bugüne değin bunun yapılamamış olması Evliya Çelebi adının *Seyahatname*'den daha yaygın olmasından kaynaklanmaktadır. Sınırlı olaylara ve metinlere dayalı bir Evliya Çelebi algısı var okuryazarlar dünyasında bile. O nedenle yetkin çözümlenmeler yapılabileceği değildir.

Seyahat Düşüncesi ve Seyahate Davet

Seyahatname'nin birinci cildinde Evliya Çelebi'nin seyahatinin başlangıcı ve kendisi hakkındaki bilgiler yanında İstanbul'un tarihi, kuşatmaları ve fethi, fe-

tiş öncesinden başlayarak İstanbul'a defnedilmiş bulunan Müslüman âlimler, İstanbul'daki mübarek makamlar, camiler, Sultan Süleyman Kanunnamesi, Anadolu ve Rumeli'nin mülkî taksimatı, çeşitli kimselerin yaptırdığı cami, medrese, mescit, türbe, tekke, imaret, hastane, konak, kervansaray, sebilhane, hamamlar... Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren yetişen vezirler, âlimler, nişancılar, İstanbul esnafı ve sanatkârları yer almaktadır.

25 Mart 1611'de İstanbul'da dünyaya gelen Derviş Mehmed'in oğlu Evliya Çelebi'nin kaleme aldığı *Seyahatname* onun düşünce dünyasını anlamak bakımından önemli bilgileri içinde barındıran bir zihniyet metni olarak da okunabilir. Osmanlı medreselerinin eğitim düzeni, okutulan kitaplar ve farklı şehirlerdeki farklılıkları üzerine de önemli çıkarımlar elde edilebilir. Medresede okutulan *Kafiye* ile şerhinin onu epey yıldırıldığına hükmedilebilir; zira *Kafiye* ve şerhinden söz ederken bunların birini demirden leblebiye benzetirken ötekini ise okuyanların yağını şerha şerha erittiğinden söz eder. (Erkılıç;1954: 13) Yazıldığı dönemin konuşma dili özelliklerini çok iyi yansıttığında hemen herkesin ittifak ettiği *Seyahatname*'nin anlattığı mekânlar üzerinde ayrıntılı okumalar yapılmış olsa da Evliya Çelebi'nin zihinsel ikametgâhı olan rüyalarının ve tasavvufî yönelimlerinin üzerinde hakkıyla durulmadığı ortadadır.

Evliya Çelebi *Seyahatnamede* doğumuna ilişkin olarak şunları yazar: “Annem beni, bu fakir Çelebi'yi doğuracağı zaman, yetmişden az olmayan mübarek kişi evimizde toplandı. Doğduğumda Mevlevî dervişlerinin şeyhi beni havaya fırlattı ve tekrar yakalayarak ‘Bu, yaşamında yüce bir kişi olacak’ dedi.” Doğumunu anlattıktan sonra şunları da belirtmeden geçmez: “Sözünü uzatmaktaki niyetim, benim şu garip Evliya'nın bu kutsal ve mübarek kişilerin özel ilgisine mazhar olduğumu göstermektir.”

Yedi iklim ve dört bucağın seyyahı soyağacını anlatırken de mübarek kişilerden söz eder. Şeceresini Germiyanogulları'na oradan da “Türk-i Türkân” olarak andığı Hoca Ahmed Yesevî'ye dayandırmakta oluşu zihniyet dünyasının bir boyutunu ortaya koyan önemli bir husustur.⁸ Musikiden yazıya kadar farklı alanlara meraklı olan Evliya Çelebi daima gönlü yaralı dervişlerle sohbet eder onlardan dünyanın farklı yerleri hakkında bilgiler edindikçe içten içe efkârlanır. Demek ki rüyadan önce de seyahat düşüncesi Evliya Çelebi'nin zihnini işgal ediyordu.

Evliya Çelebi seyahat için niye bu kadar can atar? Hangi etkenler söz konusuydu? Seyahati nasıl başlıyordu? Bu sorulardan bir kısmına yanıt bulabilmek

8 *Seyahatnâme*'deki bazı anlatımlardan hareketle onun Ahmed Yesevî hakkındaki menakıb kitaplarından haberdar olduğu düşünülebilir. *Seyahatname*'nin ikinci kitabında yer alan Pîr Dede, Horoz Dede'den söz edilirken ve Abdal Musa'dan söz edilirken onun Yesevî fukarasından oluşuna vurgu yapılması bu bağlamda anılabilir.

için *Seyahatname*'nin ilk kitabına dikkat kesilmek gerekir. Seyyah oluşunu yirmi bir yaşında 1040 yılının Muharrem ayının aşure gününde yani 19 Ağustos 1630 gecesinde gördüğü bir rüyaya bağlar Evliya Çelebi.⁹ *Seyahatname*'de anlattığına göre rüyasında kendisini Yemiş İskelesi yakınındaki Ahi Çelebi Camisi'nde görür. Camiye varır varmaz caminin kapıları açılır ve dilinde dualarla görkemli bir kalabalık camiye girer. Evliya Çelebi yaşadığı şaşkınlığın da etkisiyle yakınındaki kişiye şöyle der: "Sultanım kim olduğunuzu ve yüce adınızı sorabilir miyim?" Yanındaki kişi okçuların piri Aşere-i Mübeşşere'den Saad bin Ebi Vakkas olduğunu belirtir. Hemen Sa'd bin Ebu Vakkas'ın elini öpen Evliya Çelebi ona şu soruyu sorar: "Sağ tarafındaki bu görkemli kalabalık kimlerdir." Vakkas ona şöyle der: "Onların hepsi evliyalar, saf ruhlardır, Peygamber'in sahabesinin ruhlarıdır" diye cevaplar. Bu faslı uzun uzun anlatan Evliya Çelebi bu sırada heyecana kapılır ve "Şefaata ya Resulullah" diyeceği yerde "Seyahat ya Resulullah" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber tebessüm ederek Evliya Çelebi'ye şefaata, seyahat ve ziyareti müjdelere. Hz. Peygamber'i tasvir ederken dîvan şairlerinden Hâkânî Mehmed Bey tarafından kaleme alınan ve Osmanlı edebiyatında hilye türünün ilk örneği olan *Hilye-i Hakanî*'ye atıf yapar. Tasavvufi söylemle örülü olan bu eserin dünyasıyla biçimlenen peygamber tasavvuru başta bu rüyada olmak üzere *Seyahatname*'nin farklı yerlerde sıklıkla karşımıza çıkar. Daha sonra cemaate bulunan ashabın, aşere-i mübeşşerenin ve dört halifenin ellerini öperek duasını alır. Ashaptan Sa'd bin Ebu Vakkas Evliya Çelebi'ye şunları tavsiye eder: "Yürü ok ve yay ile gaza eyle, Allah'ın koruması ve emniyetinde ol müjde olsun sana bu mecliste ne kadar ruhlar ile görüşüp mübarek ellerini öptünse hepsini ziyaret etmek nasip olup dünya seyyahı ve insanların seçkini olursun, ama gezip dolaştığın memleketleri, kaleleri, acayip ve garip eserleri, her beldenin övüleceklerini, sanatlarını, yiyecek ve içeceklerini, coğrafi durumlarını yazıp bir eser eyle ve benim silahımla amel edip dünya ve âhiret oğlum ol. Hak yolu elden koma, hile ve kötülüklerden uzak dur, ekme ve tuz hakkını gözet, sadık dost ol, yaramaz-

9 Semih Tezcan(2011:67), "Evliya Çelebi'nin Doğum Günü" yazısında Evliya Çelebi'nin Muharrem ayının onuncu gününe karşı ilgi ve dikkatini "10 Muharrem kurgulamaları" olarak anmakta ve bu konuda şunları söylemektedir: "Âdem Peygamber ile Havvâ Ana'nın karınlarını doyurmayı öğrenmeleri olsun, Nûh Peygamber ve gemisine aldıklarının Tûfân'dan kurtulup yeniden yiyip içmeye başlamaları olsun, İslâm mitolojisinde insanlık tarihi açısından son derece önemli olaylardır, bu olayların vuku bulduğu gün sayılan Aşûre Günü çok mutlu bir gündür. Evliya Çelebi kendisinin dünyaya gelişini, kendisinin rüyasında Muhammed Peygamber'i görüp ondan seyahatlerle dolu bir hayat dileyişini, kendisinin ilk seyahatine çıkışını, kendisinin Hac yolculuğuna çıkışını da önemli olaylar olarak görmüş, bu yüzden bu olayları hep bu mutlu güne, Aşûre Günü'ne denk getirmiştir. Evliya Çelebi, Hicrî 1020'de doğmuş olabilir, ama doğum gününü bu yılın 10 Muharremi(25 Mart 1611) olarak belirleyen mutlaka kendisidir!(...)

O, kendi hayatına ilişkin "10 Muharrem kurgulamaları" nı sadece bu günü kutlu sayan rivayetler dolayısıyla yapmış, bunun ötesinde "Şiilerin en acı günü"nü kendisi için "kutlu gün" olarak göstermek gibi bir niyet taşımamıştır."

larla dost olma, iyilerden iyilik öğren”(Kahraman-Dağlı;2011:6) Seyahat düşüncesinin/niyetinin rüya üzerinden ve öğreti düzenlemeleri yoluyla desteklemesi ve kimi zaman kendi girişimlerini engelleyen babasına karşı geçmişin saygınlık halesiyle çevreleme hatta “seçilme” anlamında “geleneğin icadı”nın bir parçası olarak okunabilir.¹⁰

Evliya Çelebi uyandığında rüyanın gerçekliği ve doğruluğu hakkında türlü düşünceler içindedir. Ertesi gün kurucu mahiyette olduğunu henüz tam anlamıyla idrak edemediği bu rüyayı Kasımpaşa Mevlevîhanesi'nin şeyhi olan Abdullah Dede'ye tabir ettirir. O da Sa'd bin Ebu Vakkas'ın tavsiyesine uymasını, dünyayı gezip dolaşan seyyah olmasını ve ilk önce İstanbul'u yazmasını tavsiye eder. Artık Evliya Çelebi'ye sonu gelmez gidiş gelişleriyle imparatorluğu ve dışındaki kimi mekânları arşınlaması için yola çıkış işareti verilmişti, On yedinci yüzyıl uzun süre onun bineklerinin nal sesleriyle yankılanacaktı.

Kasımpaşa Mevlevîhanesi şeyhi Abdullah Dede'nin “*iptida bizim İstanbulcağımızı tahrir eyle*” tavsiyesine uyarak eserinin ilk kısmını İstanbul'a ayırır Evliya Çelebi. İstanbul'dan söz ederken önce şehrin geçmişiyile ilgili oldukça uzun malumatlar vererek sıkıca halat atmaya dener. Şehri zihin dünyası açısından da temellük etmek için evlerinde bulunan kitap hazinesinden tarih kitaplarını okur. Doğum yeri olan “kralların hasret çektiği ve felekler denizinin limanı olan Makedon vilâyetinin sağlam kalesi ve güçlü Seddi olan İstanbul'un yazımına” başlar. Bunu yaparken de daha sonraki bölümleri nasıl yazacağını da belirginleştirir aslında.

Menkıbe İçinde Menkıbe

İlk kitap Osmanlı hanedanının geçmişini sunması kadar İstanbul'u köken sel olarak kurması bakımından da önemlidir. İkili bir karakteristiği vardır; hem kendinden ve yaşadığı yerden hem de rivayetlerden söz eden dolayısıyla hayatla menkıbeye dayalı aktarımlardan oluşan parçalı bir bütün şeklinde yapılandırıldığı görülür ilk kitabın. İstanbul'un değişik semtleri ve buralarda bulunan mimari eserler hakkında bilgiler sunar. Esnaf teşkilatı hakkında da ayrıntılı veriler sunan iki yüz yetmişinci bölüm (fasıl) olarak anlatılan bu kısma Evliya Çelebi: “İstanbul'un dört mevleviyet yerinde ne kadar bin dükkân, ne kadar yüz bin esnaf askeri var ise onları kanun ve kuralları, pir-perverleri ile yollu yollunca padişah fermanı üzere (büyük Ordu-yı hümayûn için hepsi elli yedi bölümdür ve yüz adet esnaf alaylarıdır ki) esnaf alayları ile önderlerinin

10 Bu bahiste söylenebilecek en önemli nokta sözlü rivayetleri kırk kırk yarcasına irdeleyen Câhız'ın yaklaşımı olsa gerek.”Bu bilgileri onları onaylayasın diye aktarmadım; sadece bu rivayetleri duyusun istedim. Ben bunları ne onaylarım, ne de reddederim. Ama senin gönlün daha çok retten yana olsun!”

gömülü olduğu diyarlar ile bildirir”(1996:220) diyerek başlamakta ve esnafı ayrıntılı olarak padişahın huzurundan geçiş merasimine göre anlatmaktadır.

Zihin dünyasını anlaşılır kılan anlatımlar ise İstanbul’un tarihi geçmişinden, kuruluşundan ve kurucularından söz ettiği satırlarda yer alır. Burada yazdıkları onun “*aynelyakîn hâsıl ettiğim şeyleri tahrir ederim*” diyerek yazdığı şeylerin aynı zamanda gördükleri olduğunu belirttiği ifadelerine kuşku ile yaklaşılmasının da gerekliliğini hissettirir. Çünkü o yazdıklarının bir kısmını görmüş bir kısmını okuduklarından ve duyduklarından hareketle yazmıştır.¹¹

İstanbul’un ve halkının gök ve yer afetlerinden korunmaları için yetkin ustaların şehrin yirmi yedi yüksek dağı üzerine yirmi yedi rasad tılsım kurduklarını “ İstanbul’un içinde ve dışında olan acayip ve garip tılsımları bildirir” başlığı altında aktaran Evliya Çelebi’nin İstanbul’un kuruluşunu anlattığı bölümlerin kaynağı da hemen tümüyle hurafe ve efsanevi atıflara dayalıdır. İstanbul’un kuruluşunu geçmişini tarihlendirerek anlatımında Hz. Süleyman, oğlu Melik Ra’cim ve altı yüzyıl yaşamış olan Madyan oğlu Yanko’ya özel bir önem atfettiği hemen fark edilir. Bu anlatımlarda Evliya Çelebi’nin efsane kurma ve onu aktarma tarzında tarihsel bir kişilik olması ama aynı zamanda Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet’in kurucu metinlerinde zikredilen bir isim olarak karşımıza çıkan Hz. Süleyman’dan ziyade Madyan oğlu Yanko daha çok dikkat çekmektedir. Bu kişi şehrin fethi ertesinde tamamen Osmanlı İstanbul’unda oluşturulup yaygınlıkla başvuru alan bir nirengi noktası haline gelmiştir. Stefanos Yerasimos, bu konuda “Süleyman’ın, efsanesi 2500 yıl boyunca üç din tarafından yavaş yavaş oluşturulan tarihsel bir kahraman olmasına karşılık, Yanko bin Madyan Konstantiniye’nin kuruluşuyla ilgili Türk efsanesiyle birlikte yaratılan hayali bir kişidir” der.(1993:63) Nitekim Evliya Çelebi’nin farklı konularda verdiği bilgilerin hangilerinin gerçek olaylara dayandığı, hangilerinin ise hayal ürünü olduğu konusu, ona ait metinler toplamına odaklanan araştırmacılar açısından da tartışmalı bir konudur. Fantastik anlatımın bir tür olarak varlığını kabul ettirisi bu yöndeki tartışmaların bir kısmını sekteye uğratmış olsa da bu tartışmalar henüz sonuçlanmış değildir.

İstanbul’la ilgili efsanevi bilgileri çekincesiz olarak aktaran Evliya Çelebi, Karadeniz’in açılması konularına değindiği bölümlerde Hızır’ın İskender-i Zülkarneyn’in askerlerinden ve kazı gözcüsü olduğunu belirtir. Onun peygamber olup olmadığı hakkındaki tartışmalara değinir ve onun peygamber olduğuna inanır. Devamında şunları yazar: “Karadeniz’i Akdeniz’e karıştırmaya

11 Martin van Bruinessen (2003:19) bu noktada şunları ifade eder: “Dönemindeki yazarların çoğu gibi, Evliya Çelebi de, genellikle kaynak göstermeksizin, başka yazarlardan serbestçe yararlanmış, onların eserlerinden kitabına pasajlar almıştır. Dolayısıyla, zaman zaman hiç görmediği, yalnızca okuyarak veya başkalarından dinledikleriyle bilgi sahibi olduğu yerler hakkında da yazmıştır.”

sebeup Hızır Peygamber olmuştur ki Cenâb-ı İzzet onları sebeup yaratmıştır. Sözüün kısası, denizler gibi işçilerle Karadeniz'i keserken bitmesi yakın olunca Hızır'ın görüşüyle İslâmlara zulmedip ücretlerini keserlerdi. Keferelere yakın davranıp ücretlerini peşin verirlerdi.

Tâ ki bu hâl üzere üç sene bitince Karadeniz yol bulup bütün kefereleri suya batırdı ve İslâmlardan bir ferde zarar vermedi." (Kahraman-Dağlı;2011:11) Hızır kültü Ayasofya'nın inşasında da karşımıza çıkar. Ayasofya Hızır'ın öğretmesiyle yapılmaya başlanır. Sözlü rivayetler yahut kritiğe tabi tutulmayan bu rivayetler referanstan yoksun. Metnin yazarı/aktarıcısı Evliya Çelebi ise bunlarla arasına mesafe koymuyor; "iddia edildiğine göre..." ibaresini eklemiyor meselâ, derlenmiş sözlü malzeme, bir ayrıcalık biçiminde ve sahiplenilerek okura sunuluyor. Rivayetler karşısında ihtiyatlı davranmayışı eserini hem tek çizgili hale getiriyor hem de güçsüzleştiriyor.

Bütün ganimet mallarını sarf ederek İstanbul'u güzelleştiren, surunu ve duvarlarını tamir ettirerek gönül çelen şehri daha da güzelleştiren Konstantin'in Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasında yaptıklarına özel bir önem atfeden Evliya Çelebi, şehrin efsanevî kuruluşuna pek çok ekleme yapar. Bunlardan biri de İstanbul Kalesinin yapılış amacı hakkında yazdıklarıdır: "İstanbul Kalesi üçgen şekilli olup batısı kara tarafı, doğu ve kuzeyi denizle çevrili üçgen şekilli olduğundan içinde fitne, isyan, ayaklanma ve veba ateşi eksik değildir, ama bu iki deniz tarafları yalnız kat Yecüc şeddi gibi sağlam ve dayanıklı duvar ve burçları binlerce beden dişleri ile bezenmiş sağlam kaledir. Kostantin'in bu kaleye özen göstermekten maksadı o idi ki yıldızlar ilminde zamanın biricigi idi. İlim kuvveti ile Hz. Peygamber'in geleceği zamandan haberdar olup cihan süsü bir peygamberler padişahı gelecektir diye korkusundan bu kaleye uğurlu saattir diye yengeç burcunda yapımına başlayıp yapım tâlii yengeç olduğu için İstanbul içre asker topluluğunun fitnessi eksik değildir."

Şehrin fethini anlatırken ortaya koyduğu anlatımlar da onun garip, acayip ve efsanevî olana düşkünlüğünü daha da belirginleştirir. Hz. Süleyman'ın dünyayı gezip dolaşarak emrine râm olan sabâ rüzgârı sayesinde tahtını İstanbul zemininde Sarayburnu'nda karar kılarak orada bir mabedhane yaptığını İstanbul'daki camileri anlatırken değinir. Ayasofya'yı anlatırken Hızır'lı anlatımlarını daha da renkli hale getirir. Hz. Muhammed'in doğumundan sonra kible tarafındaki kubbesi çatlayıp ve yarısı yıkılan Ayasofya kubbesi defalarca tamir edilmesine karşın yıkılmaya devam eder. Ayasofya'nın tamirinin Hz. Hızır'ın yaşlı bir şeyh suretinde bütün rahiplere görünmesiyle gerçekleştiğini Osmanlı dünyasının Peygamber tasavvuru doğrultusunda şöyle anlatır Evliya Çelebi: "Hz. Hızır yaşlı bir şeyh suretinde bütün rahiplere görünüp,

"Eğer bu camiin kubbesini tamir edelim dersiniz, şimdi zuhur eden âhir zaman Muhammed'ine varın ağızı suyundan su alıp zezem suyu ile karıştırıp

burada kirece ağzı suyunu karıştırın, sonra kubbeyi tamir edin. Yoksa başka çare yoktur” diye söyleyip kayboldu.

Rahipler bildiler ki Hz. Hızır’dır. Hemen 300 patrik ve rahip menzilleri katederek Şam’a, oradan Busra’da Bahire Papaza varıp Muhammedi sordular. O da,

“Amcasıyla Mekke’ye gitti. Hemen fırsat ganimettir, bir eli nişanesini alın” diye bu rahiplere nasihatlar etti.

Onlar da Mekke’de Ebû Tâlib’e varıp isteklerini arz ettiler. Ebû Tâlib fincan içine mürekkep koyup,

‘Ya Muhammed sağ elin mürekkebe batırıp bu ceylan derisi kâğıt üzere bas ki dünya durdukça senin ümmetlerin bu Hıristiyan rahiplerden vergi ve bâc almayıp muaf ve müsellemler olsunlar” deyince hemen Hazret sağ ellerini mürekkebe batırmak üzere iken Ruhban Erzail erzellik edip Hazret’in mübarek eli yapışıp mürekkebe fazlaca basınca hemen Hazret gazaplanıp,

“Sen bütün ruhbana patirgâh ol ve sizi bütün ümmetlerim bu elimin nakşıyla zabt u rabt edip bununla hüküm ü hükümet etsinler” diye mübarek eliyle kâğıda basıp Resul-i Mübin pençesini belli etti.

Hâlen bütün Osmanlı ülkesinde pençe, buyurdu-yı şerif dedikleri Hazret Risâlet’in mübarek elleri nakşıdır ki bütün İslâm diyarı onun ile zaptedilir, yönetilir.

Hâlen o mübarek elin resmi İstanbul’da Fenerkapısı’nda oturan Patirgâh adlı keşişin tasarrufu altındadır ki yedi kat mücevher sandık içinde korunmaktadır.

Bu mübarek elin resmi üzere Ebû Tâlib’in yedi satır Hâşimî hatları yazılıdır ki ahitnâmedir.

Sonra yine bütün rahipler “Ey Muhammed, sen dünyaya geldiğin gece bizim Kostantiniyye’de Ayasofya adlı bir kilisemin kubbesi tarafı yıkıldı. Birkaç kere yaptık, temel tutmadı. Mübarek ağzın suyundan bu mücevher hokka içre biraz koy, kirece karıştırıp mabedhanemizi tamir edelim, ola ki yerinde dura” diye rica ettiler.

Derhâl ricaları kabul edilip Hz. Risâlet hokka içre mübarek ağzının suyundan bıraktı. Onunla ayakta durup ümmetlerime *âhirûn* (son) zamanlarda *Beldetün tayyibe* olup Müslüman ibadethanesi ola diye işaretlerle hayr dua etti. Hudâ’nın hikmeti âhirûn kelimesinde *Beldetün tayyibe* İstanbul fethine tarih gerçekleşmiştir.

Sonra ruhbanlar bu mübarek ağız suyu ile sevinip hokka içine zezem suyu doldurup, yetmiş deve yükü Mekke-i Mükerrerme toprağından yükleyip ve yetmiş deve yükü de zezem suyundan tulumlara ağızına kadar doldurup ilgar ile İstanbul'a geldiler.

Acelece Ayasofya kubbesini tamire başlayıp kireç ile ağız suyunu, yetmiş deve yükü zezem suyunu ve Mekke toprağını karıştırıp yaptıklarında Allah'ın emriyle sağlamlık üzere tamam ettiler. Hâlâ Resulullah'ın ağız suyu ile yapılan yer, kubbenin kible tarafında otuz iki nakışlı yeni terek bellidir. Bilen canlar baktığında “*Allâhümme salli alâ Muhammedin*” derler, zira kubbenin diğer yerinde Resulullah'ın ağız suyu ile yapılan yer gündün ayân ve aydınlıktır.

Fetihten sonra Fatih, “Bu kubbe Hz. Risâletin ağız suyuyla ayakta durmaktadır” diye tâ yüksek kubbenin ortasına bir zincir ile teberriken bir altın top asmıştır ki 50 Rumî kile buğday alır bir küçük altınlı toptur, tâ camiin ortasında bir adam eli erer yüksekliktedir.

Hızır bu topun altında ibadet eder. Ümmetin Salihlerinden bazı adamlar Hızır ile o yerde buluşmuşlardır. Bazı ihtiyaç sahibi kimseler kırk gün sabah namazını kılıp dünya ve âhîret ile ilgili hayırlı isteklerinin yerine geldiği nice kere denenmiştir, ama bu top altında kırk gün ibadet etmeyi isteyen gayet çok olduğundan bir an boşluk yoktur. Kısacası ihtiyaç sahipleri arasında büyük makamdır.” (Kahraman-Dağı;2011: 85-86) Evliya Çelebi'nin burada Hz. Muhammed hakkında verdiği bilgilerin dayandığı kaynaklara, kaynakların sustuğu yerde Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerin yansıttığı zihin dünyası onun eserinde Yunan Roma dünyasının algılanışından Hz. Peygamber telakkisine değin uzanan *menkibevî* dünyayı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu kaynağı doğru ve ilmî bakımdan değerlendirmek için nelere dikkat edilmesi gerektiği noktasında bilhassa din telakkisinin öncelikle üzerinde durulma gereği vardır. Evliya Çelebi'nin dili konusunda ilim dilini değil, halk dilini tercih ettiği, halkın telaffuzuna önem verdiği sıkça vurgulanan bir husustur. Halk dilini göz önünde tutarak aynı durumun *zihin dünyası* içinde söz konusu olduğunu ama bu noktada Evliya Çelebi'nin anlattıklarına/aktardıklarına ilişkin bir mesafesinin olup olmadığı konusunun belirginleştirilmesi için çok esaslı tahliller ve analizler gerekmektedir. Bu belirginleştirildiğinde *Seyahatname*'nin fantastik metin olarak görülüp görülemeyeceği de ortaya çıkmış olacaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Evliya Çelebi, seyyahlık kariyerinin sonunda ortaya koyduğu *Seyahatname* ile bir zihin dünyasını özellikle de din telakkisi noktasında başarılı bir biçimde yansıtmıştır. Bu yansıtmâ hâli Türkiye'de Âkif dışında bir eleştiriye tabi tutulmadığı gibi bu alanla uğraşanlar tarafından da hak ettiği ilgiyi görememiştir. Bu yönüyle Türkçe kültür dünyasında entelektüel anlamda *Seyahatname*'nin hâlâ bütün boyutlarıyla okunabildiğini,

özüksenebildiğini ve anlamlandırılabilirliğini söylemek mümkün değildir.¹² *Seyahatname*'nin olağanüstülüklerle bezeli kerametli dünyasının ortaya konarak eleştirel bir bakışla değerlendirilmesi, anlamlı ve sonuçları bakımından ilginç bir tartışmanın açılmasına, onun *episteme*'sine yeni bir ışık tutabilir. Çünkü Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sini yazmasının üzerinden geçen zaman içinde çok şey olmasına karşın, bugünkü zihin hâli ile Evliya Çelebi'nin zihin dünyasını kıyasladığımızda en derin noktada; menkıbevî anlatımın temel karakterinin değişmediğini görüyoruz.

12 Bir maden ocağı olarak *Seyahatname* ve ona yaklaşım biçimi hakkında şunları ifade eder Dankoff: “ Evliya Çelebi (1611-1685) İstanbullu bir Türk'tü. Ailesinin Osmanlı sarayıyla yakın bağları vardı. Büyüyüp olgunlaşırken, sonsuz mesabesinde bir merakla başkent (İstanbul'un) bütün yönlerini araştırdı ve aynı zamanda Kanunî Sultan Süleyman'ın çok uzaklara kadar yayılmış fetihlerinin hikayelerini ve rivayetlerini âdeta içti. Evliya Çelebi, İslâm ve Osmanlı bilimleri ve sanatları, özellikle de *Kuran* okuma ve müzik konusunda da eksiksiz bir eğitim aldı. Genç bir delikanlıyken güzel sesi ve eğlendirici tarzıyla Sultan'ın dikkatini çekti. Daha sonra, eyaletleri yönetmek üzere başkent dışına gönderilen paşalarla bağlantı kurdu ve onların musahip ve nedimi olarak öykü anlatıcısı, *Kuran* okuyucusu ve müezzini, kuryesi, vergi toplayıcısı ya da temsilcisi olarak hizmet gördü ve kendi mesleğini seyyahlık olarak belirledi. Kendisine “Dünya Gezginisi ve İnsanoğlunun Ahbabı” (*seyyah-ı âlem ve nedim-i benî-âdem*) lakabını uygun gördü. Sonunda da kısa notlarını *Seyahatname* başlığı altında toplamaya karar verdi.

Bu kitap, İslâm edebiyatının -belki de Dünya edebiyatının- en uzun ve en ayrıntılı seyahat kitabıdır. Çalışmanın devasa boyutu, araştırmacıları, onun temel içeriğini sadece listelemenin ötesinde, yapısını analiz etmekten alkoymuştur. Araştırmacılar, ayrı bir özellik olarak, birbiriyle bağlantısı olmayan çok sayıda pasajdan oluşması nedeniyle *Seyahatname* ye büyük bir maden olarak yaklaşılar. Evliya Çelebinin, İznik ya da Arnavutluk, Bektaşî türbeleri ya da Karagöz eğlenceleri, Kafkasya dilleri ya da Sarı Saltık efsaneleri hakkında neler söylediğini araştıran bilim adamları, kitabın metnini şöyle bir gözden geçirdiler, aradıkları maden damarını buldular, istedikleri maden cevherini çıkardılar ve geri kalanını bir kenara attılar.”(2002:268)

Kaynakça

- Tanpınar, Ahmet Hamdi(2005) *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (Hazırlayan: Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, Halil(2009) "Açış Konuşması" *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi* Hazırlayan: Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2006) *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Akif, Mehmed (2010) *Düzyazılar Makaleler, Tefsirler-Vaazlar*, Hazırlayan: A.Vahap Akbaş, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Dankoff, Robert(2008) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, Katkılarla İngilizceden çeviren: Semih Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Dankoff, Robert(2008) *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Katkılarla Çeviren: Müfit Güney, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Dankoff, Robert(2002) "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı". *Türkler*, Cilt 10,Ankara.
- Touati Houari(2004) *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat-Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi* Çeviren: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bruinessen, Martin van -Boeschoten, Hendrik (2003). *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*. çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Freely, John(2003), *Evliya Çelebi'nin İstanbul'u*, Çeviren: Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tan, Nail(1974) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Folklorik Dizin Denemesi*, Nüve Matbaası, Ankara.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Cilt, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini, 1. Kitap* (1996) Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi (2011)* Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Erkılıç, Cafer(1954) *Evliya Çelebi Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Tezcan, Semih(2011) "Evliya Çelebi'nin Doğum Günü" *Toplumsal Tarih*, sayı.207
- Yerasimos, Stefanos (1993) *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Speculative Book of Travels: The Intellectual World of Evliya Çelebi

Asım Öz

Abstract

In this paper it is aimed to analyze the religious rhetoric of EvliyaÇelebi and to make an evaluation of the Islamic approach that is crystalized with the centralization of sheiks while being formed with speculative epics which source from the spiritual dreams of the Ottoman people. In order to realize this objective, the first volume of EvliyaÇelebi's The Book of Travels which focuses on Istanbul as a fundamental text that combines epics with the historical reality will be our main guide. In this paper, only the referred aspects will form our perspective to clearly understand EvliyaÇelebi's mentality. As EvliyaÇelebi is not only a traveller among all travellers, we will be dealing his text as a travel metaphor of a world perception. It can be automatically understood that Çelebi's text has a great contribution to provide a comprehensive perspective on the Ottoman people's world perception as the fundamental of this text is based on this referred mentality.

Key Words: Intellectualworld, Evliya Çelebi, mentality, speculativeepics, spiritualdreams, legend, falsebelief, fantastic, distance

Menkıbevi Seyahatname: Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Zihin Dünyası Üzerine

Asım Öz

Özet

Bu yazıda yapılmak istenen şey, Evliya Çelebi'nin zihin dünyasını kavrama konusunda yardımcı olmak üzere, tarih ile menkıbeyi içi içe anlatan ve İstanbul için yazılmış bir kurucu metin olması nedeniyle *Seyahatname*'nin ilk kitabından yola çıkarak Osmanlı insanının rüyalar üzerinden kurulan, menkıbevi rivayetlerle biçimlenen ve şeyhlerin merkeziliği ile belirginleşen İslam telakkisine ilişkin genel bir değerlendirme sunmak ama aynı zamanda Evliya Çelebi'nin din söylemi üzerine bir tefekkür olacaktır. Evliya Çelebi'yi anlamak için yalnızca bahsedilen noktalar üzerinde durulacaktır. Bu bakımdan Evliya Çelebi, seyyahlardan bir seyyah değildir. Evliya Çelebi demek, bir bakıma Osmanlı dünyasının habitusları demektir. Hatta bu dünyanın ufkunu aktararak şekillendiren belli bir seyahat temsilidir. Eserin kurucu omurgası olan bu zihin dünyasının neredeyse eserin tümüne sindiği düşünülürse, söz konusu eserin bu yönüyle kritiğe tabi tutulmasının bütüncül bir perspektife yapacağı katkının ne kadar büyük önem arz ettiği kendiliğinden anlaşılır.

Anahtar Sözcükler: Entelektüel dünya, Evliya Çelebi, zihniyet, menkıbe, rüya, efsane, batıl inançlar, fantastik, mesafe

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Ahiler ve Ahilik

Münir Tireli

Giriş

Ahi Teşkilatı Türkiye'nin vatan olması ve Türklüğün "kâfirle çatışmayı göze alabilen Müslüman"¹ (Özel, 2009) olarak tek ve nihai biçimini alması bağlamında hem haçlı ordularına direnen bir güç, hem şehir güvenliğini ve huzurunu sağlayan dinî ve siyasî bir otorite, hem de İslâm iktisadının uygulandığı bir alan olmuştur.

Teşkilatın birincil kaynağı fütüvvetnameler ise ikincil kaynakları hiç kuşkusuz seyahatnamelerdir. İbn-i Batuta Seyahatnamesinde Ahilerin özgün dönemine ilişkin bireysel deneyimler aktarılırken, Evliya Çelebi Seyahatnamesi ise 16. yüzyıl sonrasında çözülmeye başlamış olan Ahi Teşkilatının her şeye rağmen basit bir esnaf teşkilatı veya batılı anlamda bir lonca olmadığını da göz önüne sermektedir.

Evliya Çelebi, Türkiye'nin bugünkü mayasının oluşumuna tanıklık eden önemli bir kalem erbabıdır. Seyahatnamesinde aktardıkları ile dönemin sosyal, siyasî ve kültürel kurumları ve kurumların geçmişten günümüze geçirdiği değişimleri bazen açık, bazen de satır aralarında görmek mümkündür.

1. Ahi Teşkilâtı

Ahi teşkilâtı Türkiye'nin vatan olmasını sağlayan önemli kurumlardan biridir. Ahilik, anomik bir düzen içerisinde güçlenen yerel dinî, politik, askeri, kültü-

1 Ebrulî külâh dünyada yürürlükte olan ve yürürlüğe girmesiyle birlikte şikâyete konu olan her şeye karşı mevcudiyetini koruyor. Kâfirle çatışmayı göze almak tek başına mânâ ifade etmiyor; Türk olmak, kâfirle çatışmayı göze alan Müslüman olmak, demektir. Bu oluşun hiçbir tabii şartı yoktur. Türklüğün bütün şartları tarihidir. Batı'da doğan ve neticede Batı'ya intisab eden din de, felsefe de, bilim de, varlık sebebini Türk inhirafını teminde bulur (Özel, 2009).

rel ve iktisadî nitelikleri haiz bir teşkilat olarak ortaya çıkmıştır. Eryiğit'e göre Ahilik, 13.yüzyıl başlarında dini vasfı önde gelen ancak zamanla iktisadi-ticari özellikleri ağır basan, Osmanlı devletinin her tarafında bütün şehir ve kasabalarda hatta köylerde organize olmuş, her türlü esnaf ve sanatkâr bünyesinde toplamış bir birlik niteliği taşımaktadır.(Eryiğit,1989 :2)

Ahi teşkilâtının kaynağı Abbasi Hanedanlığı sırasında ortaya çıkan Fütüvvet akımına dayanmaktadır. Tasavvufi kökenleri olan fütüvvet, ahlaki ve dini kurallar bütünüyle birbirine bağlanan genç adamları ifade etmektedir. Fütüvvet kelimesinin kökünde “cesur, genç adam” anlamına gelen “fetâ” yer almaktadır. (Bayram, 1991)

Bir tasavvuf-iktisat bileşimine sahip olan fütüvvet örgütleri gençlik birlikleri görüntüsündedir. Fütüvvet teşkilâtının bünyesinde XI. yy.dan itibaren esnaf teşekkülleri oluşmuştur. Fütüvvet ile Türklerin ilk karşılaşması, XIII. yy'da Abbasi Halifesi Nasır'ın Selçuklu Sultanları ile irtibatı sonucunda gerçekleşmiştir. Halife Nasır'ın Selçuklu Sultanı I.Gıyasettin Keyhüsrev, İzzettin Keykavus ve I.Alaeddin Keykubat ile görüşmeleri sonucunda fütüvvet felsefesi ve örgütlenmesinin Anadolu'da da etkinlik kazanması söz konusu olmuştur. Bu ilişkiler sonucunda fütüvvet felsefesi, Sühreverdi, Muhyiddin b. Arabi ve bizim Ahi Evran adı ile bildiğimiz Nasiruddin Mahmud aracılığıyla Türkiye'de yayılmıştır. (Bayram, 1991)

Türkiye Selçuklu sultanlarının Fütüvvet teşkilâtına girmeleri Anadolu'da Ahiliğin gelişmesinde önemli bir yer tutarak, teşkilâtın buradaki şekillenmesi ile iktisadi yönü yavaş yavaş ağır basacaktır. Anadolu Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Keykâvus, kendisine gönderilen fütüvvet sembollerini kabulü (ka'su'l-fütüvve ve libasu'l-fütüvve) ve fütüvvet kâsesini içip, fütüvvet şalvarını giymesi ile bu teşkilâta dâhil olmuştur. I. İzzeddin Keykâvus ile başlayan bu teşkilâatlanma, Anadolu'da fütüvvet teşkilâtının farklı şekillenmesine neden olmuştur ki, fütüvvetin Anadolu'daki değişik şartların yönlendirmesiyle aldığı forma “Ahîlik” diyoruz. (Ceylan, 2008) Fütüvvet teşkilâtı, Anadolu'da Ahilik adı altında ve kendine özgü bir formasyonla 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar etkin olmuştur (Eryiğit,1989 :1).

Ahî kelimesinin kökeni hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır.

1. Arapça “kardeşim” demek olan “Ahî” kelimesinden,
2. Divanü Lügati't-Türk ve Atabetü'l-Hakayık gibi kaynaklarda geçen ve eli açık, cömert anlamlarına gelen Türkçe “akı” kelimesinden geldiği görüşüdür.(Ceylan, 2008)

Anadolu'nun Türkleşmesi noktasında Ahilik birleştirici bir unsur olmuş-

tur. Ahi örgütü Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da Abdal, Gazi ve Bacı örgütleriyle birlikte etkin rol oynamıştır. Bizans hududunda gelişmeye başlayan Osmanlı Beyliği emrine koşan Ahilerden bir kısmı uçlara yerleşip tekkeler ve zaviyeler kurmuşlardır.

Nüfuzlu ve itibarlı bir Ahi şeyhi olan Edebali, Osman Gazi ile yakın münasebetler kurmuş, hatta Osman Gazi'nin kızı ile evlenmiştir. Osman Gazi, onun önemli silah arkadaşları ve Sultan I. Murat Hüdavendigâr da Ahi idi. Nitekim Kırşehir'in Hacıbektâş kazasında bulunan tekkenin 1367 tarihli kitabesinde I. Murad'dan "Ahi Murad" şeklinde bahsedilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Ahi örgütlenmesini sadece tasavvufî ve iktisadî bir esnaf teşekkülü olarak ele almak örgütün ruhunu algılamakta bizleri zafiyete uğratacaktır (Çağatay, 1992) .

Barkan, bu konuda; "Ahiyânı Rum yani Anadolu Ahileri ile; Horasan Erenleri de denilen Abdalân Rum yani «abdal» ve «baba» ismini taşıyan ve bilhassa Türkmen kabileleri arasında telkinatta bulunan ve umumiyetle Osmanlı Padişahlarıyla bütün harplere iştirak etmiş bulunan delişmen tabiatlı ve garib etvarlı dervişler"den bahsetmektedir. Barkan, ayrıca, yalnız bazı büyük şehirlerde ve burjuvalar muhitinde değil, uç beyliklerindeki köylerde de bilhassa şubeleri olan Ahi teşkilâtının Anadolu'daki faaliyetlerinin Osmanlı imparatorluğunun kurulmasında büyük rol oynamış olduğunu kaydetmektedir(Barkan, 1942).

Bu anlamda örgütün merkezi otoritenin Moğol ve Haçlı istilasını gibi nedenlerle zayıfladığı dönemlerde düzeni sağlayıcı bir özellik gösterdiğini görmekteyiz. Ahi Teşkilatı esnaf, askeri, siyasi ve idari bir teşkilat olarak düzeni sağlarken, bu düzenin ilkelerini de fütüvvetnamelerde yazılı hale getirmişlerdir. Bu anlamda erken dönem hukukî kodifikasyon metinleri olarak fütüvvetnameler önem arz etmektedir.

Ahi Teşkilatının bir başka özelliği de planlı bir bütçe sistemine, mülkiyet düzenlemesine ve iyi tasarlanmış ve istihdamı arttırıcı düzenlemelerle desteklenmiş bir sosyal yardım mantığına sahip olmasıdır. Ahilik sisteminin Türk toplumuna kazandırdıkları incelendiğinde aşağıda sayılan özellikler ön plana çıkmaktadır:

- 1) Anomi döneminde erken bir hukukî kodifikasyon,
- 2) Esnaf ve tacirlere yönelik finansal destek sistemi,
- 3) Anomi döneminde Türkün yeni yurdunun korunmasında askeri bir güç
- 4) Ahlâkî şuur kaynağı,

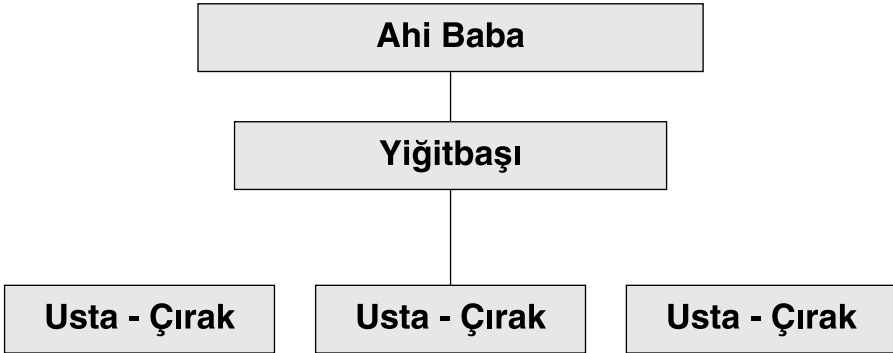
- 5) Otokontrol ve standartlaşma anlamında uygulama alanı,
- 6) Bireylerin kültürel seviyelerinin yükseltilmesine vesile,
- 7) Toplumsal dayanışmanın kristalizasyonu,
- 8) Üretimi ihtiyaçların karşılanması için gerekli gören ve tüketimi kısıktırma niyeti taşımayan anlayış, (Tireli, 2010; Ekinci, 1989)

Moğol ve Haçlı işgalleri döneminde Selçuklu Devletinin zayıflaması, Ahiliğin siyasi ve hatta askeri bir güç olarak güçlenmesini sağlamıştır.

Bu dönemde Ahiler, üretim mallarının gedik adı verilen yöntemle sadece üretim sürecinde yer alanlara aktarılabilirdiği bir mekanizma kurmuşlardı. Böylece, üretim malı babadan oğula miras olarak geçemeyip ustadan çırağa devrolunmaktaydı. Ahiler, böylelikle, önemli bir iktisadi uygulamayı hayata geçirebildikleri gibi şehirlerin yönetimini de ellerinde tutarak anomi döneminde dahi Anadolu'da düzenin sağlanması anlamında mühim bir rol üstlenmişlerdir. (Tireli, 2006)

Öte yandan, Osmanlı merkezi yönetimin güçlenmesi ile birlikte Ahîliğin de özerkliğini kaybettiğini görmekteyiz. Bu anlamda, Ergenç, Ahi Teşkilatının 16. yüzyıla kadar özerk bir konumda değerlendirirken, 16. yüzyıl sonrasının Osmanlı devletinin güdümünde özelliklerini kaybettiğini ifade etmektedir.

Tablo 1: 16. Yüzyıla Kadar Ahi Örgütlenme Yapısı

16. yüzyıla kadar Ahi Teşkilatının yapısı Tablo 1'de belirtildiği gibiydi. Bu yapı içerisinde hiyerarşinin en üst düzeyinde Ahi Baba yer almaktaydı. Gedik sistemi sayesinde ise atölye, ustadan çırağa geçer; böylelikle günümüzün sermaye egemen toplumuyla karşılaştırılmayacak bir emek odaklı uygulama ortaya konuluyordu.

16. yüzyılda ise Osmanlı Devletinin merkezi otoritesinin ön plana çıkmasıyla birlikte Tablo 2'de yer alan örgütsel yapıya doğru bir dönüşüm geçirdi.

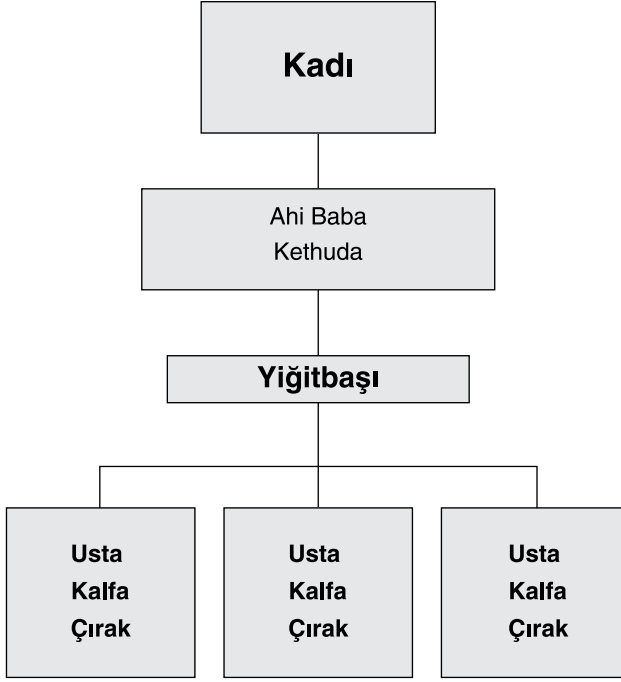
Tablo 2. 16. Yüzyıl Otonomi Kaybı

Kaynak: Eryiğit, 1989: 14

16. yüzyılda Ahi örgütünün gücü karşısında otoritesini sağlamlaştırmaya çalışan Osmanlı Devleti hiyerarşinin üst kademesine Kadı makamını geçirmişti. Bu dönemde gedik sistemi henüz geçerliliğini koruyordu.

16 yüzyıl ile 19. yüzyıl arasındaki son dönemde ise kademeli olarak gedik sisteminin sona erdiğine şahit oluyoruz. Bu dönemde ustaya ait üretim araçlarının oğluna geçebildiği görülmektedir. Bu durumda yaşları ilerlemesine rağmen ustalığa geçiş yapamayan çıraklar nedeniyle kalfa unvanı ortaya çıkmıştır. Söz konusu örgütsel yapıya Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3: 16 Yüzyıl Sonrası Örgütlenme

Kaynak: Eryiğit, 1989: 15

Ahiliğin seyri hakkında seyahatnamelerin önemli bilgiler sunduklarını ve yazıldıkları dönemin adeta bir fotoğrafını çekmek suretiyle o dönemin Ahilik anlayışını gün yüzüne çıkardıklarını görmekteyiz. Bu anlamda yazıldığı dönem itibarıyla İbn-i Batuta'nın seyahatnamesi Ahilerin güçlü olduğu döneme tanıklık ederken, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi ise Osmanlı otoritesinin güçlü olduğu, öte yandan Ahilerin otonom duruşlarını sürdürdükleri bir döneme ışık tutmaktadır.

Ahiler hakkında ilk kez; etraflı, toplu ve görgüye dayalı bilgi veren kişi, Berberi gezgin İbn-i Batuta'dır. Sonrasında Evliya Çelebi Ahi meslekleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. İbn-i Batuta Anadolu'da (1326-1359) birçok şehir, kasaba ve köyleri gezmiş, Ahilere konuk olmuş ve izlenimlerini belirtmiştir. (Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu, 1973, s.32-34; Çağatay, 1973, s.104-105, Şahinkesen, 1991)

Bu manada, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Ahi'lerin otonom ve iktisadi anlamda özgün çözümler üretebildikleri döneme tanıklık edememekle birlikte Ahi Evran'ın mezarından, uygulanan törenlere, mesleki yapılara kadar pek çok konuda birinci elden bilgi sunmaktadır(Tökel, 2011).

2. Evliya Çelebi

Evliya Çelebi, kendisinin de belirttiği üzere 10 Muharrem 1020 (Miladi 25 Mart 1611)'de İstanbul Sağırcılar Camii vakıf evlerinde doğmuştur. Vefat tarihi ise bilinmemektedir. Mahlası ya da meslek lakabı Zillî olan babası bir Karagöz ustası idi. Evliya Çelebi, Şeyhülislam Hamdi Efendi Medresesinde Ahfeş Efendi'den yedi sene ders okumuş, Evliya Mehmed Efendi gözetiminde de Kur'an hafızlığı çalışmıştır. Sadizade Darülkurrasında ise bahsedilen eğitime ek olarak 11 sene daha eğitim görmüştür (Sakaoğlu,2011).

Evliya Çelebi, babası Derviş Mehmed'ten taş üzerine yazı yazmak gibi sanat becerilerini kazanmış; babasının dostları Kelâmi Ağa, Kuzu Ali Ağa, Sukemerli Mustafa Çelebi, Karakız Mehmed Efendi gibi kişilerden eski devirlerin maceralarını öğrenmişti. Bu bağlamda; Çelebi'nin sözlü tarihe ve seyahatnamesinde aktardığı anekdotlarda görülen efsane ve gerçekliğin iç içe geçmişliğinde babasının arkadaşlarının önemli bir payı olduğunu da eklemeliyiz (Sakaoğlu, 2011).

“Seyahat ya Resulallah !” dediği rivayet edilen ünlü rüyasını tabir ettirdiği Kasımpaşa Mevlevi Şeyhi Abdullah Dede'nin “Evvela bizim İstanbul'cağımızı tahrir eyle” demesi üzerine 1630'da İstanbul cevalanına başlamıştır. İstanbul harici ilk seyahatini ise 1640 yılında Bursa'ya gerçekleştirmiştir. Vefat tarihi olan 1680 yılına kadar gerçekleştirdiği seyahatlere ilişkin notlarını ise ünlü seyahatnamesinde toplamıştır. (İnalçık, 2011)

3. Seyahatnamede Ahiler

Evliya Çelebi özellikle Seyahatnamesinin İstanbul bölümünde Ahilerin yaşayışları, meslek ahlâkı, muhtariyete yakın yetkileri, törenleri gibi konularda detaylı bilgiler vermekte zaman zaman da Ahi Evran'ın kişiliği ve soyuna ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır (Tökel, 2011).

Bütün bunlar göz önüne alındığında Seyahatnamelerin Ahi Evran, Ahilik, Fütüvvet teşkilatı, bu teşkilatın gündelik hayat ve ekonomi sistemindeki rolü, Ahilerin insan hayatına verdiği değer, insan yetiştirme sisteminde bu teşkilatın yeri ve önemi açısından incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca seyyahlar birinci derecede görgü şahitleri oldukları, yaşanan hayatı bire bir yansıttıkları için sunulan bilgiler şüphesiz daha değerli olacaktır. (Tökel, 2011)

3.1. Çelebi'nin Ahileri Debbâğlığa İndirgemesi

Çelebi'ye göre Anadolu insanı arasında debbâğlara Ahiler derler. Aslında Ahiler sadece debbâğlık işiyle uğraşmamışlardır. Fakat Evliya Çelebi, Ahilerden bahsettiği her yerde onların debbâğlık işi yaptığını söylemektedir. Seyahatnâme'nin sözlüğünü hazırlayan Robert Dankoff da "Ahi" kelimesinin karşılığını şu şekilde vermektedir: "Ahi: sepicı, tabak, Ahiyan yani debbâğan, tabbâğlara Ahi derler." Çelebi'ye göre Ahiler Kayseri'den çıkan Ahi Evran ile meşhur olmuşlardır. O ise Selçuklular zamanında ulu bir sultan imiş. Pek çok menkıbeleri vardır. Bunlardan biri şu şekilde kaydedilmektedir" (Tökel, 2011).

Çelebi'nin bu anlayışının kökeninde Ahi'lik deneyiminin debbâğlık meslek kolu üzerinden başlamasının önemli bir payı vardır. Nitekim başlarda Ahiler sadece debbâğlık işiyle uğraşırken, bu sanat kolları daha sonra 32'ye ulaşmış söz konusu organize yapı zamanla Osmanlı sınırları içindeki bütün sanatkârları, Ahi babalarından ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlilik ve izin belgeleriyle iş görür duruma getirmiştir. (Genç, 1986: 113-124)

Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde İstanbul'daki "debbâğhane"lerden bahsederken özetle Ahi Evren'in Selçuklular zamanında Kayseri'de otururken orada bir "Debbâğhane" kurduğundan, daha sonra Kayseri hakimi ile aralarında geçen bir olay yüzünden Ahi Evren'in Denizli'ye göçtüğünden, orada bağlar arasında bir türbede defnedilmiş olduğundan ve Ahilerin bu zatı kendilerine pir olarak kabul ettiklerinden bahsetmektedir. (Bayram, 1992: 26; Arslanoğlu, 1988)

2.2. Evliya Çelebi'ye Göre Ahi Evran'ın Soy ve Mezarı

Evliya Çelebi, Ehi Evran'ı debbâğlar ve sağırcılar esnafının piri olarak zikreder ve Seyahatnâme boyunca ondan hep övgüyle bahseder. Çelebi'ye göre Ahi Evran'ın dedesi Şeyh Siraceddin Lahsevî'dir. Bu zatı Selmân-ı Pâk uyarıp belini bağlamıştır. Kabri Gazze yanında Askalan Şehri harabesinde. Seyyah, başka bir yerde de "kâmil pirleri Peygamberimiz huzurunda Zeyd-i Hindî'dir. Selmân-Pak'in kemer bağladıklarından onuncu pirdir." demektedir. (Tökel, 2011)

Bu bağlantı özgün metinde "Ba'dehu Kayseriyye'den hicret edüp hâlâ Anadolu'da bizim Kaya Sultân hâssı Denizli şehrinin bâğları arasında bir âsitâne-i azimde medfûndur. Anniçün Rûm tabbâğları pirimiz Ahi Evran'dır derler, ammâ sahihi Hazret huzurunda Pîr olan Zeyd-i Hindî'dir." şeklinde geçmektedir. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2006:322-323)

Evliya Çelebi, seyahatnamesinin “Denizli Şehrini Ziyaret” Ahi Evren’in Kayseri’de otururken onun padişaha “Ahi Baba öşür vermez” diye ihbar edildiğinden bahseder. Bu olaydan sonra Ahi Evran Kayseri’den göçtüğü, Denizli şehrinin bağları arasında büyük bir türbede gömülü olduğundan bahsetmektedir. Metnin bu bölümünde Ahi Evren’den Ahi Oran Sultanı olarak bahsedilmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu-Suriye-Hicaz, 1935:194; Arslanoğlu, 1988; Sarıkaya, 2007).

3.3. Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde Ahilere İlişkin Olarak Zikredilen Özellikler

3.3.1. İnsanî Özellikleri

Ahilerin oluşturdukları teşkilatın ahlakî temelleri ve bunun dünya görüşü olarak pratik hayata yansımaları *Fütüvvetnâmeler*de dokümente edilmiştir. Ancak yazılı kaynaklarda ifade edilen hüküm ve kaidelerin ideal değerleri kapsadığını, pratiğin bazen buna uymadığını da belirtmek gerekir. Nitekim Ahmed b. İlyas ve Burgâzî, *Fütüvvetnâmelerinin* mukaddimesinde, “fütüvvet ehlinin içinde doğru yolu terk eden fîsk u fücür içinde bulunan, fütüvvet edep ve erkânını unutan kimselerin bulunduğunu, eserlerini onları hidayete getirmek için kaleme aldıklarını” ifade ederler. (Sarıkaya, 2007)

Bununla birlikte bu ideallerin grupların ulaşmak ve sahip olmak istedikleri üst değerler olduğu gerçeği de göz ardı edilemez. Nitekim Evliya Çelebi Ahi zaviyelerinde suçluların nasıl terbiye edildiğine dair bir örneği şöyle naklediyor:

“İki yüz otuz beşinci fasıl Belde-i Kostantuniye kal’ası haricinde üç mevleviyet yerde tâ Karadeniz Boğazına varınca ma’mur (u) âbâdân İremizatü’l-imad misilli şehirleri ve imâretleri ve cevami’leri ve sa’ir hayrat (u) hasenatlarının ve cem’î’i ziyaretgâhlarının tarihleri ile beyan eder.

Evvelâ kasaba-i hariç-i Yedikulle, keferi zamanında nazarete ya’ni ta’unlu yoldan gelmiş adem şehre girmeyüp bu mahalde yedi gün sakin olup Kastantuniyye’ye dahil olduğuyçün bu ca-yı ma’huda nazarete derlermiş. Ba’de’l-feth Ebü’l-feth Gâzî cümle tabbağları ve sallakhaneleri bunda koyup abadan ederler.

Leb-i deryada kasaba-i ma’muredir. Bir cami’i ve yedi mescidi ve bir hanı ve bir hammamı ve yedi sebili ve üç tekyesi vardır. Ve üç yüz aded Âh-i Evran kârhanesi vardır ve leb-i deryada yetmiş aded Ah-i Evran kârhanesi ya’ni tabbağ dükkanı vardır. Amma müteehhil mahallesi azdır, cümle mücerredan bazardır. Hin-ima’rekede beş bin tüvena tabbağ bekarı şehbazları çıkar kim her

biri birer Ahi Evran'a benzerdir. Ammâ bu kasabanın bed-râyihasından gayrı kimesne bir an dursa adem helak olur". (Evliya Çelebi, 2006:322-323)

Bu pasaj Ahilikteki eğitimin, kişiyi ideal ölçülere yaklaştırabilme niteliği kadar, suçluların Ahi zaviyelerinde nasıl terbiye edilip topluma ve ekonomiye kazandırıldıklarını da göstermektedir. (Sarıkaya, 2007)

3.3.2. İş yerlerinin Özellikleri ve Deri İşlemede Kullanılan Usuller

Evliya Çelebi'ye göre Ahiler debbağlık işiyle uğraşırlar. Bilindiği gibi, bu iş dericilik mesleğidir. Çelebi, debbağların iş yerlerinin -işin tabiatı gereği- çok kötü koktuğunu, debbağların bu kokuya alıştığını, hoş kokulu bir adam yanlarına gelse bundan pek haz etmediklerini, fakat bütün bunlara rağmen, zannedilenin aksine bu insanların son derecede kibar ve insan sever olduklarını, bu kokuların onlara misk u amber gibi geldiğini söylemektedir (Tökel, 2011).

"İslambol Surunun Etrafında Olan Şehirleri Ayan u Beyan Eder" faslında bahsedilen hususun Seyahatnamede zikredilişi şu şekildedir:

"...

Amma anlara ol bed-rayiha müşk (ü) amber gibi kokar. Müşk-bar âdem yanlarına varsa haz etmezler. Amma gayet mün'im ademleri var. Bi-emrillah Cenab-ı İzzet mallarına berekat-ı Halil vermişdir. Meşhurdur kim pîr (u) pîş-i kademleri Hazret-i Ahi Evran halifelerinden birine sual eder:

"Eteğindeki nedir?" meğer halifenin damenindeki kelb necaseti imiş. Hicabından "Eteğimdeki gurutur" deyü cevap eder. Heman Ahi Evran,

"İlahi mâl (u) erzakınız berekatlı olup çok ola deyü du'a ederler. İlâ hâze'l-ân tabbağlarda mün'im âdemler çokdur. Hacı Ali nam bir tabbağın kırk yıllık kelb necaseti vardır. İngiliz Frengleri kırk bin gurut verüp vermemiştir deyü meşhur-ı afakdır (Evliya Çelebi, 2006:322-323)."

Burada bahsedilen koku deri mamullerinden geldiği gibi, biraz da derinin işleme tekniklerinde kullanılan malzemedan ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi o devirlerde deriyi işlemek için kullanılan en geçerli malzeme köpek pisliği idi. "Köpek b.k., derinin tüylerinin dökülmesinden sonra deri yüzeyinde kalan kıl köklerini temizlemek için kullanılırmış. Köpek b.k.nun deri üzerinde iyi işlem yapabilmesi için çok taze olması gerekir, bayatlayınca hiç bir işe yaramazmış. Köpek b.k.u toplananlar tabakhaneye çabucak yetiştirmek için koşa koşa giderlermiş. Bu yüzden aceleci insanlara "tabakhaneye b.. mu yetiştiriyorsun?" denir. (Tökel, 2011)

Yukarıdaki alıntıda görüleceği gibi Evliya Çelebi de, debbağların kullan-

dığı bu köpek pisliğine değinmiştir. Yine aynı alıntıda da anlaşılacağı üzere Çelebi, Hacı Ali adlı bir debbağın kırk yıllık köpek pisliğinin olduğundan ve İngilizler'in bunun için 40.000 kuruş verdiğini, ancak bu debbağın o pisliği vermediğini rivayet etmektedir.

Bu köpek pisliği derinin işlenmesinde o denli önemli bir yere sahiptir ki Evliya Çelebi'nin bahsettiği üzere debbağlar, kendilerine sığınan haydutları, güvenlik güçlerine teslim etmez, onları köpek pisliği toplama ve bu pislikte derileri temizleme işinde kullanırlar ve böylece bu kişileri terbiye edip topluma kazandırmış olurlardı.

3.3.3. Meslek Grupları

Esnâf-ı Sağrıciyân²: Unkapanı'nda dükkânları 12, neferât 100 aded kavmdir. Kadîm-i eyyamdan tabbağana yamak olagelmışlerdir. Bu ordu alayında kılıçbaşıya yamak olup onların alayında zikri sebkat etmişlerdir. Bunlar dahi üstadlardır³.

Esnaf-ı Güdericiyan⁴: Karhane 80, neferat 300, pîrleri (...) bunların kârhaneleri Hocapaşa semtinde cümle Yahudilerdir. Seyishane üzere güderi yaparak sebkat ederler.

Esnaf-ı Tırşeciyan⁵: Kârhâne 26, neferât 105, pîrleri (...) (...) (...) seyshaneler üzere dükkânların ve kendi libasların gûnâ-Gûn rengareng tırşeler ile zeyn ediüp cümle ubûr ederler.

Esnaf-I Keçeciyan⁶: Kârhâne 400, neferât 105, pîrleri Ebu Sa'id et-

2 Sağrı: Hayvanın özellikle atın beliyle kuyruğu arasındaki dolgun yuvarlak kısım; bu kısımdan çıkan deri. *Kubbealtı Lugatı*, III, s.2635. (Aktaran: Erduran, 2006)

3 Unkapanı'nda dükkânları 12, neferât 100 adet kavimdir. Eskiden beri debbağlara yamak olagelmışlerdir. Bu ordu alayında kılıçbaşıya yamak olup onların alayında zikri sebkat etmişlerdir. Bunlar da üstadlardır (Erduran, 2006).

4 Güderi: Dag keçisi, koyun, kuzu ve özellikle geyik derilerinin yağla sepilenerik hazırlanması suretiyle elde edilen makbul deri. *Kubbealtı Lugatı*, I, s.1105 (Aktaran: Erduran, 2006).

5 Tırşeciler Esnafı: İşyeri 26, neferât 105, pîrleri (...) (...) seyshaneler üzere dükkânlarını ve kendi elbiselerini renk renk tırşeler ile süsleyip geçerler.

6 Keçenin insanoglu tarafından ilk kez nerede ve nasıl yapıldığı ve kullanıldığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Birçok bilim adamı ve araştırmacı tekstil konusunda yaptıkları çalışmalarda, keçenin tekstilin ilk örneği olduğu konusunda, genellikle iklim özellikleri nedeniyle Orta Asya'da ilk kez üretilmiş üretilmiş olması lazım geldiğinde birleşmektedirler. Besim Atalay, Türk Halıcılığı ve Usak Halıları adlı eserinde keçenin bulunusuna ilişkin su görüşleri ileri sürmektedir: "Halı nasıl başlamıştır? Orta Asya'nın geniş otlaklarında bol bol yetisen koyunların bu yolda büyük etkileri dokunmaktadır. Her nasılsa ilk baharda yünleri kırılmayan koyunların, az yaşlık yerlerde yatınca yünlerin birbirine geçerek kalıp haline geldiği görülür.

Bunu gören ilk çobanlar yünü ıslatarak dürmeye, sıkıstırmaya başlamışlar ve böylelikle keçe elde etmişler. Yünü ası topragıyla veya başka bir maddeyle boyayarak renkli keçeler yapmışlardır. Renkli keçeler bugün bile üretilmektedir. Keçeden sonra çul dokunmaya başlamıştır... "Yaptığımız kaynak

Tarî'dir. Selmân-ı Pâk'in şed bağladığı on beşinci pîrdir. Merkad-ı pür-envârı Kerbelâ'dadır. İmam Hüseyin ile şehîd olmuştur. Çok Yezîdî'yi katl etdüğüün Acem diyarında "Meşhed-i Ebû Sa'îd et-Tarî gûriyçün" deyü yemîn ederler. Ziyaretgâh-ı Mu'tezilî ve Şî'î'dir. Bu keçeciler tahtrevânlar üzre keçe deperek ve yapığı hallâchıyarak gûnâ-gûn keçe külâh keçe esbâblar ile ubûr ederler. (Evliya Çelebi, 2006:322)⁷

Esnaf-ı dülbend borkcüyan⁸: Atbâzârı'nda dükkân 40, neferât 100, bunların dahi pîri Ebû Sa'îd'dir. Bunlar dahi arabalar üzre gûnâ-gûn kırmızı keçeden dülbend borkleri ve keçeden yekpâre Ma'nisa yağmurlukları yapup arz-ı metâ ederek tayy ederler (Evliya Çelebi, 2006:322).

Esnâf-ı keçeciyan-ı yeniçeri⁹: Dükkân 10, neferât 60, pîrleri yine Ebû Sa'îd'dir. Dükkânları Yeniodalar'da Orta Câmi cenbindedir. Bunlar dahi Seyishaneler üzre dükkânların yeniçeri keçeleri ve üsküfleriyle zeyn edüp yeniçeriler gibi pür-silâh giderler (Evliya Çelebi, 2006:322).

Esnaf-ı Ehli Kâmil Mutafan¹⁰: Dükkân 300, neferât 1000, pîrleri gazzazlar pîri Hazret-i Ca'fer-i Tayyâr'dır kim Selmân kemer-beste (sidir). Bunlar dahi cümle dükkânların gûna-gûn at çuvalları ve tobra ve kolan ve püştüvan ve gayrı musanna eşyaları sırkalar üzre tezyîn edüp sırkalarda dollâblar çevirüp yapığı gazl ederek ubûr ederler (Evliya Çelebi, 2006:323).

araştırmalarında en eski keçe sözcüğüne ve keçenin kullanıldığında M. Ö. 1200-1100 yıllarında yapılan Troya Savaşları'nı konu alan Anadolu Homeros'un İliada adlı eserinin 10. bölümünde rastlıyoruz. "Odysseus öküz derisinden bir tolga geçirdi basma, Kayıslarla iyicene gerilmisti tolganın içi, Dısında bir yaban domuzunun ak disleri, Çepeçevre, sık sık, ustaca dizilmisti, Dibine de keçe dösenmisti." Kasgarlı Mahmut ölümsüz eseri Divan-i Lugat-it Türk'de Oguzca olarak keçe sözcüğüne (kiviliz, küvüz, kidhiz, kiyiz) yer vermiştir. Birçok Çin yazılı kaynaklarda da Türklerin keçeyi bol miktarda ürettiği ve kullandığı yazılmaktadır. Anadolu'nun bu eski el sanatı, Anadolu'nun Türklerin eline geçmesinden sonra da Türklerce ata sanatı olarak Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde devam ettirildiği ve ahilik teşkilatı ile diğer sanatlarda olduğu gibi birtakım kurallara bağlandığı, devlet tarafından korunduğu, yörelere göre kendilerine özgü birtakım örf ve adetler edindiğini görmekteyiz. Keçeci esnafı son pestamal kusanma töreni 1932 yılında yaptı. Törene katılan keçeci esnafı ustalarının tümünün yasaya aykırı davrandıkları için tutuklanması törenlerin bir daha yapılmamasına neden olmuştur. Bilgi için bkz., Uzunçarsılı, Saray Teskilatı, s.496.. (Aktaran:Erdu- ran, 2006).

- 7 Keçeciler Esnafı: İşyeri 400, neferât 1005, pirleri Ebû Said Tarî'dir, Selmân-ı Pâk'in kusak bağladığı 15. pîrdir. Nurlu mezarı Kerbelâ'dadır. İmam Hüseyin ile şehit olmuştur. Çok Yezîdî öldürdüğü için Acem diyarında Ebû Saidü't-Tarî mezarı için diye yemin ederler. Mu'tezile ve Sii ziyaret yeridir. Bu keçeciler tahtrevânlar üzere keçe teperek ve yapığı atarak çeşit çeşit keçe külâh, keçe giyecekler ile geçerler(Erduran, 2006).
- 8 Tülbent Börkçüleri Esnafı: Atpazarı'nda dükkân 40, neferât 100, bunların da piri Ebû Said Tarî'dir. Bunlar da arabalar üzere türlü kırmızı keçeden tülbent borkleri ve keçeden tek parça Manisa yağmurlukları yapıy malların sergileyerek geçerler(Erduran, 2006).
- 9 Yeniçeri Keçecileri Esnafı: Dükkân 10, neferât 60, pirleri yine Ebû Said Tarî'dir. Dükkânları Yeniodalar'da Orta Cami yanındadır. Bunlar da seyishaneler üzere dükkânlarını yeniçeri keçeleri ve Üsküşeriyle süsleyip yeniçeriler gibi silahlı giderler(Erduran, 2006).
- 10 Mutafçılar Esnafı: Dükkân 300, neferât 1000, pirleri gazzâzlar piri Hz. Cafer-i Tayyâr'dır ki Selmân kemer bağlamıştır. Bunlar da bütünü dükkânlarını çeşit çeşit at çulları, tobra, kolan, püstüvan ve baska sanath eşyaları sırkalar üzere süsleyip sırkalarda dolaplar çevirip yapığı (Erduran, 2006).

Esnâf-ı tâcirân mutâf¹¹: Dükkân 50, neferât 80, pîrleri Sa'd ibn Ubeyd-ı Hüzzercî'dir. Selmân belin bağladı. Kabri Şehrezûl'dadır. Bunlar mutâf gibi تنها yerlerde kârhânelerde işlemezler, çârsû içre dükkânlarında mutâf âlâtı satup giderler (Evliya Çelebi, 2006:323).

Esnâf-ı Tâcirân-ı Debbâğân¹²: Dükkân 50, neferât 80, pîrleri Sa'd ibn Ubeyd-I Hüzzercî'dir. Selmân belin bağladı. Kabri Şehrezûl'dadır. Bunlar mutâf gibi tenhâ yerlerde kârhânelerde işlemezler, çârsû içre dükkânlarında mutâf âlâtı satup giderler (Evliya Çelebi, 2006:323).

Esnâf-ı paracıyân-ı tâcirân: Dükkân 10, neferât 15, pîrleri (...)(...)(...)(...)(...) bunlar Mercân çârşûsunda gön ve meşin ve sahtiyân parçacıkları fûrûht eder fukarâlardır. Bunlar dahi alayda giderler (Evliya Çelebi, 2006:323).¹³

4.4.4 Ahilerin Törenleri

Önemli gün ve zamanlarda resm-i geçit törenlerinde bulunan Ahileri (debbâğları) konu eden Evliya Çelebi, geçit törenindeki debbâğların yürüyüş biçimlerini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bu cümleler içinde onların işledikleri derilerin hangi işlerde kullanıldıkları ve ne kadar önemli olduklarına dair hüküm ve ifade de bulunmaktadır. Bu cümlelerden anlaşıldığı kadarıyla debbâğların geçişleri son derecede şaşaalı ve göz alıcıdır.

“Bunlar bu ordu alayına cem olup niçe bin zeber-dest pâ-bürehne ve ser-bürehne tabbâğ teknesinde kirdimandan çıkmış eli ayağı löklerden kırmızı ve kiminin sahtiyân mazısından kolları ve tırnakları ve parmakları siyâh siyâh olmuş sîneçâk kârları şer'ile pâk Kelâm-ı İzzet cildleri olacak niçe bin reng-â-reng sahtiyân hırkalar ve ferrâceler ve muvahhidiler ve şepkülâhlar ve meşinden hil'at-ı fâhire ve meşin destarlar ve sahtiyandan güzler ve topuzlar ile “Aşa aşâ” deyü feryâd ederek ubûr ederler.”

Bir fırkaları dahi tahtirevan ve arabalar üzre dükkânların hevayı ve asu-mani ve gül şeftalû ve kırmızı ve sarı ve nefte reng sahtiyânlar ile zeyn edüp geçerler.

Bir fırkası dahi arabalar üzre tekneler içre keçi derilerinin kirdiman edüp

11 Mutaf Tacirleri Esnafı: Dükkân 50, neferât 80, pîrleri Ubeydî-i Hazrecî oğlu Sa'd'dır. Selmân belini bağladı, kabri Zal sehrindedir. Bunlar mutaf gibi تنها yerlerde işyerlerinde işlemezler, çarşı içinde dükkânlarında mutaf âletleri satıp giderler. (Erduran, 2006).

12 Debbag Tacirleri Esnafı: Dükkân 50, neferât 100, pîrleri (...) bunlar debbag gibi degildir. Çarsılar içre çeşit çeşit isenilmis sahtiyânları seyishaneler üzere donatıp geçerler(Erduran, 2006).

13 Parça Tacirleri Esnafı: Dükkân 10, nefer 15, pîrleri (...) bunlar Mercan Çarşısı'nda gön, mesin ve sahtiyân parçacıkları satar fukarâlardır. Bunlar da alayda giderler(Erduran, 2006).

püşt-i pâ urarak “Ya Hay” ismiyle ubûr ederler. (Evliya Çelebi, 2006:322) ¹⁴

Evliya Çelebi, debbağların çok önem verdikleri bayraklarından da bahsetmektedir. Onlar bu bayraklarıyla gurur duyarlar zira onların inançlarına göre bu bayrak onlara Dahhâk-ı Mârî’ye baş kaldıran Gâve’den ¹⁵kalmıştır. (Tökel, 2011)

“Bir zümresi “Pâk ederiz, pâklarız, pâk ederiz” deyü geçüp giderler.

Ve bu ta’ifenin bir iftiharları dahi oldur kim bir yeşil sarık üzere bir eski deriden bayrakları vardır, tâ Dahhâk-ı Mârî’yi katl eden Kâve-i âhenger’in önümüzdeki sahtiyân şeddîr kim “Anı bayrak edüp önündeki Dahhâk üzere gulû edüp Dahhâk’ı katl etdi, ol meşin bayrak budur” deyü iftihar edinirler. Ammâ gâyet hıfz edüp alay-ı azîm ile güzêşt ederler.¹⁶ (Evliya Çelebi, 2006:323)”

Evliya Çelebi, İstanbul’daki debbağlara ait meslek kollarını ifade ettikten sonra geçit törenlerinin genel görünümü ile ilgili şu ifadelerle yer vermektedir:

“Bu bâlâda tabbâğlara yamak olan cümle esnaf başlarına gönden ve mesinden rengârenk külâhlar ve esbâblar geyüp geçerek ardları sıra ser-çeşme-i tabbâğân Âhî Baba cümle güzîde askeriyle müsella sekizer kat mehterhane ile ubur ederler.

Bu hırfete yamak cümle dükkân (...) ve cümle esnâf on bir ve yekûn asker (...)dir (Evliya Çelebi, 2006:323).¹⁷

Seyahatnamede Ahi törenlerine en yoğun bir biçimde yer verilen bölüm İstanbul kısmıdır. Öte yandan, pek çok Anadolu şehrinde gerçekleştirilen Ahi törenlerine de yer verilmektedir. Örneğin, Tire şehri ile ilgili kısımda Evliya Çelebi’nin, kentten “Ahi Törenleri”nin merkezi olarak nitelediği kesiminden bahsetmekte ve bu bölgede “Peştamal kuşanma” törenlerinin yapıldığını anlatmaktadır. (Armağan, 2010)

14 “Bunlar ordu alayına toplam nice bin güçlü kuvvetli yalın ayak, başı kabak debbağ teknesinde kirdimandan çıkmış eli ayağı löklerden kırmızı kırmızı ve kiminin sahtiyân mazısından kolları, tırnakları ve parmakları siyah siyah olmuş, gönlü yaralı, işleri şer’ile pâk Kurân-ı Kerîm ciltleri olacak nice bin rengârenk sahtiyân hırkalar, feraceler, muvahhidiler, gece külâhı ve meşinden değerli elbiseler, meşin sarıklar, sahtiyandan gürzler ve topuzlar ile “Aşa, Aşa” diye bağırarak geçerler. Bir fırkaları da tahturevan ve arabalar üzere dükkanlarını hevâyî, gök rengi, şeftali gülü, kırmızı, sarı ve nefî renk sahtiyânlar ile süsleyip geçerler. Bir bölüğü de arabalar üzere tekneler içre keçi derilerini kirdiman edip ökçe vurarak “Yâ Hay” ismiyle geçerler.”

15 Dahhâk-ı öldüren Gâve değil, Feridun’du. Gâve, Dahhâk’ın zülmüne isyan bayrağını çeken bir demirciydi ve bu isyan aynı zamanda Dahhâk’ın da sonunu getirmişti.

16 Bir zümresi “Pak ederiz, paklarız, pak ederiz” diye geçip giderler.

17 Bu yukarıda debbağlara yamak olan bütün esnafbasılar yine gönden ve mesinden rengârenk külâhlar ve esvaplar giyip geçerek ardları sıra debbağların ser-çeşmesi Ahî Baba bütün seçkin askeriyle silahlı sekizer kat mehterhane ile geçerler
Bu esnafa yamak bütün dükkân (...), esnaf 11 ve toplam asker (...) dir(Erduran, 2006).

3.3.5. Evliya Çelebi'ye Göre Ahilerin Siyasi Gücü ve Otorite Karşısındaki Otonom Durumu

Ahi Teşkilatı kurulduğu dönemin bir özelliği olarak askerî ve siyasî bir güç olarak hem bağımsız hem de mevcut yükselen siyasi otoritenin destekçisi olarak otonomiye sahip olmuştur. Osmanlı merkezi otoritesinin yükselişi ile birlikte Ahiliği kontrol altına alan örgütlenme formülleri devreye sokulmuştur. Böylelikle, Ahiler, bir şehrin yönetimini üstlenen siyasi otorite olmaktan çıkmışlardır. İbn-i Batutta, seyahatnamesinde hemen her şehirde o şehrin otoritesi olan Ahiler tarafından karşılandığını ve misafir olarak kabul gördüğünü ifade etse de Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi Ahilerin parlak dönemine tesadüf etmediği için aynı sıklıkta bahse rastlamak mümkün değildir. Öte yandan bu çözümlüşün hızlı gelişen bir süreç olmadığını da not düşmemiz gerekmektedir. Bu anlamda, siyasi gücünde önemli azalmalar olsa da Ahilerin payitahtın başkenti olan İstanbul'da bile en azından kendi mesleki örgütlenmeleri içerisinde dış müdahaleye kapalı olduklarını Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden öğrenmek mümkündür.

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin İstanbul bölümünde Ahilerin siyasi gücünün üzerinde durmaktadır. Çelebi'ye göre Ahiler bahadır ve zorlu adamlardır. "Savaş veya çatışma olduğunda 5000 güçlü-kuvvetli debbâğ bekârı yiğitleri çıkar, her biri birer Ahî Evran'a benzerler." Debbâğ Ahilerin bu gücü Çelebi'yi o kadar etkilemiştir ki bunlar hakkında "Melek Ahmed Paşa'nın 1006 (1597-98) tarihinde vezirlikten azline bunlar sebep olmuştur. Bunların hepsi bir araya toplansalar pâdişâhı tahtan indirip çıkarmaya güçleri yeter."¹⁸ demektedir. (Tökel, 2011). Daha önce işaret ettiğimiz gibi İbni Batuta da Ahilerin bu gücüne sık sık değinmiştir. Anlaşıldığına göre aradan yaklaşık üç yüz yıl geçmesine rağmen Ahilerin siyasi otorite karşısındaki gücü ve etkisi aynen devam etmektedir.

Ahi Evren'in Kayseri'den göçüne ilişkin olarak Evliya Çelebi'nin naklettiği efsane de merkezi devlet otoritesine (Ahi Evren için düşündüğümüzde hem işgalci Moğol İmparatorluğuna, hem de Rum Selçuklu Devletine) karşı Ahi Evren'in yarı mistik siyasi bir gücü temsil ettiğini görüyoruz.

"Ammâ ehl-i Rûm mabeyinde tabbağlara Ahiler derler, ya'ni Kayseriyye'den zâhir olan Ahi Evran ile şöhret bulmuşlardır. Ol ise âl-i Selçukiyan asrında bir ulu sultan imiş firavan menakıbı vardır. Cümleden bir ulu sultan Kayseriyye'de sakın iken padişaha gamz edüp Ahi Baba oşür vermez derler. Ademler ve ha-

18 Bu esnafın bir övünçleri de odur ki bir yeşil sarık üzere bir eski deriden bayrakları vardır tâ Dahhâk-i Mârî'yi öldüren Demirci (599) Gave'nin önündeki sahtiyan kusaktır ki onu bayrak edip "Dahhâk üzere yürüyüp Dahhâk'ı öldürdü, o mesin bayrak budur" diye övünürler ama iyi saklayıp büyük alay ile geçerler(Evliya Çelebi, 2006).

cipler ta'yin edüp Ahi Baba'yı dükkânında bulup kaydu bend ederken heman dükkânın içinden bir evren zâhir olup hâciblerin bir kaçın pâre pâre ederken Ahi Baba zâlimler elinden halâs olup evren ile berâber Selçukîyân önüne gelüp pâdişahın aklı gidüp,

“Korkma beğim bu evren benim dünyâ ve âhiret amelim ve karındaşımdır” deyü ölen hâciblerin defn etmesin ricâ edüp ricâsı cân (u) baş üzere kabul olup hâcipleri defn eder, anıniçn Ahi Evran derler¹⁹ (Evliya Çelebi, 2006).”

Seyahatnameye konu olan siyasi gücün kısmen geçerli olması hususunda Tökel'in aktarımları önemlidir:

“17. yüzyılda debbağ esnafı, debbağlar Ahibabalığı adı verilen bir kişinin başkanlığında temsil edilirdi. Seçilen bu kişinin esnaftan olması şart değildi. Bu kişiye hükümet tarafından berat verilirdi. Bu kişi esnaflık işiyle uğraşmazdı, fakat eğer usulsüz bir iş yaparsa esnaf tarafından düşürülür ve yerine başka bir kişi seçilirdi.”

Yine Tökel'e göre, hükümet de bu yeni kişiyi onaylamak zorunda kalırdı. Buna dair bir örnek şu şekilde kaydedilmektedir: “Yedikule debbağlarının Ahibabaları olan İmam Musa'nın kendi halinde olmayıp konmuş olan narhı bozduğunu ve fesat yaptığını bütün ustalar şikâyetle söylemişler ve seçtikleri Hacı Abdullah'ın Ahibabalığı tayinini rica etmişler. İstanbul kadısı keyfiyeti sadarete bildirmiş ve oradan da divan kalemine emir yazılarak Ahibabalık beratı verilmiştir.” (Tökel, 2011)

Sonuç

Evliya Çelebi, yaşadığı dönem itibariyle 16. yüzyıl sonrası Ahi örgütüne tesadüf etmek suretiyle esasen örgütün gerçek anlamda varlık gösterdiği döneme bizatili şahit olamamıştır. Öte yandan, efsane diliyle aktardığı Ahi Evren'in öşür vermemesine ilişkin anekdot, suçluları merkezi yönetime teslim etmelerini gibi hususlar itibariyle her ne kadar örgüt yapılarına Osmanlı Devleti tarafından müdahale edilmiş olsa da kısmen otonomilerini koruduklarını göstermektedir. Evliya Çelebi tarafından “insan ejderi” olarak tanımlanan Ahiler

19 Anadolu insanı arasında debbağlara Ahiler derler. Yani Kayseri'den çıkan Ahi Evran ile meshur olmuştur. O ise Selçuklular zamanında bir ulu sultan imiş, çok menkıbeleri vardır. Bunlardan biri Kayseri'de otururken padisaha gamz edip “Ahi Baba öşür vermez” derler. Adamlar ve hâcibler tayin edip Ahi Baba'yı dükkânında bulup bağlarken hemen dükkânın içinden bir evren çıkıp hâciblerin birkaçını parçalarken Ahi Baba zalimler elinden kurtulup Evren ile beraber Selçuklu önüne gelip padisahın aklı gidip, “Korkma beğim bu evren benim dünya ve âhiret amelim ve karındaşımdır” diye ölen hâciblerini gömmesini rica eder. Ricası can ve bas üzere kabul olup hâcibleri defneder. Onun için Ahi Evran derler. (Bu metin, metin içinde de iki kez geçti, sürekli tekrarlanmasına lüzum yoktur.)

şehirleri yöneten bir güç olmasalar bile 17.yüzyılda bile kendi içlerinde bağımsız bir siyasi güçlerinin olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Evliya Çelebi, aynı zamanda Ahiler hakkında mesleki bilgiler de vermiştir. Öte yandan konuyu Ahi Evren'in de mesleği olan debbağlıkla sınırlandırmıştır. Yine de debbağlık alt kolları hakkında bilgi vermekle kalmayıp, mesleğin icrasında kullanılan usullere de seyahatnamesinde yer vermiştir.

Ahlaki yapıları ve pirleri de seyahatnamede vurgulanan hususlar arasındadır. Ahiliğin fütüvetnameler aracılığıyla vurgulanan ahlâkî ilkelerinin pratik hayatta ne gibi yansımaları olduğunu da Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde görebiliriz.

Ahilerin ritüellerine de özellikle İstanbul bölümünde ayrı bir vurgu yapılmaktadır. Bu törenler ve hatta kullandıkları bayrak ile aynı zamanda çekinilen bir siyasi oluşumun da izlerini gözlemek mümkündür.

Sonuç olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, İbn-i Battuta'nınki ile kıyaslandığında Ahilere referans verme açısından zayıf olmakla birlikte, değindiği dönem itibariyle değerli veriler sunmaktadır. Çelebi'nin Seyahatnamesinde etkisi azalmış da olsa Ahiliğin merkezi otorite karşısında tamamen sona ermediğine, sanayi devrimine ve ülkemizde Tanzimat dönemine kadar bu anlayışın geçerliliğini koruduğuna ilişkin çok önemli ipuçları mevcuttur.

Bu anlamda genel kabul olarak Ahilerin etkisiz olduğunun varsayıldığı 17.yüzyılda bile Ahi Teşkilatının ne denli etkin bir kurum olduğu konusundaki bilgilerimizi de Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine borçluyuz.

Kaynakça

- Armağan(2010), A. Munis, Tire Ekonomi Tarihi, Tire Ticaret Odası Yayını, İzmir.
- Arsıanoğlu (1988), İbrAhim, Türk Esnaf Teşkilatının Kuruluşu ve Denizli, Merkez Efendi Sempozyumu Tebliğlerinden (ayrı basım), Denizli, 27-29 Haziran.
- Barkan (1942), Ömer Lütfi, Vakıflar Dergisi, s. II, Ankara, s. 279-304.
- Bayram (1991), Mikail -Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya,s. 98.
- Bayram (1992), Mikail, Anadolu Selçukluları Döneminde Ahi ve Bacı Teşkilatı (Ahiyan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum), Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya s.26.
- Ceylan(2008), Hilal, Ahilerin Türkiye Selçukluları Ve Beylikleri Dönemi Türk Devlet ve Toplum Hayatında Oynadıkları Roller, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara. (Bu bir tez mi, tezse yüksek lisans mı, doktora mı?)
- Çağatay (1992), Prof. Neşet -The Combination of Arts and Moral Values: The Turkish Ahi Institution Translated By Fırat Asya, Kültür Bakanlığı, Ankara, s. 3.

- Ekinci(1989), Yusuf, Ahilik ve Meslek Eğitimi, MEB Yayınları No: 862, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi No.132, İstanbul, s.54.
- Erduran(2006), Zeynep, Evliya Çelebi Seyahatname'sine Göre İstanbul'da Esnaf, Zanaat ve Ticaret, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırıkkale.
- Eryiğit(1989), Süleyman, Ahi Birliklerinde Yönetim ve İşletme Fonksiyonlarının Temel Yapısı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (1973), Cumhuriyetin 50.Yılında Esnaf ve Sanatkar, Ankara, s.32-34.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu-Suriye-Hicaz, 1935, s.194.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi: (1. Kitap), Haz.Dankoff, Robert, Kahraman, Seyit Ali, Dağlı, Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan: Mehmed Zillioğlu, Üçdal Neşriyat, Cilt 1-10, İstanbul, 1985.
- Genç (1986), Mehmet "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", Ahilik ve Esnaf, İstanbul, s. 113-124.
- İnalçık (2011), Halil, NTV Tarih, Sayı:26, Mart 2011, İstanbul.
- Mete(1983), Muhsin, Düünden Bugüne Ahilik, Ankara 1983, s.8-9.
- Özel (2009), İsmet, Ebruli Külâh, Şairin Devriye Nöbeti- 4, Şule Yayınları, İstanbul.
- Sakaoğlu(2011), Necdet NTV Tarih, Sayı:26, Mart 2011, İstanbul.
- Sarıkaya (2007), M. Saffet, "Ahiliğin Dünya Görüşünü Oluşturan Dinî-Ahlakî Değerler", Arayışlar İnsan Bilimleri Araştırmaları, Yıl:9 Sayı 17, Isparta, s. 1-13.
- Şahinkesen(1991), Ali, Çıraklık Eğitiminin Osmanlı Dönemi Durumu, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 24 Sayı: 2.
- Tireli (2006), Münir-Role of The Akhi System and Philosophy For Today's Business Environment, Yeditepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul .
- Tireli (2010), Münir, Ahiliğin Sosyal Güvenlik ve Dayanışma Boyutu, İdarecinin Sesi, Sayı: 139, Mayıs-Haziran, Türk İdareciler Birliği, Ankara .
- Tökel, Dursun Ali, İbn-İ Batuta Seyahatnamesi ve Evliya Çelebi Seyahatnamesinin İstanbul Bölümüne Göre Ahiler Ve Ahilik (<http://www.dalitokel.com/read.asp?48> Son Erişim: 29.03.2011).

The Akhis And The Akhi Organization According To Evliya Çelebi's Book Of Travels

Münir Tireli

Abstract

The Akhi Organization which forms the Anatolian experience of the futawwa institution, had great contributions for Anatolia to be fully Turkicized by means of its occupational, political, military and ethical aspects. It is obvious that this organization had maintained its original form till the 16th century and gradually lost its specifications following the referred century. In Evliya Çelebi's Book of Travels we observe that the akhi organization had still sustained its political, occupational and ethical aspects although it was not a dominant political figure any more.

In this paper, we will discuss the specifications of the akhi unions which were still sustained even in their degeneration period in the light of Evliya Çelebi's Book of Travels.

Key Words: Akhi Organization, Evliya Çelebi, Authonomy, Ahi Evren

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Ahiler ve Ahilik

Münir Tireli

Özet

Fütüvvet teşkilatının Anadolu deneyimini oluşturan Ahilik; meslekî, askerî, siyasî, ahlakî konumuyla Anadolu'nun Türkleşmesine önemli katkıları olmuştur. Bu teşkilatın 16. yüzyıla kadar özgün formunu koruduğunu ve bu yüzyıldan itibaren kendine özgü yapısını kaybettiğini görmekteyiz. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde ise 17. yüzyılda Ahi Teşkilatının baskın karakterli bir siyasî figür olmamakla birlikte kendisini vareden siyasî, meslekî, ahlakî özellikleri bünyesinde muhafaza ettiğine şahit oluyoruz.

Bu makalede Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi ışığında Ahilerin çözülme döneminde bile kaybetmediği hususiyetleri irdedeleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ahi teşkilâtı, Evliya Çelebi, Otonomi, Debbağ, Ahi Evren

Özgeçmişler

Serkan Yorgancılar, 1977 Konya/Doğanhisar doğumlu. İlk ve orta öğrenimini Doğanhisar'da tamamladıktan sonra 1995 yılında Konya Atatürk Sağlık Meslek Lisesi'ni bitirdi. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans (2003), Dokuz Eylül Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (2006) ve Selçuk Üniversitesi Sosyoloji (2009) anabilim dallarında yüksek lisans yaptı.

Yazı hayatına 2000 yılında İfade dergisi ile başladı. Tezkire, Sosyoloji Notları, Buruciye Edebiyat, Aşkar, Umran, Yeni Dünya Dergisi ve Gerçek Hayat dergilerinde çok sayıda yazı ve makalesi yayımlandı. Türkiye'de Verem Savaşı Dergisi (Sorumlu Yazı İşleri Müdürü). Halen bir kamu kurumunda yönetici olarak çalışıyor.

Eserleri; Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği, Vadi Yayınları, 2009, Ankara. Performans, Kalite ve Hasta Güvenliği Dergisi (İlk 5 sayı editör). Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi (Birinci sayı Danışma Kurulu Üyesi)

Çalışmalar; Sağlık Sistemi Yaklaşımı ile Kalite ve Güvenlik Stratejileri Geliştirme Kılavuzu (Editör).

Mehmet Kurtoğlu, 1969 yılında Urfa'da doğdu. HRÜ Meslek Yüksek Okulu İnşaat Bölümü'nü ve A.Ü. Sosyal Bilimler bölümünü bitirdi. Kamu kurumlarında memuriyet ve idarecilik yaptı. Ekim 2008 yılından bu yana VGM Kültür ve Tescil Dairesinde yayın işlerinden sorumlu müdür olarak çalışmaktadır.

Yazı ve şiirleri; Yedi İklim, Bir Nokta, Kültür, İslami Edebiyat, Suhan, Mürekkep, Ardıç, Bizim Ece, Harran, Şanlıurfa Memleket, Güneydoğu Life, Memleket Edebiyat, İmaret, Türkü ve Eyvan dergilerinde yayınladı. Helezon (2 sayı), Yazgı (10 sayı) ve Seyir Kültür Sanat dergisini (13 sayı) çıkardı. Kırım'da yapılan "Türkçenin Uluslararası Şiir Şöleni"ne katıldı. Şiir ve gazetecilik dallarında çeşitli ödülleri bulunmaktadır. Türkiye Yazarlar Birliği Şanlıurfa Şube Başkanlığı (üç dönem) yaptı. İLESAM, Anadolu Yazarlar Birliği ve GAP Gazeteciler Birliği üyesidir. Şiir, deneme, inceleme, araştırma, belgesel ve tiyatro alanlarında yayınlanmış toplam 16 eseri bulunmaktadır.

Mustafa Sami Baybal, 22.05.1957 tarihinde Konya'da doğdu. 17.06.1968'de Konya merkezdeki Gazi Mustafa Kemal İlkokulu'ndan, 01.07.1972'de İmam-Hatip Okulu'nun orta kısmından ve 14.07.1975'te lise kısmından ve ayrıca eski adıyla Konya Gazi Lisesi'nden 11.07.1975'te dışarıdan fark derslerini ver-

mek suretiyle mezun oldu. Aynı yıl girdiği Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nü 28.06.1979 tarihinde birincilikle bitirdi. 26.08.1992'de Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda yüksek lisansını ve aynı bilim dalından 01.10.1999'da doktora-sını tamamladı.

16.10.1985–23.03.1994 tarihleri arasında Konya Karatay Karma Ortaokulu'nda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni olarak çalıştı. 23.03.1994'de Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne Araştırma Görevlisi olarak atanan ve bu görevini 24.07.1997'ye kadar sürdüren Mustafa Sami BAYBAL, aynı tarihte Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Araştırma Görevliliği kadrosuna naklolundu. 10.30.2009 tarihinde aynı anabilim dalına Yrd. Doç. Dr. olarak atandı. Ayrıca gerekli bilimsel çalışmaları tamamlayarak Ekim-2009 döneminde Dinler Tarihi Anabilim Dalı'ndan doçentliğe müracaat etti. 2011 Ocak ayında doçent oldu. Ulusal ve uluslar arası hakemli dergilerde bir çok makalesi yayımlanan BAYBAL halen İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı'nda eğitim-öğretim ve araştırma faaliyetlerini sürdürmektedir.

Mustafa Sami Baybal'ın bilimsel çalışmalarından bazıları şunlardır: 1. Sami Baybal, Konya Şer'îye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyıldaki Cizye Uygulamalarında Gayrimüslimler, Adal Ofset, Konya, 2009 (Doçentlik Özgün Çalışması). 2. Sami Baybal, İbrahimî Dinlerde Mesih'in Dönüşü, Yediveren Yayınları, Konya, 2002 (Selçuk Üniversitesi Yayın Komisyonu Başkanlığı'nın 06.06.2000 tarih ve 2000/35 sayılı kararıyla yayımına izin verilen "İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Âkıbeti Meselesi" isimli doktora tezidir).

Bünyamin Taş, Malatyalı olup 1984 yılında Çemişgezek'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Malatya'da tamamladı. 2003 yılında Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazanıp 2007 yılında buradan mezun oldu. 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği tezsiz yüksek lisans programını tamamladı. "Garîkî, Dîvân-ı Garîkî" adlı çalışmasıyla 2010 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı bilim dalında yüksek lisansını tamamladı. Aynı üniversite ve programda doktora-sı devam etmektedir. 2008-2010 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Halen Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Münir Tireli, 12 Aralık 1975'te Ankara'da doğdu. Müzik araştırmacısı, elektronik müzik bestecisidir. 2005 yılında Nomad Ctrl Alt Del festivali kapsamında Diriliş ve Ghostship Rendezvous eserleri ile performansla layık görüldü. Bu proje kapsamında Hollanda'da Gonzo Circus dergisi ekinde verilen

bir DVD’de Dengesiz Selim adlı eserine yer verildi. 2008 yılında ise ilk 33’lük uzun çalarını yayınladı: Fezada Funk İnternet üzerinde yer alan müzik yazılarının yanı sıra, Bir Metamorfoz Hikayesi (Türkiye’de Grup Müziği 1957-1980), Türkiye’de Grup Müziği (1980’ler) ve Bir Erkin Koray Kitabı adında üç kitap yayınlamıştır. Ayrıca, sosyal politika alanında da “Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletler (UNDP) ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz (2010)” ve “Avrupa Birliğinde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye” adlı iki kitabı bulunmaktadır.

Ejder Okumuş, 1967’de K. Maraş’ın Türkoğlu ilçesine bağlı Beyoğlu kasabasında doğdu. 1988’de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirdi. 1989-1994 yılları arasında İstanbul ve Kahramanmaraş’ta öğretmenlik yaptı. 1995’te Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yüksek lisansını, 1999’da Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde doktorasını tamamladı. Hâlen akademik çalışmalarını çeşitli konularda yaptığı araştırmalarıyla Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde sürdürmektedir.

Bazı eserleri: Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat, 1999 (İnsan Yayınları); Gösterişçi Dindarlık 2. baskı, 2005 (Ark Kitapları); Toplumsal Değişme ve Din, 3. baskı, 2010 (İnsan Yayınları); Kur’an’ da Toplumsal Çöküş 3. baskı, 2006 (İnsan Yayınları); Dinin Meşrulaştırma Gücü 2005 (Ark Kitapları); Kur’an’da Kur’an, 3. baskı, 2006 (Ark Kitapları); Osmanlı’nın Gözüyle İbn Haldun, 2. baskı, 2009 (İz Yayıncılık); Meşruluğun Toplumsal Gerçekliği 2010 (İnsan Yayınları); Zamanın Toplumsal Gerçekliği 2011 (İnsan Yayınları).

Nurettin Gemici, 01.12.1967 tarihinde doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi’nde Sosyal Yapı Sosyal Değişme üzerine, doktorasını Bamberg Üniversitesi’nde Türk Tarihi ve Kültürü üzerine tamamladı. Yüksek lisans ve doktora öğrencilerine çeşitli konularda tez danışmanlığı yaptı.

Görevler: İlahiyat Fakültesi Harran Üniversitesi Araştırma görevlisi, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Yurtdışındaki Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği Uzman, Okutman olarak görev yaptı. İstanbul Üniversitesi Öğretim üyeliği, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeliği (Yrd. Doç. Dr.) görevini sürdürmektedir.

Halen, Erasmus Koordinatörlüğü, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergi editör yardımcılığı görevlerini yürütmektedir. Ulusal ve uluslar arası bir çok hakemli dergide makaleleri yer aldı. Uluslar arası bilimsel toplantılarda sunulan bildirileri yayımlandı.

Yayımlarından bazıları şunlardır: 1. 17. Yüzyılda Evliya Çelebi'nin gözlemleriyle Osmanlı Coğrafyasında Kadınlar, (inanışları, yaşayışları, farklılıkları ve din ve genel konularda anlayışları bakımından karşılaştırmalı bir inceleme), Lamure Yayınları, 2010 2. İslam Tarihi I, İlitam programları ders kitabı. A. Kavas, T. Özcan, Yavuz Yıldırım, Hüseyin Sarıkaya ile birlikte. 3. Evliya Çelebi in Medina, İngilizce, Brill Yayınevi, Leiden, 2011.

Asım Öz, 1976 Denizli doğumlu. Eleştiri, değini, inceleme ve söyleşileri Umran, Haksöz, Tasfiye, Hece, Hece Öykü, Virgül gibi süreli yayınlarda yayımlandı. Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet, Haritada Kan Lekesi adıyla iki derleme kitap hazırladı. Ayrıca Saatçi Musa adlı bir nehir söyleşi kitabı hazırladı.

